МАЛА ВОЈНА БИБЛИОТЕКА

П. ТОМАЦ

V-та НЕПРИЈАТЕЉСКА ОФАНЗИВА

8

1951

БЕОГРАД

Посвећено десетогодишњици
Југословенске Народне армије

МАЛА ВОЈНА БИБЛИОТЕКА

Генералмајор
ПЕТАР ТОМАЦ

ЧЕТВРТА НЕПРИЈАТЕЉСКА ОФАНЗИВА

8

БЕОГРАД
1591

Језичну редакцију извршио
ЉУБ. ХАЏИЋ

Скице, према тексту израдио
ФРАНЦ НЕДОХ

Насловну страну израдио
МИХ. С. ПЕТРОВ

Уређује редакциони одбор часописа „Војно дело“

ПРЕДГОВОР

Историја се пише на темељу извора. Отуда сваки историски период и свака историска област имају своју сопствену проблематику, одређену богатством и природом расположивих извора. Овом општем закону се мора повиновати и војна историја.

За Четврту непријатељску офанзиву наши су извори више него оскудни. Архиве читавих јединица пропале су у току ових операција, а можда још више у вихору Пете офанзиве. Но за узврат располажемо са много непријатељског материјала; врло великом италијанском грађом (која нам открива све операције италијанских јединица), врло интересантним немачким документима, скоро потпуном архивом хрватског домобранства и добрим делом четничке преписке. Непријатељски извори су врло корисни, али они не могу надокнадити недостатак наших. Радови учесника могли би попунити празнине, али нажалост њих има мало, а, они врло често, уколико их и има, нису постављени у довољно сигурне хронолошке и оперативне оквире, да би се могли употребити.

Кад сам приступио овом раду за потребе Војне академије, био сам свестан да се из расположиве грађе може дати само општа слика, можда правилна у главним стратегиским и оперативним потезима, но са пуно тактичких шупљина и нетачности. Знао сам да ми недостатак података неће допустити да рад сваке наше јединице прикажем онако објективно како сам желео, да ће ме то чак навести да понеку јединицу ставим у неповољну светлост. Али био сам и сигуран да ће моји слушаоци, који су добрим делом били учесници офанзиве на руководећим положајима, схватити праве узроке пропуста и грешака и да ће у овом раду наћи потстицај, а уједно и документовани ослонац за посебне радове на критичкој обради овог периода Народноослободилачког рата.

Прилози учесника чине значајан део историографије сваког рата, а за Народноослободилачки рат су управо неопходни. Они нам неће само репродуковати атмосферу у којој су се догађаји одиграли, него ће нам дати и конкретне податке који нам толико недостају. Питање је само како да то учине. Мислим да је најправилнији пут да се они укључе у оне радове који су, као и овај, настали на основу расположивих извора — да их допуне, исправе, оживе. У овом циљу предајем овај рад ширем читалачком кругу.

Писац

УВОД

Крајем 1942 године су фашистичке силе достигле и прешле кулминациону тачку своје офанзивне моћи.

У Русији су Немци, јуна 1942, поново преотели стратегиску иницијативу коју су били изгубили совјетском противофанзивом крајем претходне године пред Москвом. Првих дана јула Немци су пробили совјетске положаје на јужном делу фронта и енергично кренули према истоку и југу. Немачка офанзива, у којој учествују многобројне италијанске, мађарске и румунске дивизије, развија се ванредно брзо благодарећи недостатку совјетских оперативних резерви иза нападнутог фронта. Немци надиру дивергентно у два правца: према Стаљинграду и Кавказу. Пред Стаљинград стижу већ крајем августа, али га не могу савладати. Септембар и октобар су у знаку ванредно крвавих борби за Стаљинград. Дотле су Немци продрли дубоко на Кавказ. Одједном, 19 новембра, Совјети прелазе у противофанзиву и до 24 истог месеца опкољавају 6 немачку армију пред Стаљинградом. Руска противофанзива се убрзо претворила у огромну операцију између Вороњежа и Кавказа. Крајем године она је у пуном замаху. Судбина 6 немачке армије била је већ тада запечаћена. Размере и последице руске противофанзиве нису се још могле сагледати, али је било већ јасно да су Немци претрпели страховити пораз.

У Африци ситуација није била боља за осовинске силе. И ту је преврат наступио после знатних успеха који су у лето 1942 довели Немце и Италијане до Ел Аламејна, на неких 130 км од Александрије. Осма британска армија је 24 октобра пробила немачке и италијанске линије код Ел Алајмена и незадрживо кренула напред. До краја године Енглези су прешли Бенгази и стигли до Сирта на путу за Триполис. Осмог новембра знатне англоаме-

ричке снаге су се искрцале у француској Северној Африци. Овим је ситуација осовинских сила у Африци постала врло тешка, али су оне, ипак, решиле да се одрже у Тунису који су сада окупирале не наилазећи ни на какав француски отпор. Ту су крајем новембра и почетком децембра постигле знатне успехе спречивши Савезнике да на препад заузму Тунис и Бизерту. Али, ови локални успеси нису могли никога заварати. Било је јасно да су избројани дани фашистичких сила у Африци и да ће њена северна обала постати основицом за напад на Европу.

У другој половини 1942 напади британске авијације на Немачку бивали су све тежи из ноћи у ноћ. У то време почињу и дневни напади америчких бомбардера. Дејство савезничке авијације било је већ толико жестоко, а напади су вршени тако редовно, да се може говорити о европском ваздушном војишту. Оно није могло заменити други фронт, али је везивало и трошило знатне делове немачке ловачке авијације и противавионске артиљерије и рушило немачки индустриски потенцијал.

На мору се са немачким подморницама још водила огорчена битка чији се исход није могао предвидети. У то су време Савезници дневно губили око 1.700 тона бродског простора. Битка између торпеда и бродоградилишта била је још увек у корист торпеда.

На Далеком Истоку је крајем 1942 била већ практично заустављена почетна муњевита јапанска офанзива која је донела оне огромне резултате. Победом код Мидвеја (Midway, 3—6 јуни 1942) Американци су успоставили равнотежу на Пацифику коју је пореметио на њихову штету изненадни јапански ваздушни напад на Перл Харбур (Pearl Harbour).

У свему, почетком 1943 фашистичка плима је свуда заустављена, а у Русији и Африци је већ наступила и осека. Прекретна тачка рата је пређена; то се већ тада јасно осећало. Осовинске силе више не могу ни у својим сопственим народима да одрже илузију да се рат може добити офанзивно. Требало је сада доказивати да га ни противник не може добити. Отсад ће фашистичка пропаганда неуморно понављати мисао о неосвојивости „Тврђаве Европе“.

Али, усред ове, тобож неосвојиве тврђаве, зјапила је већ велика бреша. У централном делу Југославије је до краја 1942 створена народним отпором велика и повезана слободна територи-

ја, у широком појасу дуж динарског гребена од Купе до Неретве. На њој је било знатних, добро организованих снага, велике борбености и искуства. Са свог централног положаја оне су могле озбиљно угрозити све позиције окупатора у земљи. И у другим крајевима земље створене су сличне, мање или веће, основице као жаришта оружане борбе. Претило је да се све то споји у општи пламен. Појава АВНОЈ-а — централног политичког органа југословенских народа, не оставља никога у сумњи у погледу смисла и правца оружаног устанка. Његова одлучна реч отвара нове перспективе поробљеним народима. Пожар прети, дакле, да се пренесе у суседне земље — првенствено на балканске, где се већ јављају појединачна жаришта оружаног устанка, и то у тренутку када је Балкан морао доћи у први план савезничког интересовања. Стратегиска веза Народноослободилачке војске Југославије са Савезницима у Африци била је сада већ очигледна.

Део први

БИТКА НА УНИ

I

ПЛАН И РАСПОРЕД НЕПРИЈАТЕЉА

У тренутку, дакле, када се још није могло сагледати решење криза у Русији и Африци, немачка Врховна команда (OKW) је била принуђена да обрати своју пажњу и на Југословенско ратиште које је знатно компликовало ситуацију на Средоземљу.

У то време, од средине августа, немачким трупама на Балкану је командовао генерал Лер, командант 12 немачке армије у Солуну. Под његовом су командом биле немачке трупе у Грчкој, Војни заповедник Србије, Немачки генерал у Бугарској и Немачки генерал у Хрватској (тада генерал Глез фон Хорстенау — Glaise von Horstenau). Под командом Војног заповедника Србије (генерала Бадера) налазиле су се четири дивизије за осигурање — 704, 714, 717, 718; СС дивизија Принц Еуген[1]) била је у формирању у Банату, али су први њени делови били већ стигли у Крушевац. У тактичком погледу генералу Бадеру је био потчињен и I бугарски окупациони корпус (ген. Николов, седиште Нишка Бања) у чијем су саставу биле три дивизије дислоциране јужно од линије Књажевац, Прокупље. Немачке полициске трупе биле су потчињене Вишем СС и полициском вођи, који је радио по наређењима Химлера, али су сарађивале са војском приликом њених операција. Недићева полиција и његов Српски добровољачки корпус (СДК) су, разуме се, били такође потчињени Бадеру. У Бугарској и НДХ није било немачких оперативних трупа, већ само неких јединица за осигурање, за телеграфски саобраћај, за наставу и

---

[1]) Ова дивизија је касније добила бројни назив 7.

привреду. У лето 1942 дошао је у Загреб Виши СС и полициски вођа Камерхофер; од јесени почео је да добија поједине полициске батаљоне.[2])

У немачким очима је ситуација у Србији и НДХ била тада оваква: у Србији је стање било потпуно мирно. Јаки одреди Драже Михаиловића били су у шуми. Њега и његове јединице признале су Енглеска и Америка као савезничку југословенску војску, која је била потчињена краљу и његовој влади у Енглеској. Ове јединице снабдеване су ваздушним путем. У Србији су вршене само саботаже и повремени напади на немачке и српске политичке личности. У Хрватској је, међутим, било немирно. Титови одреди из Фрушке Горе осетно су ометали жетвене радове у Срему, па је пред јесен једна од посадних дивизија (које су носиле бројне називе седамстотина и више) била у акцији североисточно од Руме. Пре тога, у рано лето, једна друга од посадних дивизија била је упућена у Сарајево, али је убрзо затим враћена у Србију. У Западној Босни постојала је Титова држава, са владом у Бихаћу. Партизанске снаге биле су претежно груписане око база за снабдевање, у Петровој Гори и на Грмечу. Све је било под Титовом командом, који је већином боравио на Грмечу. Непрекидне партизанске акције изводиле су се између Саве и Драве. Партизана је било свуда. Ауторитет НДХ је био подривен. У Западној Хрватској, Далмацији и Црној Гори налазили су се многобројни Михаиловићеви четници — Лер мисли око 35.000 — које су подржавали Италијани и који су дејствовали по италијанским наређењима. У Босни су постојале локалне четничке групе (које нису биле уз Михаиловића), које су се понашале према Хрватима и Немцима промењиво и на начин који се није могао предвидети. Са неким од њих су Немци у лето 1942 склопили локалне споразуме. На југу Босне било је Михаиловићевих четника. У Црној Гори било је и таквих четника који нису слушали Михаиловића; и њих су снабдевали Италијани.[3])

У новембру 1942 Хитлер је дошао до уверења да се незадовољавајуће прилике у НДХ могу из основа поправити само на тај начин, ако се униште све оружане снаге на њеној територији, уколико то нису регуларне Павелићеве и италијанске трупе. Ово је требало извршити тако, што ће се партизани опколити и уништити у области уоквиреном приближном линијом Карловац, Лив-

[2]) Лер 1/2а, К. 70/III. Сви документи који се наводе овде и у другим напоменама налазе се у Војноисториском институту, уколико није назначено нешто друго.

[3]) Лер исто. Лер је прећутао сарадњу Михаиловићевих четника са Недићем и Немцима у Србији, али се то види из других докумената.

но, Рама, Јајце, Петриња, са тежиштем према Бихаћу. Ово су имале да изврше немачке, хрватске и италијанске трупе. У исто време је требало да Италијани и у Херцеговини разоружају четнике западно од ове зоне. У продужењу те акције италијанске и немачке снаге ће у Црној Гори опколити и заробити све четнике који се не буду добровољно предали. Најзад ће се уништити или растурити мале партизанске и локалне четничке групе између Саве и Драве и у Босни. Од ових операција је Хитлер очекивао врло много: консолидовање НДХ, тако да се све немачке трупе могу поново повући из ње; садејство хрватских трупа на Источном фронту; употреба радне снаге НДХ у Немачкој; оживљавање привреде, тако да се НДХ у најмању руку може сама снабдевати; испоруке гвоздене руде (Љубија) и боксита (Мостар) у пуном обиму.

Овај свој план је Хитлер саопштио Леру и Павелићу које је у новембру позвао себи. Том приликом је утврђено, на Павелићев предлог, да се образује посебна немачка команда за ове акције, да се убудуће (хрватске) легионарске дивизије употребе у НДХ, да се НДХ да обилна помоћ, да се домобранској војсци осигура немачка исхрана, а на Леров предлог — који изгледа није веровао у способност НДХ да одржи ред на својој територији — да се једна немачка посадна дивизија (187 резервна) доведе у област Загреба. Тако се Хитлер одмах у почетку морао одрећи многих резултата које је очекивао од пројектованих акција.

Лер нам није саопштио најважније мотиве који су покренули Хитлера на брзу акцију на Балкану. То ће нам саопштити Уго Кавалеро, начелник штаба италијанске Врховне команде. На састанку у немачкој Врховној команди 18 децембра 1942 Хитлер је објаснио италијанским делегатима, министру иностраних послова Ћану и Кавалеру, колико је значајно да се умири позадина с обзиром на опасност савезничког десанта на Балкану.[4])

У светлу те бојазни морамо посматрати Хитлеров став према четницима. Прелазећи преко њихове активне сарадње са силама Осовине, он их је сматрао потенцијалним непријатељима који ће ступити у акцију чим се Савезници искрцају на Балкан. Ова се идеја јасније види из једног упутства које је нешто касније издато немачким војницима у Црној Гори, где се подвлачи потенцијалност, а не актуелност четничког непријатељства. Ту се признаје да се четници боре против Народноослободилачке војске, али да они чекају да се Савезници искрцају па да се њима придруже.[5])

---

[4]) U. Cavallero, Comando Supremo, Bologna 1948, стр. 415, 428.
[5]) 15/7, К. 41/07.

Разуме се, да је у основи мисли о разоружању четника лежала претпоставка да ће се овом офанзивом истребити сви партизани. Онда, заиста, четници не би били више потребни.

Али се само с овим аргументима не може објаснити Хитлеров став према четницима. У исто време када Хитлер тражи од Италијана да одмах приступе разоружању четника који су били под њиховом контролом, немачке се трупе на терену користе четничком сарадњом у борби против Народноослободилачке војске. Почетком јануара 1943, дакле уочи офанзиве, четници су оперисали против нас у саставу 714 дивизије око Прњавора и у саставу 718 дивизије на простору Рељево, Јошаница — дакле баш у саставу оних трупа које ће узети учешћа у офанзиви.[6]) У немачкој окупационој области немачко — четничка идила није у то време била нарушена никаквим покушајима разоружања, па се чак не може наћи ни трага о таквим намерама. Немачки команданти на терену умели су да цене четничку сарадњу. Лер нам додуше каже да се Хитлер љутио на споразуме које су немачки команданти склопили са четницима, али очигледно није стављао свој вето, јер ти споразуми нису нигде отказани.[7]) „Легализовани" четнички одреди нису нигде стављени ван закона.[8]) Четници ће учествовати и у овој офанзиви не само на страни Италијана него и на страни Немаца, а немачке заповести ће им давати одређене задатке. Не би то било могућно без одобрења OKW.

Италијани су много реалније посматрали питање четника. Они се нису хтели одрећи њихових драгоцених услуга. Баш у то време у њиховом петнаестодневном билтену о ситуацији „одметника" (партизана) они истичу „одличне доказе енергије и агресивности које су дале четничке јединице у централној области" (Северна Далмација и Лика).[9]) Па и сами Немци су им говорили о лојалности четника. Немачка мисија (Verbindungsstab) при Суперслоди[10]) известила је ову 9 јануара 1943 да су Михаиловићеви четници у НДХ добили наређење да одржавају добре односе са Немцима, да избегавају сукобе са Хрватима и да разоружавају

---

[6]) Извјешћа ГСД (Главног стожера домобранства) од 1 до 4 1943 — 1/1 — 3/1, К. 17.

[7]) Лер исто.

[8]) Упореди: Издајник и ратни злочинац Дража Михаиловић пред судом, Београд 1946, стр. 24, 25, 27, 34, 129—154, 424—426.

[9]) Supersloda Situazione ribelli № 2—3 F/1.

[10]) Скраћеница за Comando Supremo Slovenia — Dalmazia = Врховна команда за Словенију и Далмацију, што је уствари 2 италијанска армија са седиштем на Сушаку на чијем је челу тада био ген. Роата.

партизане.[11]) Ово наређење је издао Михаиловић несумњиво због претстојеће офанзиве, а свакако на захтев Немаца. Уосталом, ставити у исти ред партизане и четнике било би у супротности са прастарим начелама Рима: подели па владај, које је Мусолини у писму Хитлеру од 22 маја 1943 изложио са бруталном искреношћу.[12]) Но, ипак су италијански делегати, Ћано и Кавалеро, на конференцији у немачкој Врховној команди 18 децембра 1942, пристали не само на офанзиву него прећутно и на разоружање четника. Изгледа да Кавалеро, кога су у Италији с разлогом оптуживали због попустљивости и удворништва према Немцима и који ће углавном због тога ускоро (31 јануара) отићи са свог положаја, није много бранио Роату кога су Немци на том састанку жестоко нападали као заштитника четника.[13])

У међувремену, као последица бојазни од савезничког искрцавања, реорганизовано је немачко-италијанско командовање на Балкану. Првог јануара 1943 је Штаб 12 армије претворен у Групу армија „Е“. Задржавши назив OBSO[14]) Лер је сада директно командовао и са 11 италијанском армијом у Атини (gen. Dielozo) и 12 италијанском армијом на Родосу. Италијанска Врховна команда је успела да задржи под својом непосредном командом италијанске трупе у Албанији (gen. Dalmaco), у Црној Гори (gen. Pircio Biroli) и Суперслоду (gen. Roata), очигледно због тога што тим крајевима није непосредно претила инвазија. Било је предвиђено да ће се за случај потребе Лер директно споразумевати са тим командантима.[15])

Али се Лер није могао споразумети са Роатом по питању офанзиве против партизана упркос пристанку који је дао Кавалеро приликом децембарске посете немачкој Врховној команди. Роата је истицао Леру да је зимска операција неизводљива, наводећи да је прошле зиме (1941/42) простор владао њиме, а не он простором, и да је своје опкољене гарнизоне морао снабдевати

---

[11]) Суперслода, бр. 462 од 9 I 1943 — ЗС/4.

[12]) „Врховна команда — писао је он, сматра да је засада требало искористити антагонизам настао између четника и партизана, да се једни и други троше и да се између њих створи непремостив јаз мржње и крви“ (Hitler e Mussolini, Lettere e Documenti, 1946, стр. 156).

[13]) Уп: Дневник грофа Ћана, стр. 376—377, 389; U. Cavallero, исто, стр. 412—422, H. Holldack, Was wirklich geschah, стр. 199, 451—452.

[14]) Oberbefehlshaber Süd-Ost = Врховни командант Југоистока (Балкана).

[15])Кавалеро тврди (стр. 428) да 11 армија није била под Леровом командом, али је Леров податак вероватнији.

ваздушним путем. Роата није био вољан да понови ово искуство. Лер је најзад морао поћи у Рим.

Према његовом сопственом извештају Лер је у Риму постигао потпун споразум са италијанском Врховном командом. Тада је уговорено да се предузму следеће операције:

а) Вајс I (Weiss): немачко-хрватске (домобранске) снаге предузеће средином јануара наступање са линије Мркоњић Град, Петриња, Карловац ка западу и југу. Са запада кретаће се једна италијанска дивизија, а једна друга затвараће обруч са југозапада. У току ове операције Италијани ће разоружати четнике у западној Хрватској.

б) Вајс II: после претходне операције, немачко-хрватске трупе отпочеће наступање са линије Иван Седло, Јајце, Дрвар, а две италијанске дивизије из Далмације, док ће друге италијанске снаге поуздано затварати Неретву од Коњица до ушћа.

в) Вајс III: едновремено са претходном операцијом Италијани ће разоружати четнике у Далмацији јужно од Неретве.

г) Шварц (Schwarz): у продужењу претходних операција Немци и Италијани ће разоружати четнике у Црној Гори (веровало се да ће се акцијама Вајс I и Вајс II похватати сви партизани).

Италијански извори[16]) се не слажу сасвим са Леровим подацима. У првом реду циљ је скромнији: не ради се више о истребљењу партизана него „до пролећа уклонити сталну претњу коју претстављају партизанске формације, које су се недавно ујединиле с обе стране демаркационе линије и у трећој зони".[17]) Очистиће се територија „од предела јужно од Загреба па све до границе према Црној Гори у три узастопна периода; први — у зони између упоредника Глина, Вргин Мост и упоредника Босански Петровац (закључно); други — у зони између горе наведене јужне границе и линије Ливно, Бугојно (закључно); трећи — на преосталој територији до границе према Црној Гори. У овом наређењу наводе се и трупе и зоне дејства: немачке дивизије, 714 717, 718, СС Принц Еуген, 187 резервна (делимично) и 369 са 5 домобранских батаљона дејствоваће углавном северно од пута (закључно): Карловац, Бихаћ, Бос. Петровац, Дрвар, Ливно, Прозор, Мостар, Невесиње, Гацко, црногорска граница; италијанске снаге које одговарају трима дивизијама (две на северном и једна на јужном сектору) имају главни задатак да очисте зону између поменуте линије Карловац, Гацко и границе италијанских окупационих трупа.

[16]) Наређење ит. Врховне команде Суперслоди бр. 20127 од 10 I 1943 — нерегистровано.

[17]) „Трећа зона" је појас италијанске операционе области, непосредно јужно од демаркационе линије.

Ако упоредимо ове две верзије утврдићемо одмах да се битно разликују у погледу Црне Горе. Не помињући четнике ниједном речи, италијанско наређење се зауставља на границама Црне Горе. Међутим, има много основа за претпоставку да је Кавалеро (на састанку са Лером 3 јануара 1943 у Риму) пристао на разоружање четника или је бар пустио Лера да оде са тим утиском. Сигурно је да му је том приликом обећао да четницима неће више давати оружје. Кавалеро је био решен да пође усусрет немачким захтевима, па је пре конференције замолио своје сараднике да приме Лера „другарски и срдачно, и да допусте маха његовој личности", тобоже да не покваре велики посао око стварања јединствене команде у Африци коју је Италија својатала за себе. Другим речима, био је то недвосмислен апел за попуштање. Али идућег дана, 4 јануара, вероватно на Роатину интервенцију, у аудијенци код Мусолинија је утврђено да се четници неће разоружати.[18]) Ова дволична игра даће доцније повода приличној преписци између Италијана и Немаца, посебно између Хитлера и Мусолинија, али нипошто неће ослабити четничко учешће у офанзиви. По питању четника су и немачки генерали играли дволичну игру, а то су чинили и сами четници. Италијанска Врховна команда је нешто касније формално одобрила употребу четника у претстојећој офанзиви, а Роата се по томе споразумео и са Павелићем.[19])

На састанку у Риму утврђене су и неке појединости: две немачке колоне кренуће концентрично ка Бихаћу и заузеће чворове комуникација; за њима ће се истим правцем кретати друге трупе, а терен ће се прочешљати.

*

* *

Детаљи операције утврђени су 9 јануара у Загребу на састанку између Лера и Роате, коме су вероватно присуствовали генерал Литерс, новопостављени командант немачких трупа у Хрватској (НДХ) и генерал Глорија, командант V италијанског корпуса. На тој конференцији Лер није поновио захтев о разоружању четника, а ни Роата се није дотакнуо тог питања. Општи план операција је Лер поднео Хитлеру у првој половини јануара, можда

[18]) U Cavallero, исто, стр. 428—430.

[19]) Депеша Суперслоде ит. Врх. команди бр. 560 од 12 I 1943; интервенција нем. мисије при Суперслоди бр. 122/43 — 3С/2. Документи о издајству Драже Михаиловића, књ. I, стр. 324—326. По питању немачко-италијанских односа пред Четврту офанзиву упореди чланак В. Кљаковића, Војноисториски гласник бр. 2/1951.

БИТКА НА УНИ
ОПШТИ ПРЕГЛЕД
5 0 5 10 15 20 КМ
ЗАГРЕБ
КАРЛОВАЦ
СИСАК
ПЕТРИЊА
ГЛИНА
ВРГИНМОСТ
ВОЈНИЋ
ТОПУСКО
КОСТАЈНИЦА
БОС.ДУБИЦА
БОС.НОВИ
ПРИЈЕДОР
ОГУЛИН
СЛУЊ
БИХАЋ
ЦАЗИН
ОТОКА
БОС.КРУПА
САНСКИ МОСТ
БАЊА ЛУКА
БОС.ПЕТРОВАЦ
ДРВАР
ГРАЧАЦ
ГОСПИЋ
ОТОЧАЦ
КНИН
СС ДИВИЗИЈА
ЗАПАДНА ГРУПА
ИСТ.ГРУПА
ГРУПА ФАБРИ
ДИВ.ЛОМБАРДИЈА
8ДИВ
7ДИВ
4ДИВ
5ДИВ
714 ДИВИЗИЈА
717 ДИВ.
369 ДИВИЗ.
ДИВ.САСАРИ
ЧЕТНИЦИ
ДИВИЗИЈА РЕ

одмах после састанка у Риму, који га је одобрио — каже Лер, с тим да ступи на снагу 15 јануара.[20])

План операције Вајс I види се најбоље из оригиналних заповести. Командант немачких трупа у Хрватској издао је 12 јануара своју заповест која је предвиђала:[21])

1) У садејству са V италијанским корпусом разбити партизанску државу на просторији Карловац, Огулин, Госпић, Книн, Петровац, и, истребљењем банди (тј. партизанских снага) и осталих непоузданих елемената, створити основе за безбедност и за уредно и правилно управљање овом области.

У томе циљу немачке трупе у Хрватској полазе зором 20 јануара са линије Карловац, Глина, Костајница, Босански Нови, Сански Мост и продором брзих јединица ка Бихаћу и Петровцу опкољавају и уништавају партизанске групе које се пред њима налазе.

2) У оквиру ове опште оперативне идеје дати су јединицама следећи задаци:

а) СС дивизија „Принц Еуген"[22]) полази једним моторизованим батаљоном правцем Карловац, Слуњ, Бихаћ, где стиже до 20 јануара увече, а другим моторизованим батаљоном правцем Петриња, Дрежник Град, где стиже истог дана; пешадија дивизије полази једновремено за овим моторизованим јединицама, једном пуковском групом (пешадиски пук ојачан артиљеријом и другим деловима) из Карловца, а другом из Петриње са задатком да што пре затвори друм Бихаћ, Карловац противу непријатељских покушаја пробијања са истока, односно напада са запада. По доласку у Бихаћ дивизија брзим јединицама хвата везу са претходницом 717 дивизије, која долази од Петровца, затварајући једновремено друм Бихаћ, Б. Петровац до Ковиљаче (3 км западно

[20]) Операције су отпочеле 20 јануара. Можда је овде посреди Лерова грешка или је офанзива касније одложена за 5 дана.

[21]) Iа, пов. бр. 2/43 — нерегистровано.

[22]) СС дивизија „Принц Еуген" формирана је средином 1942 у Банату. Људство је регрутовано међу немачком мањином, а командни кадар је доведен из Немачке. Била је то врло јака оперативна пешадиска дивизија од два брдска пука (13 и 14 СС) са по 4 батаљона (у четвртим батаљонима били су спојени сви делови у непосредном саставу пукова), једног артиљериског пука од четири дивизиона (два дивизиона брдских топова 75 мм, један дивизион брдских хаубица 105 мм са сточном вучом и један дивизион моторизованих хаубица 105 мм) и свима осталим деловима немачких оперативних дивизија са свим осталим дивизиским деловима. Располагала је јаким моторизованим парком, а уједно је била опремљена за брдски транспорт. Приближна јачина око 20.000 људи.

од Врточа) искључно. Деловима источне пуковске групе прочешљава Петрову Гору.

б) 369 легионарска дивизија[23]) полази широким фронтом са линије Глина, Костајница и лаганим темпом наступања[24]) плански прочешљава земљиште ка линији Слуњ, Бихаћ, а нарочито Шамарицу. Границе рејона дејства: десно — Цетинград, Слуњ (веза са СС дивизијом), лево — река Уна.

в) 714 дивизија[25]) потпомаже делимичним продорима надирање 369 дивизије кроз Шамарицу, спречава покушаје пробијања опкољеног непријатеља ка истоку односно североистоку, а доцније, искоришћујући наступање 717 дивизије, чисти угао Бос. Нови, Приједор, Сански Мост — до демаркационе линије. Да би се огарантовало снабдевање, стара се да пруга Костајница, Бос. Нови, Приједор, Сански Мост буде непрекидно осигурана.

г) 717 дивизија[26]) полази 20 јануара са моторизованим снагама и главнином од Велагића правцем ка Бос. Петровцу, надире до Ковиљаче и хвата везу са претходницом СС дивизије која наступа од Бихаћа. Дивизија затвара друм Велагићи, Ковиљача противу покушаја непријатеља да се пробије ка југу и југозападу, односно да се ослободи из обруча дејством са југа и југозапада. Једна њена колона полази из Санског Моста 21 јануара са задатком да очисти земљиште јужно од друма Сански Мост, Православна Јасеница.

---

[23]) 369 дивизија формирана је у Немачкој од људства присилно регрутованог у НДХ, са немачким командним кадром и немачким специјалистима. Била је намењена за Источни фронт, али је развој устанка натерао Немце да је употребе на територији НДХ. По организацији и опреми била је то редовна немачка оперативна дивизија са два пешадиска пука од по три батаљона (369 и 969 — касније 370), једним артиљериским пуком (969 — касније 369), и осталим дивизиским деловима. Ова дивизија била је ојачана са једним ојачаним пуком 187 резервне дивизије (главнина 187 дивизије била је ангажована у западном делу Славоније у борби са нашим јединицама) и 3 домобранском брдском бригадом (3 горски здруг) од 3 батаљона. Укупна јачина свих снага у оперативном саставу 369 дивизије могла је изнети 16—17.000 људи.

[24]) Из италијанских докумената се види да је темпо наступања требало да буде 5 км на дан.

[25]) Седамстоте дивизије су посадне јединице са старијим људством. Имају свега два пука од по 3 батаљона и један артиљериски дивизион; 714 дивизија имала је 721 и 741 пешадиски пук и 661 артиљериски дивизион. Њено укупно бројно стање могло је износити 8—9.000 људи.

[26]) 717 дивизија имала је 737 и 749 пешадиски пук и 670 артиљериски дивизион. Била је ојачана са 202 тенковским батаљоном и 2 домобранском брдском бригадом (2 горски здруг) од 2 батаљона. Њена укупна јачина је могла изностити око 10.000 људи.

Добрим одржавањем везе између унутрашњих крила морало се избећи да дође до бреша у обручу, нарочито на границама рејона дејства дивизија.

3) Италијански V корпус са три дивизије полази 20 јануара 1943 са линије Книн, Огулин ка линији Бихаћ, Слуњ, заходи затим северним крилом на југ и, у наставку СС дивизије, образује обухватни фронт према југу, на линији Дабар, Слуњ.

4) Све раскрснице друмова које буду заузете у току наступања, по паду мрака осигурати од сваког напада, заузимајући положај за одбрану у виду јежа. При овоме претходнице морају бити оспособљене да се одрже на својим положајима, по потреби, и више дана.

5) Почетак операције 20 јануара; до 21 јануара увече завршити опкољавање непријатеља затварањем обруча око њега; 22 јануара чишћење насељених места на делу обруча СС дивизије и 717 дивизије; 10 фебруара 1943 операција мора бити завршена.

6) Главнина авијације 20 јануара потпомаже наступање претходнице СС дивизије, а мањим деловима наступање 717 дивизије. Са што јачим снагама потпомоћи ће напад ове дивизије на Бихаћ.

За потпомагање операција немачко-домобранских трупа из ваздуха предвиђена је по једна немачка ескадрила Ју 87 и До 17 из Загреба и једна немачка ескадрила из Земуна, а затим четири домобранске ескадриле разних типова из Загреба, Бање Луке и Сарајева. Нетачан је Леров податак да је у свему било 40 школских авиона са загребачког аеродрома, од којих је просечно само 10 било способно за лет, али против непријатеља који нема ни авијације ни противавионске одбране, школски авиони могу једнако послужити као и ратни.

За рад италијанских трупа Суперслода је издала основну заповест већ 11 јануара, а наредних дана још неколико других.[27]) Оне су предвиђале:

1) Д и в и з и ј а Л о м б а р д и ј а[28]) дејствује из Огулина на фронт Слуњ, Бихаћ — десном колоном (137 легија Црних кошуља, можда 2 батаљона), правцем Огулин, Јосипдол, а затим (вероватно) Плашки, Саборски, Бихаћ, а левом (3 батаљона 74 пе-

---

[27]) Пов. бр. 550 од 11 I; 717 од 13 I; 76 и 763 од 15 I; 800 од 16 I; 829 од 16 I; 400 од 16 I; 983 од 19 I; — 3Ц/2; Литерсов извештај Суперслоди бр. 3/43 од 12 I 1943 — 3Ц/4.

[28]) Италијанске дивизије биле су ојачане за ову операцију, али су у исто време држале јаким посадама своје окупационе области. Од дивизије Ломбардије могло је бити у акцији 5 до 6.000 људи.

шадиског пука) правцем Огулин, Примишље, Слуњ. По завршеној операцији Вајс I дивизија Ломбардија ће предузети операцију чишћења у области Капеле са линије Бриње, Нови, Делнице, Врбовско, Огулин, Плашки, Врховине, Оточац.

2) Дивизија Ре[29]) дејствује десном колоном према Кореници (5 батаљона, међу којима XXXI и XXXII усташки и један батаљон дивизије Сасари) правцем Ловинац, Плоче, Удбина, средњом (4 батаљона, међу којима XXXIV усташки) такође према Кореници правцем Лички Осик, Бунић, а левом колоном (два италијанска батаљона и 2 домобрански ловачки батаљон) према Бихаћу правцем Врховине, Чудин Кланац. Једна њена колона (2 до 3 батаљона) имала је да пође од В. Јаворника (1141) преко Личке Јасенице за Плашки ради везе са десном колоном дивизије Ломбардија.

3) Дивизија Сасари (7 батаљона)[30]) дејствује правцем Брувно, Д. Лапац, Бихаћ и са тог правца ће евентуално испадати према Удбини и Кулен Вакуфу. Део ове дивизије затвориће у висини Срба прелазе из горњег тока реке Уне (мисли се вероватно према Книну и Грачацу), али ће бити спреман да појача главнину која буде дејствовала правцем Брувно, Д. Лапац односно десну колону дивизије Ре.

4) Независно од ових операција предвиђених заповешћу Пов. бр. 550 од 11 јануара, херцеговачке и црногорске четничке формације[31]) предузеће концентричну операцију ка Гламочу са задатком да очисте зону Гламоч, Ливно, Томиславград (Дувно) и то, херцеговачки четници[32]) правцем Книн, Гламоч, а црногорски правцем Прозор, Гламоч. За обе колоне предвиђен је што већи број енергичних италијанских официра који ће спречити испаде четника према католичком становништву. Четници формације „Динара" попа Ђујића остаће у полазним базама Грачац, Отрић, Книн, заједно са италијанским трупама, но поједини њихови делови могу учествовати у операцијама са херцеговачким четницима, с тим да се затим врате у своје базе. Почетак ове посебне операције није био одређен; зависило је од транспорта црногорских четника до Прозора, али се веровало да ће моћи отпочети крајем јануара. Предвиђало се да ће ова посебна операција трајати 15 до 20 дана

---

[29]) Из ове дивизије (са ојачањима) могло је бити у акцији 11 до 12.000 људи.

[30]) У свему 5 — 6.000 људи.

[31]) У италијанским документима назване MVAC (Milizia Volontaria Anti Comunista, дакле, Противкомунистичка добровољачка милиција).

[32]) Око 2.700 људи под командом мајора Петра Баћовића.

и да ће до 20 фебруара црногорски четници бити поновно на левој обали Неретве. Нарочито је наглашено да се не сме догодити да четници дођу у додир са немачким и хрватским (домобранским и усташким) трупама. Ово је предвиђено вероватно да се Хитлерово наређење о разоружању четника не би јавно кршило од стране немачких трупа, али су Немци морали бити обавештени о овој четничкој операцији, јер се са њоме сагласио и Павелић.[33])

Генерал Роата издао је своју основну заповест бр. 550 од 11 јануара пре но што је добио Литерсову заповест бр. 2 од 12 јануара. Касније, (15 јануара), видео је из ње да Немци своде италијанско садејство на фронт Слуњ, Бихаћ, али није изменио своје заповести, већ је само нагласио да ће се крајња италијанска десна колона задржати у висини Срба.[34])

За осигурање железничке пруге Лич (у Горском Котару), Личко Лешће, поред утврђених упоришта на њој, италијанске заповести предвиђају још 10 покретних батаљона (међу њима и два домобранска из Оштарија) и све локалне четнике. За осигурање комуникација у Лици, сем тамошњих италијанских снага које неће учествовати у операцијама, ангажују се још: IX усташки батаљон (Оточац), две чете XXXIII усташког батаљона, две чете 1 батаљона 12 пешадиског пука (домобранског), III батаљон Личке страже (између Оточца и Ловинца) и I батаљон Личке страже (између Госпића и Карлобага).

Све италијанске, усташке, домобранске и четничке трупе на италијанској страни стављене су под команду генерала Глорије, команданта V корпуса.

Операције италијанских трупа потпомагала је италијанска авијација у саставу 2 армије. Нема података о њеној јачини, али свакако није била безначајна, јер је било предвиђено да на захтев помаже и рад немачко-хрватских трупа.

Италијанске заповести предвиделе су и тактичке поступке. Све трупе, изузев изнимних случајева кад ситуација захтева брзе и дубоке продоре, имале су да систематски прочешљају (rastrellamento) терен продирући просечно 5 километара дневно, слично као 369 дивизија. Препоручено је да се овај покрет, с обзиром

---

[33]) Суперслода, Пов. бр. 771 од 15 I; Роатина депеша италијанској мисији у Загребу; ит. Врх. команда Суперслоди бр. 2118 од 15 I — ЗД/13. Суперслода ит. Врховној команди бр. 500 од 13 I — ЗЦ/2. За ову операцију је територија Лимско-санџачког четничког одреда требало да дâ 3.000 људи, Стр. пов. бр. 88 од 22 I 1943 — Ч. Ц. Г. 1943. По питању учешћа четника у Четвртој офанзиви упореди чланак С. Маодуша, Војноисториски гласник бр. 3/1951.

[34]) Суперслода бр. 763 од 15 I — ЗЦ/2.

на комуникативност и проходност земљишта и на дејство непријатеља, изврши на два начина: борбеним поретком у широком фронту, тако да се земљиште потпуно претресе; или колонама до маршевских циљева, а затим да се мањим радијалним колонама претресе земљиште на исти начин. Италијанске заповести подвлаче да се поједине колоне организују тако да стекну оперативну и позадинску аутономију, да би могле опстати извесно време иако буду изоловане.

Лер каже да је OKW наредила да се операције пројектују тако, да се зароби што више људи. У томе смислу наложено је немачком генералу у Хрватској да у Штајерској припреми смештај за 60.000 заробљеника. Италијани су такође наредили да се спреми смештај за око 30.000 људи. Ако бисмо судили само по овоме, дошли бисмо до погрешног закључка, да ће се операција водити у границама међународних конвенција. Међутим, документи говоре друкчије. Генерал Литерс, командант немачких трупа у Хрватској, својом заповести Ia Hp. 198/43 од 12 јануара 1943 наредио је да се поступи најоштрије. Оправдана је свака мера — каже он, која је потребна за сигурност трупа и за пацификацију земље; формално право и суверена права НДХ долазе тек у други ред; нико не сме бити позван на одговорност због оштрог поступања; учесталим прочешљавањем (Auskämmen) треба извући из земље што већи број људи способних за оружје, почев од 15 година; стрељати или обесити све оне који узму учешћа у борби, који се нађу на бојишту, који се затекну у туђим селима или за које се сумња да су узели учешћа у борби; спалити сва насељена места која су тешко приступачна, која су послужила партизанима као ослонац или из којих се пуцало; за одмазду, по нахођењу команданата дивизија, могу се спалити и остала насељена места; уништити све намирнице уколико се не могу одвући[35]). Генерал Роата није био много блажи. Биће стрељани сви они — каже се у његовој заповести бр. 800 од 16 јануара — који ће бити заробљени са оружјем у руци, па и без оружја, ако се затекну на бојишту; биће интернирани сви способни мушкарци од 15 година на више, без обзира на народност, веру, функцију или занимање; биће уништене све куће одакле се буде пуцало на трупе или у којима се буде нашла муниција.[36]) Уосталом Врховна команда му је препоручила велику строгост, а у појединим случајевима да се угледа на Немце.

За концентрацију трупа Литерс је издао посебну заповест:[37]) СС дивизија са моторизованим саставом (батаљоном) — као прет-

[35]) 15/6, К 41/А.
[36]) Зц/1.
[37]) Ia, пов. бр. 3/43 од 12 I — нерегистровано.

ходница — и једном пуковском групом прикупља се на просторији северно од Карловца, а са једном другом пуковском групом на просторији Петриње и западно, тако да је омогућен полазак западне групе од Карловца преко Слуња ка Бихаћу, а источне групе од Петриње за Вргин Мост, Војнић. Прикупљање западне групе северно од Карловца је имало за циљ да створи утисак да ће напад ићи у правцу Метлике. Идеја је била добра, јер се на нашој страни могао очекивати напад на Жумберак, где су наше снаге (4 бригада 8 дивизије и 13 пролетерска бригада) непосредно пре тога биле постигле велике успехе и тиме угрозиле и граничне (анектиране) области Немачке. Не може се утврдити уколико је ово лукавство постигло свој циљ, али је 4 бригада непосредно пре офанзиве пребацила своје рањенике са Жумберка на Кордун, а код 8 дивизије на Кордуну осећа се извесна неспремност. СС дивизија почела је да стиже из Србије на концентрациску просторију 13 јануара. Простор између обеју група ове дивизије затварали су делови дивизије Ломбардија, да се наше снаге не би пребациле из Кордуна у Словенију. На Банију је — северно од линије Глина, Костајница — 369 дивизија почела да стиже још у децембру 1942. Лево од ње, на простору Бос. Нови, Приједор, Љубија, били су неки делови 714 дивизије, док је главнина ове дивизије била везана активношћу наших јединица североисточно од Бања Луке и у Славонији. За 717 дивизију је наређено да се групише на простору Сански Мост, Велагићи — за дејство према Бос. Петровцу, а њена домобранска бригада (2 батаљона) код Санског Моста — за дејство према Православној Јасеници. Међутим, цео простор између Санског Моста и Велагића био је у нашим рукама. Концентрациска просторија одређена је, дакле, на територији која је била у рукама противника. Неки млаки покушаји 717 дивизије да се пре почетка офанзиве пробије преко Сане до Велагића нису успели. Ова дивизија ће дакле отпочети офанзиву из Санског Моста, а не од Велагића, што ће имати не мале последице за успех операције на овом правцу. Од 18 јануара је Литерсов штаб у Сиску. Италијани су почели да се групишу тек после 10 јануара, али су до почетка офанзиве били спремни у сваком погледу.[38])

*

*   *

Циљ операције Вајс I био је у суштини да се униште наше снаге на просторији обухваћеној линијом Карловац, Глина, Бос. Нови, Сански Мост, Кључ, Бос. Петровац, Книн, Грачац,

[38]) Извештај ГСД од 1 до 20 1943 — 1/1—20/1, К. 17; Суперслода бр. 839 од 16I — 3ц/2.

Огулин и умири сва ова област. То је требало постићи на тај начин што ће се ова велика територија најпре преполовити линијом Бос. Петровац, Бихаћ, Слуњ, Карловац, а затим ка овој осовини концентрично прочешљати, и то: 369 дивизија — простор Костајница, Бихаћ (Уном), Слуњ, Глина; 714 дивизија — троугао Бос. Нови, Приједор, Сански Мост; десна колона 717 дивизије (свега два батаљона 2 домобранске бригаде) — простор јужно од линије Сански Мост, Православна Јасеница (дакле Грмеч), а италијанске трупе — простор Огулин, Слуњ, Бихаћ, Срб, Книн, Врховине.

Сва је ова просторија средњопланинског карактера, јако пошумљена у већој источној половини. Добро је комуникативна само западно од Уне. Није богата пољопривредним производима, али може издржавати умерене снаге. Стоке за клање има довољно. У свему ова просторија је врло погодна за партизанско дејство.

На први поглед је јасно да ангажоване снаге нису у сразмери са простором и задатком. Тактика методичног прочешљавања земљишта са снагама којима је непријатељ располагао, на тако широком фронту, била је на том терену неизводљива. Није било могућно, например, да 369 дивизија прочешља 40 км фронта у ваздушној линији, дивизија Ре свих 60 км, а 2 домобранска бригада цео Грмеч. Зимско време (слабија проходност и кратки дани) још више је ометало такву тактику. Нашим снагама, које су дејствовале по унутрашњим операциским правцима, пружила се могућност да збијеним снагама лако пробију овакав паучинасти обруч.

Пада нарочито у очи да су непријатељске снаге најслабије на најважнијем правцу. За нас најприроднији правац пробијања је указивао на југоисток. А баш овде, између Мркоњић Града и Динаре, другим речима између левог крила 717 дивизије и десног крила дивизије Сасари, зјапила је велика празнина у припремљеном обручу. Тај правац је у току операције имала додуше да пресече лева колона 717 дивизије, избијањем у Бос. Петровац, а јужније — четници дејством ка Гламочу, једни из Книна према Бос. Грахову, а други из Прозора. Обе ове снаге биле су слабе за извршење овог задатка.

О нашим снагама непријатељ је био обавештен врло сумарно. Идентификовао је 1, 3, 4 и 5 дивизију углавном у зонама њиховог дејства, знао је да су 4 и 13 бригада на Жумберку, али о нашим јединицама у Банији, Кордуну и Лици је имао врло конфузну слику. Њихов број је много прецењивао. На простору Јастребарско, Карловац, Оштарије, Врховине, Ловинац, демаркацио-

на линија — сматрали су Италијани (13 јануара) да има наших 65 покретних и 18 територијалних батаљона, свега 20.000, а на простору Карловац, Оточац, Сењ, обала до Сушака, Речина, граница између Хрватске и Словеније — 27 покретних и 10 територијалних батаљона, свега 10.000 људи. Уосталом распоред наших јединица није га много интересовао; он је пошао да прочешља одређену просторију и да уништи све наше снаге које се на њој затекну, не водећи много рачуна да су наше најефикасније дивизије ван обруча.

Италијани су очекивали да ћемо ми на њихову офанзиву овако реаговати: а) извући главне снаге из борбе и повући их источно од пута Карловац, Слуњ, Бихаћ; б) где се ово не може благовремено да учини, повући се са праваца наступања (италијанских) и склонити се у пределе који леже између њих; в) накнадно се повући у област источно од пута, а где то није могућно, задржати се тамо где италијанске снаге нису прошле. Али су конкретно очекивали запречавање на правцима наступања, отпор ослонцем на насељена места и нападе у позадини, а најзад снажну противофанзиву против неких (италијанских) гарнизона.[39])

Италијани, дакле, посматрају офанзиву прилично реално. Они нипошто не очекују од ње решење партизанског питања. А генерал Роата, командант 2 армије, се врло скептично односио према офанзиви која му је била наређена одозго. Он је сматрао да се услед моралног и материјалног стања дивизије Ломбардија, Ре и Сасари не може очекивати пуна оперативна ефикасност, коју ће још више смањити планински терен и зима. „Ми и Немци, писао је он 6 јануара 1943, ићи ћемо друмовима — час брже, час спорије, али чешће спорије — одбацујући непријатеља пред собом, који ће бежати устрану, да се поново појави за леђима, итд... Када нам је непријатељ измакао кроз густу мрежу коју смо сплели око Капеле и Горјанаца, под много повољнијим условима времена и земљишта, како ћемо га сада ухватити у мишоловку?“[40])

Четничку операцију у правцу Гламоча пројектовала је иницијативно Суперслода. Циљ је био да се спречи потискивање наших снага са немачке у италијанску интересну сферу. Увек кад год су Италијани у току ове офанзиве показивали више иниција-

---

[39]) 3 Ф/1, 3 Ц/2.

[40]) Мемоар од 6 I 1943 — 3 ц/5.

тиве и енергије, било је то искључиво у овом циљу. Али ова операција ка Гламочу ипак неће бити изведена, јер су се црногорски четници слабо одазвали. Но, све и да су дошли у довољном броју, ниједна од предвиђених четничких група не би могла продрети у дубину слободне територије без опасности да буде уништена.

Највећи недостатак ове офанзиве је подељено командовање. Генерал Литерс и Глорија су на истом (корпусном) положају и равноправни. Они се морају споразумевати на исти начин као што се споразумевају њихови првопретпостављени, Лер и Роата. А то споразумевање ићи ће врло тешко.

II

НАШИ ПЛАНОВИ И РАСПОРЕД

Гласови о непријатељској офанзиви допирали су из Загреба у Врховни штаб доста рано. Говорили су у почетку о усташкој офанзиви у којој ће учествовати и 11.000 четника.[41]) Касније се све више гомилају подаци који говоре о великој општој офанзиви.

Извештаји о концентрацији непријатељских трупа почели су да стижу почетком јануара.

У Банији је 369 дивизија била идентификована крајем децембра. Знало се да је распоређена између Суње и Сиска, а делом између Сиска и Загреба; уочен је правилно и њен састав и карактер. Од средине јануара ова дивизија постаје активна; у оквиру концентрациских покрета она тежи да овлада путем Петриња, Блиња, Костајница и да се на просторији Летованци, Старо Село, Трњани (све југоисточно од Петриње) дохвати повољних полазних положаја. У томе није успела; била је одбачена са губицима. Али се наша 7 дивизија није само бранила. Правилно схватајући директиве 1 хрватског корпуса, она је заузела врло агресивно држање према непријатељу који се прикупљао у Банији. Ноћу 29 децембра 7 и 8 бригада су у Костајничком Мајуру задале оштар ударац деловима 369 дивизије. На прузи Цапраг, Суња 5 јануара је настрадао један транспорт коморе ове дивизије. Једна њена колона је разбијена 17 јануара на путу Костајница, Петриња. У свему је 369 дивизија, још пре почетка офанзиве, претрпела на свом ватреном крштењу неколико осетних удараца. Пре но што је офанзива отпочела она је изгубила 5 топова![42])

---

[41]) Акта ВШ: број 76 од 15 I 1943 — 9/1а, К. 9; од 20 I 1943 — 14/1а, К. 9; 10/I, К. 766а.

[42]) ВШ: бр. 84 од 17 I — 11/1а, К. 9; 14/1а, К. 9. Наређење 1 х. к. — 1/1а, К. 419. Зборник II стр. 234. Извјешћа ГСД од 4 до 7 I. 4/1 — 7/1, — К. 17а.

О непријатељском груписању према Кордуну ВШ добија први извештај из ГШХ 14 јануара у коме се каже да је у Зденчину стигло 3.000 Немаца неидентификоване јединице.[43]) Неколико дана касније, 19 јануара, Главни штаб Хрватске поново јавља о некој концентрацији јужно од Карловца око с. Церовца (16 км југозападно од Карловца). То потврђује и идућег дана, али су извештаји још неодређени и непроверени, и не привлаче довољно пажње. Наша 8 дивизија је тада оперисала у рејону Саборски, Личка Јасеница, али се пред почетак офанзиве групише јаче према Карловцу. Њена 5 и 15 бригада, са једним батаљоном 4 бригаде, који је довео рањенике са Жумберка, биле су на правцу Карловац, Слуњ, а Кордунашком одреду је наредио штаб 1 хрватског корпуса 19 јануара да се групише (сем 3 батаљона) између Коране и Мрежнице са задатком да спречава надирање из Карловца; његов 3 батаљон остао је у рејону Личка Јасеница. Четврта бригада (без једног батаљона) и 13 пролетерска бригада оперисале су северно од железничке пруге и пута Карловац, Јастребарско.[44])

У Лици је тежиште рада 6 дивизије било у рејону Грачаца. Ноћу 14/15 јануара дивизија је извршила успешан напад на истакнуте четничке положаје око Грачаца, којима су обично Италијани опасивали своје гарнизоне у овоме крају. Помишљало се затим на потпуну ликвидацију Грачаца, али се од тога одустало сматрајући да овај задатак прелази снаге 6 дивизије. Ценило се тада, да у Грачацу има око 500 Италијана и 1.200—1.400 четника, већином дошљака — Херцеговаца. Уместо тога, предвиђало се садејство 6 дивизије у правцу Книна. Али 19 јануара командант 6 дивизије јавља да се број Италијана у Грачацу повећао на 7.000 људи и да су Италијани појачали све своје гарнизоне у Лици, у што се некако не верује. Идућег дана извештаји говоре о 8.000 Италијана у Грачацу, али се још не одустаје од намере да се главнина 6 дивизије употреби у правцу Книна.[45])

Главна пажња Врховног штаба била је на западу управљена према Книну. Знало се из проверених извештаја да је око Книна

---

[43]) Прве јединице СС дивизије почеле су да стижу у рејон Карловца 13 јан.

[44]) ВШ: број 72 од 14-I — 8/1а, 13/1а, 14/1а, К. 9. Акта 8 дивизије: Оп. број 2 од 4 I; Оп. број 4 од 7 I — 3/1а, К. 419. Оп. штаб 4 и 13 бриг. за 2 I-4/1а, К. 419. Наређења 1 х. к. од 11 и 19 I — 7/1а, 8/1а, К. 419.

[45]) ВШ: број 70 и 71 оба од 13 I; број 84 од 17 I; два акта од 19 I и један акт од 20 I — 6/1а, 7/1а, 11 — 14/1а, К. 9.

груписано око 2.000 четника Херцеговаца.[46]) Дошло се до закључка да треба разбити ову четничку групацију пре но што отпочне најављена офанзива. Конкретно је било предвиђено да 2 пролетерска дивизија са Комбинованом бригадом и Личким одредом ликвидирају четничка упоришта Стрмица, Голубић и Плавно а 6 дивизија (две бригаде) Велику Попину. Трећа далматинска бригада имала је да помаже операцију притиском преко Косова на Бискупију. Ова операција је дефинитивно утврђена 20 јануара, с тим да се предузме 23 или 24 јануара увече. За случај да за то време Италијани предузму неку већу акцију из Грачаца у правцу севера — морало се водити рачуна о тој могућности с обзиром на извештаје о њиховом груписању у Грачацу — онда ће две бригаде 6 дивизије ударити у бок италијанске колоне која буде пошла из Грачаца према северу.[47])

На истоку, у Босни, је такође било много извештаја који су говорили о великој непријатељској офанзиви, али се то није могло закључити из врло слабе непријатељске активности. Из расположивог материјала се не може закључити да су 714 и 717 дивизија идентификоване. Наше јединице су ту биле знатно активније од непријатеља. На Нову годину 1 дивизија је ликвидирала непријатељски гарнизон у Теслићу, а петнаест дана касније ослободила Прњавор. Била је већ издала наређења за дејство на пругу Добој, Дервента, али су интервенцијом ВШ анулирана 19 јануара због непријатељске офанзиве. У првој половини јануара 5 црногорска бригада очистила је Црну Реку, Нови Шехер и сва околна четничка упоришта, а 10 херцеговачка бригада ослободила је Жепче 17 јануара. Још пре тога, 8 јануара, 4 дивизија (2 и 5 крајишка бригада) је упућена од Штаба 1 босанског корпуса из Српске Јасенице (12 км југоисточно од Бос. Крупе) за Козару са следећим задатком: притисак према Костајници и Дубици, да би се привукли делови 369 дивизије и растеретиле наше јединице на Банији; надирање у Лијевче Поље да би се мобилисало људство за 9 крајишку (козарачка) бригаду чије је језгро већ постојало; дејство на друм и пругу Бања Лука, Приједор са севера, да би се ослободила 1 крајишка бригада — која је тада оперисала око Санског Моста и Приједора — за операције источно од Врбаса. Неколико дана касније Штаб 1 босанског корпуса наређује 4 ди-

[46]) У Италијанским документима говори се већином о четницима Црногорцима. У допису Немачке мисије при Суперслоди број 122/43 од 17 I 1943 говори се такође о црногорским четницима који се сакупљају јужно од Динаре — Зц/2.

[47]) ВШ: број 70 од 13 I; број 84 од 17 I; акта од 19 I (два) и од 20 I — 6/1а, 11 — 14/1а, К. 9.

визији да успостави везу са нашим јединицама у Славонији. Пета дивизија је 7 и 8 јануара извршила генерално чишћење Мањаче од четничких банди.[48])

У предвече непријатељске офанзиве наше снаге на слободној територији Западне Босне и суседних области биле су у овом распореду:

1) Први хрватски корпус:

7 дивизија (7, 8 и 16 бригада) са Баниским одредом била је на ослобођеној територији Баније, оријентисана на фронт Костајница, Суња, Петриња, Глина; 7 и 8 бригада биле су на простору Бачуге, Краљевчани, Дреновац, Градац, а 16 бригада према Глини; Баниски одред био је према Глини и Бос. Новом;

8 дивизија је са 5 и 15 бригадом затварала правац Карловац, Слуњ — на десној обали Коране; њена најефикаснија 4 бригада (без једног батаљона) заједно са 13 пролетерском бригадом оперисала је на Жумберку; 5 бригада је непосредно пред офанзиву повучена на одмор западно од Петрове Горе;

Кордунашки одред затварао је правац из Карловца између Коране и Мрежнице;

Приморско-горанска група (6 и 14 бригада) у простору Плашког; она је била у непосредном саставу Главног штаба Хрватске;

6 дивизија (1, 2 и 9 бригада) била је оријентисана тежиштем према југу на фронт Ловинац, Грачац; делом снага затварала је правце према Бунићу и Чудином Кланцу;

Лички пролетерски одред је дејствовао у саставу 6 дивизије.

2) Први босански корпус:

4 дивизија (2 и 6 бригада) на Козари — ангажована на више праваца; на Козари требало је формирати 9 крајишку (козарачку) бригаду, али је офанзива спречила ову намеру, па је 9 бригада формирана на другом месту; 6 бригада била је на правцу Сански Мост, Бос. Крупа;

5 дивизија: 7 бригада око Санског Моста, на десној обали Сане; 1 бригада била је на правцу Приједор, Сански Мост;

---

[48]) ВШ: Акт од 4 I; број 71 од 13 I — 3/1а и 7/1а, К. 9. Штаб 1 б. к. Стр. пов. број 17 и 34 од 4 и 12 I — 2 и 3/1а, К. 407. Заповест 1 прол. дивизије од 3 I 1943 — нерегистровано; Оп. број 121 од 11 I; од 19 I — 10/1а, К. 705, Зборник II, стр. 231—32.

4 бригада је на Мањачи затварала правац према Бања Луци и Јајцу;

8 крајишка бригада (новоформирана око 900 бораца)[49]) затварала је правац Бос. Нови, Отока, Бихаћ с обе стране Уне, на 4 — 5 км од Бос. Новог према Отоци;

Грмечки, Козарачки и Јањски (с. Јањ, око 20 км југозападно од Јајца) партизански одреди дејствовали су у оквиру задатака ових двеју дивизија;

Комбинована бригада (Далматински, Приморски и Дрварски батаљон и Тишковачка чета) била је на простору Тишковац, Бос. Грахово, овде се помиње и 3 лички одред.

3) Дивизије непосредно под Врховним штабом:

1 пролетерска дивизија (1 пролетерска, 3 санџачка и 3 крајишка бригада) — на простору Прњавор, Теслић, Бања Лука;

2 пролетерска дивизија —(2 пролетерска и 4 црногорска бригада) — у рејону Бос. Грахова, а 2 далматинска — на правцу Дувно, Имотски;

3 дивизија (5 црногорска, 10 херцеговачка и 1 далматинска бригада) била је на простору источно од Јајца, оријентисана према Травнику и Д. Вакуфу; ова и 1 дивизија биле су најбоље наоружане и опремљене од свих наших дивизија;

9 далматинска дивизија (3, 4 и 5 бригада) била је тек у формирању, али сасвим нова је била само њена 5 бригада; дивизија је била распоређена тежиштем на простору Биоково, Имотски; оружја је имала само за половину састава.

Тежиште наших снага, изражено 1 и 3 дивизијом, било је дакле на простору Бања Лука, Прњавор, Јајце, Травник, Д. Вакуф. Ове дивизије су притискивале железничку пругу Лашва, Травник, Д. Вакуф, Јајце, босанску магистралу Сарајево, Брод и за непријатеља врло значајну комуникацију Бања Лука, Градишка. Тежиште наших снага било је стварно ван непријатељског обруча. Усред Босне, ове дивизије биле су ванредно пласиране за маневар у свим правцима. Њихове дотадање акције изазвале су јаче груписање непријатеља на левој обали Босне: 718 дивизија пребацила се сасвим на леву обалу Босне; њен ојачани 738 пешадиски пук (Група Сушниг — Suschnig) пребачена је на простор Јајце,

[49]) Није могућно дати јачину свих наших јединица. Она је показана тамо где је било података. Али може се начелно рећи да је ватрена снага једне наше бригаде одговарала ватреној снази једног непријатељског батаљона.

Д. Вакуф, Травник, Зеница, а ојачани 750 пук (Група Вист — Wüst) на простор око Високог; са овим немачким пуковима садејствовали су и делови 9 и 15 домобранског пука; 8 домобрански пук пребачен је из Тузле у Теслић. Другу једну нашу тежишну тачку чинила је 2 пролетерска дивизија у рејону Бос. Грахова, која се припремала за напад на четничка упоришта око Книна.

У 1, 2 и 3 дивизији Врховни штаб је имао у рукама маневарску масу велике ефикасности. Али су и 4 и 13 пролетерска бригада на Жумберку и 4 дивизија на Козари образовале јаке офанзивне групе ван обруча и такође везивале врло велике непријатељске снаге, али су у суштини биле оперативно слободне.

Остале трупе на унутрашњој периферији обруча су углавном браниле слободну територију и успешно дејствовале на непријатељске комуникације у њиховом захвату. Међу њима, изгледа, једино је 7 дивизија била задала непријатељским офанзивним трупама врло јаке ударце. Пројектовани ударац по четницима око Книна има такође превентиван карактер.

Офанзиве су нас ретко изненађивале. Уколико су наши успеси били већи, уколико се непријатељ осећао угроженијим, утолико су оне биле вероватније. Наше трупе, стално у обручу, биле су увек спремне на офанзиву на свим странама. Конкретно, Врховни штаб је имао много извештаја о великој непријатељској офанзиви који се нису могли довести у сумњу, утолико више што је упоредо бележено и прикупљање непријатељских трупа.[50]) Врховни штаб је предузео извесне допунске мере за одбрану слободне територије. Тако је, на пример, 19 јануара скренуо 1 дивизију са фронта Добој, Дервента на фронт Бања Лука, Бос. Градишка на основу плана који је раније био утврђен и о коме је била обавештена 1 дивизија. Али, нажалост, из наше оскудне документације не види се целина. Но, сасвим је сигурно да за одбрану слободне територије није било оперативних резерви. Дивизије у непосредном саставу Врховног штаба биле су стратегиске резерве, и ту су улогу јасно и успешно одиграле у овој офанзиви.

У току претходних операција сасвим се јасно била изградила идеја како да се пресретну — тактички и оперативно — велике концентричне непријатељске офанзиве. У почетку се непри-

---

[50]) ВШ: број 84 од 17 I; од 19, 20 и 21 (два) I—11, 12, 14, 16 и 18/1а, К. 9. Заповест 6 дивизије за 10 I — 6/1а, К. 419. 1 б. к. Стр. пов. оп. 17 од 4 I и Стр. пов.. број 51 од 21 I — 2/1а, 4/1а, К. 407. 5 дивизија Оп. бр. 20 од 2Д I, — 4/1а, К. 407. Зборник II, с. 197—200, 229—236, 240—242. Ђуро Кладарин. Народна армија број 349 и 350 (15 и 19 фебруара 1949). Извештаја ГСД од 1 до 20 I—1/1 — 20/1, К. 17.

јатељске надируће колоне туку почесно — маневрима по унутрашњим операциским правцима, а затим, кад се непријатељ сасвим ангажовао и кад је створено потребно време за евакуацију, обруч се са прикупљеним снагама разбија војнички и политички, противофанзивом — најпогоднијим правцем, да би се операције пренеле у области где ће дати најповољније стратегиске и политичке резултате. Трећа офанзива за ово даје дотле најречитији пример, а друг Тито је ове идеје био већ писмено формулисао у Билтену Врховног штаба за септембар—новембар 1942: чувати се крутих фронтова, избегавати да нам непријатељ наметне одбрану на дугачким и расплинутим линијама где бисмо били приморани да запушавамо рупе, а у место тога за време непријатељске офанзиве предузети снажну и смелу противофанзиву на његове ослабљене базе.[51]) У оним условима слободна се територија заиста није могла отсудно бранити, а повлачења није могло бити, јер ма куда се кренуло, морало се офанзивно кроз обруч, којим смо вечито били окружени.

У то време била се већ јавила и идеја о правцу пробоја. Још на шест недеља пре почетка офанзиве, друг Тито је донео одлуку да са 1, 2 и 3 дивизијом и неким крајишким снагама крене у Црну Гору и Србију. Ова одлука о преношењу тежишта операција Народноослободилачке војске у источне крајеве државе има свој дубљи политички и стратегиски смисао. Требало је снажније разбуктати устанак у тим крајевима где су четници уз подршку окупатора узели маха, а затим у правцу Топлице и Косова јаче загрозити камуникацијама Београд, Софија и Београд, Солун, у тренутку кад је непријатељ могао очекивати, и стварно очекивао, десант савезничких снага у Грчкој. Ову идеју, дакле, није изазвала непријатељска офанзива, али ју је знатно убрзала.[52])

---

[51]) Тито, Стварање Народноослободилачке војске, Зборник II, стр. 195—196.

[52]) В. Дедијер, Дневник II, стр. 70, напомена 2.

III

ОПЕРАЦИЈЕ ОД 20 ДО 24 ЈАНУАРА 1943

20 јануар 1943

Офанзива је отпочела, по плану, у зору 20 јануара. Време је било хладно, у долинама око —10, а снега је било око 30 цм.

Западна група СС дивизије обишла је са запада многобројне препреке на путу јужно од Карловца и предњим деловима достигла линију Крњак, Коларић (2 км западно од Војнића) — без отпора. Источна група СС дивизије достигла је висове југозападно од Слатине. На фронту 369 дивизије ојачани Извиђачки батаљон стигао је у Мају, Група 187 дивизије избила је на линију Брњеушка, Д. Бачуга, а 370 пук и 3 брдска бригада (домобранска) на линији Беговићи, Д. Ловча, Волиња; 969 пешадиски и 969 артиљериски пук ове дивизије стигли су овог дана западно од Петриње; по једном немачком извештају они још нису били довршили обуку. 714 дивизија преузела је осигурање пута Костајница, Бос. Нови, Приједор; 1 батаљон 721 пука био је по подне око 5 км северозападно од Бос. Новог. Код 717 дивизије 2 брдска бригада (домобранска) је до мрака после шесточасовне борбе успела да изађе на Ђедовачу и Брајића Таван (југозападно од Санског Моста), али ју је 6 крајишка бригада у противнападу одбацила пред зору идућег дана. Главнина ове дивизије, 737 и 749 пук и 202 оклопни батаљон, кренула је из Санског Моста према југу у намери да пређе Сану код Врхпоља, па да се затим развије према западу. Наша 5 дивизија није успела да оствари намераван ударац у њен леви бок, јер се непријатељ осигурао на линији Кијево, Томина, па су обе бригаде (7 и 1) морале бити употребљене за затварање правца од Санског Моста према Врхпољу; али је непријатељ ипак

успео да на леву обалу Сане пребаци три чете 2 батаљона 749 пука без возила. Авијација није ступала у дејство због магле.

У свему, на немачком фронту наступања није било озбиљних борби, изузев код 717 дивизије.

На италијанском фронту северна колона дивизије Ломбардија, која је дејствовала на правцу Оштарије, Слуњ стигла је у рејон Каменице; јужна колона исте дивизије прешла је Јосип дол.[53]) Дивизија Ре: колона која је кренула са Великог Јаворника (1141) према северу стигла је до мрака до ж. ст. Лич. Јасеница; колона која је пошла из Врховина за Бихаћ прочешљала је рејон Црне Власти и дошла у додир са нашим снагама на линији Г. Бабин Поток (Чудин Кланац), Турјански; колона која је пошла из Личког Осика за Бунић прочешљала је појас између Подова и Градине (912) и дошла у додир са нашим патролама на Чардаку (942); колона на правцу Ловинац стигла је на линију Камић, Г. Плоча. Само на овом правцу вођене су борбе са нашом 6 дивизијом у којима су усташе имале осетне губитке. Дивизија Сасари овог дана није кренула својим правцем Грачац, Брувно; чак су се четници повукли са Црног Врха (с. од Грачаца).

Италијанска тактичка авијација тукла је села на правцима наступања.

21 јануар 1943

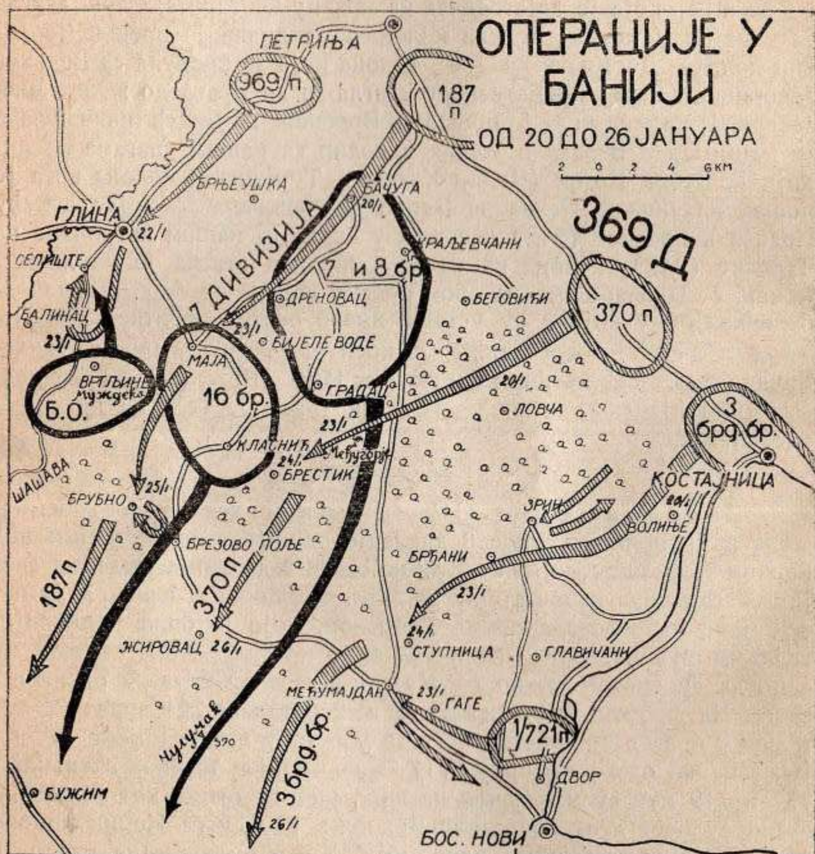
Западна група СС дивизије тек је овог дана наишла на јачи отпор наше 8 дивизије, и није стигла далеко: под борбом заузела је Војнић и Крњак. Наша 8 дивизија је делом својих снага зашла непријатељу за леђа. Источна група је нешто јаче напредовала према Топуском, које је било у непријатељским рукама. 369 дивизија је стајала; констатовала је само да су висови јужно од Маје и Класнића заузети од наших снага. На фронту 714 дивизије 2 батаљон 721 пука и 4 батаљон 3 брдске бригаде осећају се у рејону Старе Ријеке (16 км југозападно од Приједора). 717 дивизија је била активнија: 737 и 749 пук су наилазили на врло упоран отпор код Врхпоља. Наши су овог дана повратили Врхпоље, али су га Немци поново заузели нападом тенкова пред мрак. У току овог дана успео је непријатељ да пребаци на леву обалу цео 2 батаљон 749 пука; 2 брдска бригада је поново покушала да заузме Ђедовачу и Брајића Таван, али ју је један наш батаљон дочекао и бацио назад у Сански Мост.

---

[53]) Претходног дана делови ит. 121 пука који су пошли из рејона Плашког према Л. Јасеници нису се могли пробити кроз наш отпор. На овом рејону су биле обе приморско-горанске бригаде.

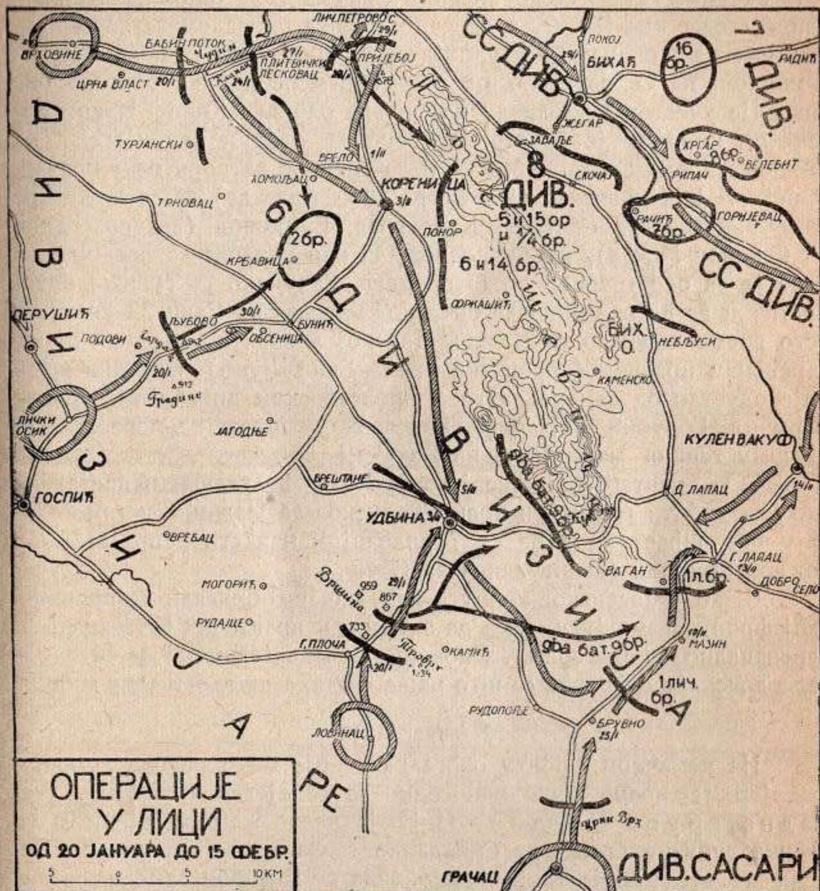
Ни овог дана авијација није могла дејствовати због магле. Отуда и релативна неактивност немачких јединица.

Али ни италијанске јединице нису много напредовале, ма да је њихова авијација била у акцији пред целим фронтом. Ди-

визија Ломбардија остала је на достигнутој линији; истурени извиђачки делови обеју колона нису наишли на отпор; покрети су били отежани због снега, али је командант корпуса наредио овог дана да се операција настави живље. Дивизија Ре: колона која из Јаворника дејствује према северу, после слабог отпора код Беговца, достигла је ж. ст. Блата, а затим и Пла-

шки, а колона из Врховина заузела је Г. Бабин Поток; колона из Личког Осика прочешљала је терен до села Љубова; према италијанским извештајима колона из Ловинца заузела је Кланац Плоче, према домобранским извештајима Кланац Плоче је заузео

XXXII усташки батаљон, а према нашим поузданим извештајима, 6 дивизија је овог дана одбила три напада на Плоче и задржала кланац у својим рукама. Дивизија Сасари избила је до Црног Врха (3 км североисточно од Грачаца).

Овога дана су у Врховном штабу уочене размере а донекле и интензитет непријатељске офанзиве, јер су стигли извштаји са

свих нападнутих праваца, али се сматрало да се непријатељ може задржати и одбацити, и у томе смислу су издавана наређења. За појачање 8 дивизије привучене су обе горанске бригаде које су стигле у Примишље 21 јануара увече. Команданту 6 дивизије издата су упутства да са груписаним снагама ($2\frac{1}{2}$ бригаде) нападне непријатеља код Плоче, а да само једном бригадом затвори правац према Врховинама. Ситуација се у Лици гледа са извесним песимизмом, па се одустало од раније намере да две бригаде ове дивизије учествују у нападу на спољне одбране Книна. Првом босанском корпусу је издато наређење да одбаци непријатеља од Врхпоља према Санском Мосту и да сигурно затвори овај правац. Наређено је 4 дивизији (2 и 5 крајишка бригада) да се са Козаре врате на простор Слатина, Каменград, Еминовци (северозападно од Санског Моста), да би послужила као резерва за све правце, само је за ово требало доста времена. Рачунало се сувише оптимистички да ће ове бригаде бити код прелаза на Сани 23 увече. У исто време наређено је 1 пролетерској дивизији да одмах крене наређеним правцем (вероватно према Бања Луци). Врховни штаб није одустао од намере да са 2 пролетерском дивизијом нападне Стрмицу, Голубић и Плавно. Предузете су потребне мере за евакуацију тешког материјала из Бихаћа.

Главни штаб Хрватске је сматрао да ће главни непријатељски напад бити управљен преко Топуског за Цазин (у томе случају предвиђао је да ће са 7 дивизијом напасти непријатеља у бок), а помоћни (евентуално) за Слуњ.

Штаб 1 босанског корпуса наредио је 6 бригади да прошири свој фронт према југу, тако да затвори и правац од Кљеваца (северозападно од Врхпоља). Упозорио је све јединице да непријатеља дочекају с фронта са што мање снага, а да га нападну с бока.

22 јануар 1943

На немачком фронту овога дана није било велике активности, јер је време било непогодно за садејство авијације. Западна група СС дивизије је после жестоке борбе и уз велике губитке стигла из Скрада до с. Загорја (северно од Вељуна на друму). На томе правцу била су у борби само наша два батаљона (један из 4 и један из 15 бригаде). Осма дивизија се груписала код Крњака у намери да изврши бочни напад на непријатеља. Источна група 7 СС дивизије избила је без отпора на линију Вргинмост, Чемерница, Топуско.

На фронту 369 дивизије уведен је у линију и 969 пешадиски пук између пута Глина, Цетинград и Глина, Врнограч. Његов 2 батаљон упућен је из Глине према к. 209 (7 км

јужно од Глине) на путу за Врнограч. Трећи батаљон је уз помоћ артиљерије, после оштре борбе, заузео Балтића Брдо и с. Балинац (5 км јужно од Глине), али је пред зору 23 јануара нападнут од Баниског одреда и дела 7 дивизије, и са врло тешким губицима одбачен ка Д. Селишту. Због губитака батаљон је сведен на две стрељачке чете. Лер каже да је услед тога 369 дивизија заостала за два дана, које је касније надокнадила захваљујући напредовању суседа. Он је одмах затим долетео из Солуна да посети дивизију после тог несрећног ватреног крштења. Дотле је 16 бригада затварала правац Маја, Класнић, а 8 бригада правац од Двора према Жировцу.

На фронту 717 дивизије 2 брдска бригада заузела је и задржала Ђедовачу, али Брајића Таван није могла задржати. Једна непријатељска колона која је кренула ка Каменграду (западно од Санског Моста) враћена је назад.

Ни Италијани нису много напредовали, такође због отсуства авијације.

Десна колона дивизије Ломбардија палила је села дуж железничке пруге Оштарије, Плашки, а њена тенковска чета дошла је у везу са левом колоном дивизије Ре, која је претходног дана стигла у Плашки с југа. Црне кошуље 137 легије стрељале су десетине ухваћених сељака. Лева колона ове дивизије се врло мало померила према Тоуњском Тржићу. Дивизија Ре је стајала сва на месту; на правцу Ловинац, Плоче, алпинци и усташе потпомогнути артиљеријом заузели су нешто земљишта, али је 6 дивизија задржала доминантне положаје, Троврх и Вршину. Према једном италијанском извештају XXXII усташки батаљон одбачен је нашим противнападом са к. 723 (вероватно је реч о к. 733 на самом Кланцу), коју је наводно поново заузео батаљон из дивизије Сасари. Дивизија Сасари јавља да је одбила један наш противнапад на к. 616 (на северном излазу из Грачаца).

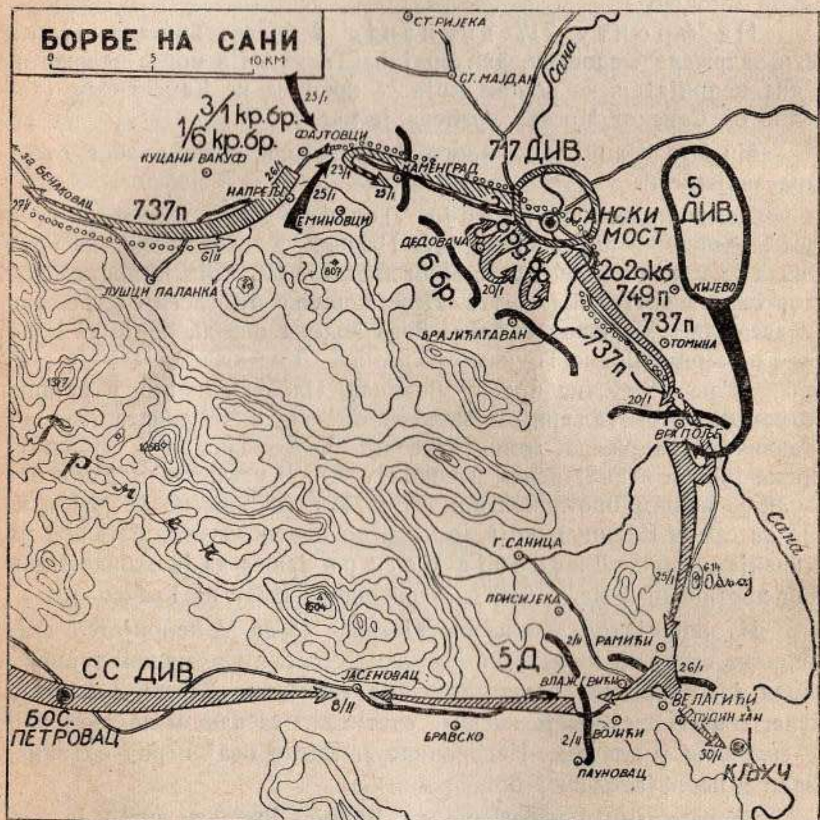
Из непријатељских извештаја види се да је непријатељ сваког дана стрељао велики број људи. Пред овим планским терором народ је, природно, напуштао своја огњишта. Десетине хиљада жена, деце и стараца је касније отступало са нашом војском или се склонило у планине. Неизрециво је патио овај народ од зиме, глади и непријатељског бомбардовања.

За евакуацију избеглица са Баније Врховни штаб је дао правац Бос. Крупа, Петровац, Гламочко Поље.

Време се пролепшало, а температура се подигла на око 0 степени. Садејство авијације биће омогућено у пуној мери.

23 јануар 1943

Западна група СС дивизије заузела је Вељун после оштре борбе. Наше јединице су са великим губицима одбачене ка Благају (око 5 км од Вељуна). Наши су трпели губитке и од авијације. Не може се тачно утврдити, али је вероватно да су овде били батаљон 4 бригаде, 15 бригада и једна приморско-горанска бригада. Друга горанска бригада затварала је правац Д. Примишље, Слуњ. Једна непријатељска колона кренула је из Војнића према Крстињи и Кладуши. Источна група СС дивизије продрла је у северне огранке Петрове Горе.

На десном крилу 369 дивизије је 969 пук стајао у месту због претрпљеног пораза пред зору овог дана; Група 187 нешто је напредовала према Муждеки (к. 370, 5 км југозападно од Ма-

је), Извиђачки батаљон је претрпео јак ударац код Бијелих Вода, а 370 пук достигао је без отпора шуме северно од Међугорје Бр. (484); 3 брдска бригада је такође нешто напредовала према западу без отпора и прешла линију Брђан, Главићани. Јужно од ње је 1 батаљон 721 пука 714 дивизије кренуо ка Међумајдану. Један испад делова ове дивизије из Ст. Ријеке према Рушковцу (10 км северозападно од Санског Моста) одбила је наша 6 бригада. Знатни делови 714 дивизије били су ангажовани на другим правцима. Тако је ојачани 3 батаљон 741 пука водио овог дана борбе јужно од Б. Градишке, а 9 чета 721 пука североисточно од Бања Луке; због нашег напада на Окучане и Драголић, Штаб 714 дивизије је упутио овог дана у Окучане 3 батаљон 741, 11 чету 721 пука и 2 батерију 661 артиљериског дивизиона. На фронту 717 дивизије делови 2 брдске бригаде заузели су Каменград уз помоћ тенкова и продрли до Фајтовца; један батаљон 6 бригаде је пред ноћ противнападом избацио са Ђедоваче и Брајића Тавана делове ове бригаде који су ту избили претходног дана. Јужније је 749 чистио терен западно од пута Врхпоље, Кључ. Међутим, наши извештаји помињу овог дана оштре борбе на овом правцу.

Северна колона дивизије Ломбардија ушла је без отпора у Тоуњски Тржич и отпочела да поправља мост на Мрежници. Јужна група (137 легија) је из Плашког стигла до Блате без отпора, а неки њени делови дошли су у Тоболић. Дивизија Ре: само је колона на правцу Лички Осик, Бунић нешто напредовала и избила пред Чардак (942). У току ноћи 22/23 наша 6 дивизија одбацила је усташе са теснаца код Плоче, али су (према једном италијанском извештају) делови дивизије Сасари васпоставили ситуацију 23 пре подне. Дивизија Сасари је напредовала свега 2 км из Грачаца. Четници су извршили испад из Стрмице према северу.

Врховни штаб је овог дана наредио 1 дивизији да демонстрира према Бањој Луци и комуникацији Бања Лука, Градишка.

Штаб 1 хрватског корпуса наредио је овог дана Кордунашком одреду да остане на Кордуну у позадини непријатеља, у рејону Перјасице. Ако се ту не би могао одржати, нека иде преко Мрежнице или преко Коране.

Штаб 1 босансог корпуса овог дана указује штабу 5 дивизије да је најглавнији задатак одбрана Грмеча, где су болнице и магацини, и стварање потребног времена за евакуацију рањеника и материјала смештених дуж пута Сански Мост, Бос. Крупа. Затим наређује да се из 1 крајишке бригаде упуте у рејон Еминоваца (10 км западно од Санског Моста) два батаљона, а ако је диви-

зија јако ангажована у борби, бар један батаљон да нападне у бок непријатеља који надире за Еминовце. 6 бригада је била ближе, али је она била развучена од Брајића Тавана до рудника Љубије. Подвлачи, затим, да је главни задатак 5 дивизије одбрана правца за Кључ и Саницу. У штабу корпуса уочена је тактика непријатеља да ликвидира ослобођену територију постепено, по етапама.

24 јануар 1943

Време је отоплило, путеви раскрављени, потоци надошли, видљивост слаба.

Западна група СС дивизије стигла је у 17 часова до Слуња уз местимичан жилав отпор. Источна група СС дивизије се пробила десним крилом кроз Петрову Гору и стигла у Кладушу; левим крилом стигла је до Перне (8 км од Топуског). Код Топуског је успоставила везу са 969 пуком. На фронту 369 дивизије једна чета 969 пука која је покушала да се пробије ка Балинцу потпуно је разбијена; услед неуспеха претходног дана, Извиђачки батањон се прикупљао у Маји за дејство правцем Глина, Топуско, Цетинград; Група 187 била је у борби северно од Бруна; Група 370 без отпора постигла је линију Брестик, к. 484 (Међугорје); 3 брдска бригада прешла је Ступницу према западу. На фронту 714 дивизије 1 батаљон 721 пука остао је у Међумајдану, а 2 батаљон код Ст. Ријеке није био много активнији. На фронту 717 дивизије 2 брдска бригада нашим контранападом бачена је са положаја у Каменградску котлину; у извештајима непријатељ се жали да се на овом правцу тенкови нису могли употребити због јаког запречавања; 737 пук прикупљао се у Санском Мосту за напад у правцу Дабра (западно од Санског моста); 749 пук кренуо је из Врхпоља према југу, ка Кључу и нешто потиснуо нашу 5 дивизију.

Код дивизије Ломбардија северна је колона стајала на месту, а из јужне колоне неки делови су преко Тоболића стигли у Милковиће, где су дошли у тактичку везу са северном колоном. Дивизија Ре: колона која је избила до Плашког вратила се у Л. Јасеницу; колона код Бабиног Потока тврди да је одбила један партизански напад на к. 928 (1 км североисточно од Г. Бабин Потока); колона на правцу Л. Осик, Бунић стајала је на месту пред Чардаком; код Плоче Италијани тврде да су у ноћи 24 јануара претрпели јак напад на Дебељаку (822) и на к. 728 (2 км северно од Г. Плоче), и да су после борби са променљивом срећом, у току дана васпоставили ситуацију. Један батаљон Црних кошуља стигао је у Ловинац из дивизије Сасари. Дивизија Сасари задржана је нашим јаким отпором.

У Врховном штабу овога дана увече, у 20 часова, није се још знало да је непријатељ продро до Слуња, али се то очекивало, јер је Главном штабу Хрватске наређено да код Слуња организује жилаву одбрану на левој обали Коране. Но, за први мах, непријатељска колона која је стигла код В. Кладуше била је опаснија, јер није имала пред собом такву препреку као што је Корана. Отуда је Врховни штаб формирао једну ударну групу од три бригаде, две из 7 дивизије (7 и 8) и једну из 8 дивизије (вероватно 5), под командом команданта 7 дивизије, са задатком да затвори правац Кладуша, Цазин, али са основном идејом да се употреби офанзивно. Ситуацију у Банији је Врховни штаб посматрао оправдано оптимистички; правилно је оценио да је 369 дивизија „ошамућена"; и командант 7 дивизије је био уверен да ће сузбити непријатеља. Ситуација у Крајини, на фронту Бос. Нови, Приједор, Сански Мост је такође цењена реално; уочени су успеси крајишких јединица, нарочито 6 бригаде. Да би појачао њен фронт, Врховни штаб је наредио да се у ту бригаду пребаци један батаљон из 5 дивизије — што је већ било извршено по ранијем наређењу Штаба 1 босанског корпуса. Врховни штаб је ценио да непријатељска офанзива нема ни замаха ни продорне снаге, и да су спорост, обазривост и колебљивост њене главне карактеристике.

У свему ситуација је сматрана повољном, али се ипак осећала забринутост за кордунски правац. За сваки случај овог дана је довршена евакуација Бихаћа.[54])

Закључак о операцијама од 20 до 24 јануара

До 24 јануара увече непријатељ је могао регистровати ове резултате:

Дивизија „Принц Еуген" је за 5 дана избила на линију Слуњ, В. Кладуша без значајног отпора. 369 дивизија је

[54]) Акта ВШ: од 21 I — 15 — 18/1a, К. 9; од 22 I — 19-22/1a, К. 9; од 31 I — 23—25/1a, К. 9; од 24 I — 26/1a, К. 9. Наређење I хрватског корпуса: штабу III батаљона I одреда — 9/1a, К. 419; штабу Кордунашког одреда од 23 I — 10/1a, К. 419. Наређење I босанског корпуса: Стр. пов. оп. број 51 од 21 I — 4/1a, К. 407; оп. бр. 68 од 25 I — 12/2a, К. 407. Ивештај 7 дивизије од 2 I — 2/11a, К. 420. Извешај 5 дивизије, Оп. број 35 од 23 I — 2/2, К. 782. Заповести 1 дивизије: од 21, 22 и 23 I — 11—13/1a, К. 705. Извештај немачке војне мисије при 2 италијанској армији од 13—21, 23, 24 I — 3ц/4. Извештај итал. мисије при команди немачких трупа у Хрватској (Литерс) од 24 I бр. 31/А/1 (код нас нерегистровано). Лер, исто. Извјешћа ГСД од 23 до 26I, 22—26/1, К. 17. Извештаји V итал. корпуса: 878, 953, 1016, 1105, 1189/оп. 19 X/1. Извештај XVIII корпуса број 1465 од 26 I 1943 — 3ц/2.

претрпела низ осетних удараца; задобила је нешто простора на свом левом крилу (370 пук, 3 брдска бригада), где уопште није било нашег отпора. 714 дивизија могла је ангажовати у операцији само два батаљона 721 пука, од којих је један продро без борбе од Двора до Међумајдана, а други остао код Ст. Ријеке. Остатак дивизије морао је бити ангажован за осигурање пута Бања Лука, Б. Градишка и пруге у рејону Н. Градишке и Окучана. 717 дивизија је такође претрпела низ неуспеха. Њена 2 брдска бригада одбачена је у Каменград, а јужно од пута Сански Мост, Бос. Крупа није уопште успела да стане чврсто на леву обалу Сане тако, да се на овом правцу (С. Мост, Дабар) морао ангажовати 737 пук. Јужније је 749 пук врло мало напредовао ка Кључу.

Италијани нису бележили боље резултате. Напротив, Дивизија Ломбардија прешла је само неколико километара и достигла линију Тоуњски Тржић, Тоболић, Плашки. Дивизија Ре је на правцу Врховине, Плитвички Лесковац стигла до Чудиног Кланца; на правцу Лички Осик, Бунић, до Чардака (942), а од Ловинац до Кланца Плоче; њена најсевернија колона била је код Личке Јасенице. Дивизија Сасари се такорећи није помакла с места. Овога дана је појачана са 73 батаљоном Црних кошуља који је дошао из XVIII корпуса.

Према Литерсовој основној заповести бр. 2/43 претходница западне колоне СС дивизије требало је да буде у Бихаћу првог дана офанзиве, а идућег дана да се код Ковиљаче састане са претходницом 717 дивизије. Уствари, после пет дана операција, претходнице обеју ових дивизија биле су удаљене једна од друге око 150 км. Овим је драстично изражен неуспех главног елемента плана Вајс I — да се препадом заузме магистрала слободне територије, да се збуни наше вођство и обезглаве наше трупе. Али ни остале непријатељске дивизије, у своме послу прочешљавања, нису далеко одмакле. Оне су просто тапкале на месту.

Основа операције Вајс поремећена је још једним моментом. Кад 2 домобранска бригада, после више наврата, није могла да изађе из Санског Моста, да би затим наставила према Православној Јасеници, упућен је на тај правац 737 пук и добар део 202 оклопног батаљона. На правцу Велагићи, Бос. Петровац остао је само 749 пук. На тај начин пренето је тежиште на помоћни правац. Свакако је било нереално упутити 2 бригаду у Подгрмеч са само два батаљона, али преношењем тежишта на север сасвим се угрожавала основна замисао операције.

Немачко вођство осећало је највише неуспех СС дивизије, оперативно и морално, али срећом могло је поделити одговорност са Италијанима. Немци су управо покушали да се сасвим пребаце

на Италијане. Лер нам каже да се садејство Италијана није осетило, али и признаје да је СС дивизија наишла на разорене мостове и на 11 дубоких усека на друму, тако да је пешадија поред пута напредовала брже од моторизованих делова на путу.

Немци су дејство Италијана предвидели на отсеку Слуњ, Бихаћ, поред осталог да би повукли напред СС дивизију, али у Литерсовој заповести није указано на тај циљ. Сада (25 јануара ОБСО по наређењу Хитлера, тражи од Суперслоде да италијанске трупе крену што пре ка Бихаћу.[55]) Идућег дана то чини и OKW преко италијанске Врховне команде.[56]) Роата одговара својој Врховној команди да је лагани темпо операција био утврђен од Немаца, да је наредио да се напусти спора тактика прочешљавања земљишта, али не верује да ће операција поћи много брже, јер да је потпуно пропао немачки план пресецања партизана на двоје (дејством СС и 717 дивизије), па су се они сад снашли и могу реаговати. Доиста, операција Вајс се свела на периферијско потискивање, и у томе је Роата имао право. Али није имао право кад је тврдио да су Немци прописали онако спори темпо којим су ишли Италијани. Да су Италијани ишли 5 км на дан, дивизија Ломбардија стигла би у Слуњ, лево крило дивизије Ре било би пред Бихаћом, центар и десно крило код Коренице и на Крбавском Пољу, а дивизија Сасари у Г. Лапцу. Роата је просто прећутао да су његове јединице задржане нашим отпором пред Чудиним Кланцем, Чардаком, Плочама и Грачацом.

Из једног реферата о ситуацији, израђеног 23 јануара 1943 у Штабу 2 италијанске армије (Суперслоди) — вероватно за потребе команданта, признаје да су дотле постигнути врло скромни резултати од италијанских трупа у операцији Вајс, али се наглашава да су немачки успеси још скромнији; истиче се да Италијанима прети већа опасност западно од ж. пруге Огулин, Личка Јасеница (из Горског Котара), и да италијанске трупе не треба истицати према истоку док се не види јасно шта ће урадити Немци.[57]) Овај реферат изражава верно Роатино гледиште, можда и намерно, али је тврђење да је Италијанима претила већа опасност из Горског Котара него из Лике и Кордуна (ма колико било ласкаво за наше горанске и приморске партизане), ипак нетачно. Идеја избегавања судара са партизанима и повлачење на узани приморски појас, која се родила из неуспеха, а почела да спроводи напушта-

---

[55]) Суперслода, Оп. 1364 од 25 I — 3ц/2.

[56]) Суперслода, Оп. 1400 од 26 I — 3ц/2.

[57]) Предмет од 23 I 1943 потписан са »Z« (Zanussi?) нерегистровано.

њем треће зоне, у то је време већ сасвим замрачила тактичко и оперативно расуђивање у Штабу 2 италијанске армије.

На нашој је страни, чим је уочена непријатељска офанзива у свом њеном обиму, први задатак био да се одбрани слободна територија. У тој фази устанка, кад је већ био створен АВНОЈ и друге политичке институције, кад су партизански одреди већ били прерасли у Народноослободилачку војску која је имала већ извесну своју позадину (слагалишта, болнице, школе итд.), централна слободна територија је била неопходна. Ако се изгуби, она се има створити на другом месту. Одбрана слободне територије био је основни задатак свих јединица на њеној периферији.

Из директива, наређења и заповести Врховног штаба и других виших штабова, а још више из стварног развоја догађаја, јасно избија тенденција да одбрана буде еластична и активна. Тежи се увек да се на непријатељском боку формирају ударне групе. Врло су честе ноћне акције; оно што непријатељ добије дању, врло често губи ноћу.

Оваква одбранбена тактика захтева прикупљеност трупа. Међутим, очигледно је да је на најважнијем правцу офанзива затекла 8 дивизију сасвим неспремну. Њене трупе су биле разбацане на великој просторији, с обе стране пруге Карловац, Загреб. Дивизија се није могла прикупити ни снаћи, и није могла дати значајан отпор најјачој и најопаснијој немачкој дивизији. Правци које је она имала да затвори (Слуњ, Бихаћ и В. Кладуша, Цазин) били су 24 јануара сасвим угрожени.[58])

Супротно овоме, 7 је дивизија била много боље прикупљена, и постигла је ванредне резултате. Благодарећи њима, Врховни штаб је могао да с њеног фронта извуче две бригаде и да са једном бригадом 8 дивизије формира ударну групу на боку СС дивизије. Да ли ће се ова ударна група моћи да употреби активно према непријатељском боку, зависиће од отпора наших делова на фронту. Успеси 7 дивизије и Банискот одреда су очигледно задржали и лево крило источне групе СС дивизије.

На фронту према Сани 6 бригада је постигла врло лепе успехе, а 5 дивизија је сасвим успорила рад јужне непријатељске ударне групе.

После првих пет дана офанзиве ситуација је на свим фронтовима била у нашој контроли, сем на кордунском правцу где се наслућује извесна забуна. Али се свуда осећа недостатак оперативних резерви. Ту констатацију чине конкретно тих дана и у Врховном штабу. Наше су се трупе заиста свуда напрезале до

---

[58]) Уп: В. Дедијер, Дневник II, с. 70, напомена 1.

крајњих могућности. На фронту према Сани и на Унском правцу ситуација ће се поправити тек када буде стигла 4 дивизија са Козаре; ударна група створена на правцу Кладуша, Цазин на рачун фронта даће нове оперативне могућности на Банији и Кордуну, али иначе ни Врховни штаб ни Главни штаб Хрватске немају на располжењу свежих трупа за активну одбрану.

Питање опертивних резерви заслужује да буде посебно размотрено. Било је свакако могућно да се такве резерве створе пре почетка офанзиве. Четврта дивизија могла је да образује резерву за све правце и да се уједно подвргне интензивној обуци. Сличну резерву је могла образовати и 13 пролетерска бригада. Да су се у почетку офанзиве ове јединице нашле негде код Бихаћа, у многоме би олакшале одбрану слободне територије. Но, овај се проблем не може посматрати само са чисто оперативног гледишта. То није био само рат, него и Народна револуција, која има своје сопствене законе. Међу њима је и императив непрекидног ширења да не усахне. Четврта је дивизија са Козаре имала, поред осталог, да активира нове крајеве, да формира једну нову бригаду и да повеже Босансу Крајину са Славонијом. Сличне задатке имала је на Жумберку и 13 пролетерска бригада. На крајњу активност са свим снагама натеривало је нас и осећање дужности према Антифашистичкој коалицији, чији смо ми били фактички чланови. Ми смо се за све време рата залагали до крајњих могућности. Најзад не треба заборавити ни чисто војнички фактор. Четврта дивизија је на Козари испољила толику активност да се њено присуство тамо осећало и кад већ више није била тамо. Стварно, непријатељ је био наведен да крајем јануара предузме напразно читаву једну малу офанзиву на Козару са трупама које је извукао из главне операције, а 4 и 13 бригада су на Жумберк привукле италијанске јединице које би иначе могле учествовати у главној офанзиви. Нешто касније ће Италијани бити приморани да своје посаде на Жумберку ставе под XI корпус, чиме је растерећена и Словенија. Ипак узевши у оцену све ове разлоге, изгледа да би било боље да се 4 дивизија (2 и 5 бригада) вратила са Козаре пре почетка офанзиве или да јој је то наређено најдаље 19 јануара, дакле оног истог дана кад је 1 дивизији наређено да се ангажује према Бањој Луци. Изгледа да би и 4 кордунашка бригада била ефикаснија јужно него северно од Карловца.

IV

ОПЕРАЦИЈЕ ОД 25 ДО 31 ЈАНУАРА

25 јануар 1943

Западна група СС дивизије је задржана на Корани код Слуња због порушеног моста. Источна група заостала је око В. Кладуше, вероватно због неуспеха 369 дивизије. Бригаде 7 и 8 дивизије прикупиле су се у централном положају на простору Штурлић, Платница, спремне да се офанзивно ангажују било на непријатеља који крене од Слуња ка Раковици, било на колону која буде пошла од В. Кладуше ка Цетинграду. У распореду ових бригада огледа се донекле и бојазан Главног штаба Хрватске да ће главни непријатељски напад ићи правцем Топуско, Цазин (види 21 јануар). На правцу Слуњ, Бихаћ требало је да буде 15 бригада, батаљон 4 бригаде и обе горанско-приморске бригаде (6 и 14), — само се њихов распоред не може утврдити, а на сектору В. Кладуша, М. Кладуша, Врнограч била је млада и још неучвршћена 16 бригада (од 3 батаљона) и баниски одред.

На десном крилу 369 дивизије је 969 пук са два батаљона избио на линију Врановске Главе (242), Лончаревац (246), Вртлине (5 км западно од Маје); његов рад помогле су две батерије Петрињског здруга;[59]) даље надирање према југу задржано је нашим јаким отпором са положаја Шашава (северно од Обљаја); XI усташки батаљон дејствовао је на десном крилу 969 пука, дуж друма Топуско, В. Кладуша; центар (Група 187) избио је до Бруна; једна његова истакнута колона претрпела је осетан ударац код Брезовог Поља (јужно од Бруна); 370 пук се није много померио, врло мало се померила и 3 брдска бригада; 3 батаљон 2

[59]) Усташки здружени одред који је осигуравао рејон Глина, Петриња.

брдске бригаде, који је оперисао у саставу 3 бригаде, стигао је у Зрињ без додира са нашим снагама; он се овог дана извлачи из операције Вајс и упућује за осигурање Бос. Дубице — од наших снага на Козари. На фронту 714 дивизије 1 батаљон 721 пука водио је слабе борбе код с. Гаге; 741 пук и део 721 пука још су увек ангажовани на простору Бања Лука, Бос. Градишка, Н. Градишка због јаке активности наших јединица. На десном крилу 717 дивизије, 2 брдска бригада, ојачана Немцима (из 737 пука), претрпела је врло тежак пораз на простору Фајтовци, Еминовци. По паду мрака је нападнута од 2 наша батаљона (3 батаљон 1 крајишке и 1 батаљон 6 бригаде) и са врло великим губицима бачена назад; поред осталог наши су запленили 4 брдска топа, 10 митраљеза и 10 пушкомитраљеза. Непријатељски билтени прећуткују овај пораз (што је сасвим природно), али се он доказује не само нашим документима, који се не могу довести у сумњу, него и догађајима: 2 бригада је извесно време избачена из борбе. Према непријатељским извештајима 749 пук је на правцу Врхпоље, Кључ заузео вис Обљај (614).

На фронту дивизије Ломбардија истакнути делови су достигли Д. Примишље, дакле покренули су се један до два км према истоку. Пред овом дивизијом се налазио 2 батаљон Кордунашког одреда. Овог му је дана штаб 1 хрватског корпуса наредио да са једном четом спречава градњу моста код Тоуњског Тржића, са једном четом да на врелу Мрежице спречава продор из Тоболића према Слуњу, а да патролама контролише обалу Мрежнице. На фронту дивизије Ре није било покрета. Покушај једне тенковске чете да продре из Кланца Плоче према Удбини, плаћен је са два тенка. О губитку ова два тенка слажу се и наши и непријатељски извештаји. Дивизија Сасари, јавља V корпус овог дана, заузела је Брувно.

Друга пролетерска дивизија у садејству са 3 далматинском бригадом, комбинованом бригадом, Книнским одредом и са два личка батаљона напала је и заузела овог дана четничка упоришта око Книна, Плавно и Голубић, а идућег дана и Стрмицу.

26 јануар 1943

Западна група СС дивизије прешла је Корану, пробила се источно од пута, избила на пут код Оштарских Станова и затим продужила друмом преко Раковице за Дрежник Град, где је стигла касно у ноћ. Не може се утврдити где и како су наши делови давали отпор. Кад је једном форсирана Корана, изгледа да су главне снаге 8 дивизије одбачене на запад и да нису више оме-

тале даље напредовање непријатеља на југ. Њима је непријатељ отсекао отступницу за Раковицу. Источна група ове дивизије чистила је простор В. Кладуша, Цетинград.

О развоју ситуације на правцу Слуњ, Дрежник Град, Врховни штаб није био обавештен на време. Шта више, стизали су извештаји да је непријатељ одбијен, па је Врховни штаб наредио команданту 7 дивизије (који је био прикупио 3 бригаде у зони Штурлић, Платница у циљу дејства на непријатељски бок) да 7 бригаду упути на Машвине и да она заједно са 15 бригадом гони непријатеља према северу. Међутим, 15 бригада није била на Машвинама, него одбачена западно од пута.

На фронту 369 дивизије (према непријатељским извештајима) 969 пук је савладао отпор на Шашави; на центру моторизоване јединице (Извиђачки батаљон?) — на путу из Глине за Врнограч — задржане су код Обљаја многобројним препрекама на путу, али су пешадиске јединице заузеле Врнограч; на левом крилу 370 пук и делови 3 брдске бригаде стигли су у рејон Жировац, Ћулумак, без отпора.

Према Литерсовом наређењу ова је дивизија од 27 јануара имала да напусти тактику методичног прочешљавања земљишта и да убрза темпо на 15 до 20 км дневно.

На фронту 717 дивизије 2 брдска бригада концентрисала се у зони Фајтовца; 737 пук је избио до Напреља (3 км југозападно од Фајтовца); 749 је заузео Рамиће и допро до Велагића (северозападно од Кључа).

Дивизија Ломбардија у покрету ка Слуњу дошла је у везу са Немцима. Дивизија Ре: на правцу Бабин Поток, после оштре борбе, стигла је до с. Вукмировића (3 км западно од Плитвичког Лесковца); на центру је заузела Чардак, а на Кланцу Плоче, у току ноћи 25/26 јануара, одбила је један наш упоран напад. Дивизија Сасари испадала је десно и лево од пута Грачац, Брувно, нарочито у правцу Рудопоља (XV берсаљерски батаљон). Овог дана штаб дивизије Сасари упозорава 2 армију да су трупе преслабе и преморене и тражи појачање из XVIII корпуса. Код Грачаца је XVIII корпус имао врло јаке снаге: шест батаљона и два дивизиона, а у рејону Зрмање — један батаљон и једну батерију.

Овога дана Роата упозорава команданта V корпуса да се затварање правца из горњег тока Уне не може извршити у Зрмањи; ту се, каже он, осигурава само комуникација Книн, Грачац, него је потребно да дивизија Сасари предузме потребне мере и да за ту сврху употреби и четнике. У то време било се већ одустало од концентричне четничке операције ка Гламочу. Очигледно је да

командант армије указује на активно дејство правцем Сучевићи, Срб, али је карактеристично да то не наређује изреком.[60]) То је потпуно у складу са његовим скептичким ставом према офанзиви.

На крају овога дана (око 23 часа) у Врховном штабу се ситуација сматрала повољном. Веровало се да ће се одбити непријатељска колона на правцу Слуњ, Бихаћ, која је уочена као носилац офанзиве. Није се тада још знало да је продрла до Дрежник Града.

27 јануар 1943

Западна група СС дивизије није наставила покрет од Дрежник Града, већ се ангажовала према Машвинама. Источна колона је својим десним крилом стигла до Тршца (Тржац, 12 км северозападно од Цазина), а левим крилом је водила борбу између Попиноваца и М. Кладуше. Наша 16 бригада повукла се на линију Бужим, Пећиград, Цазин.

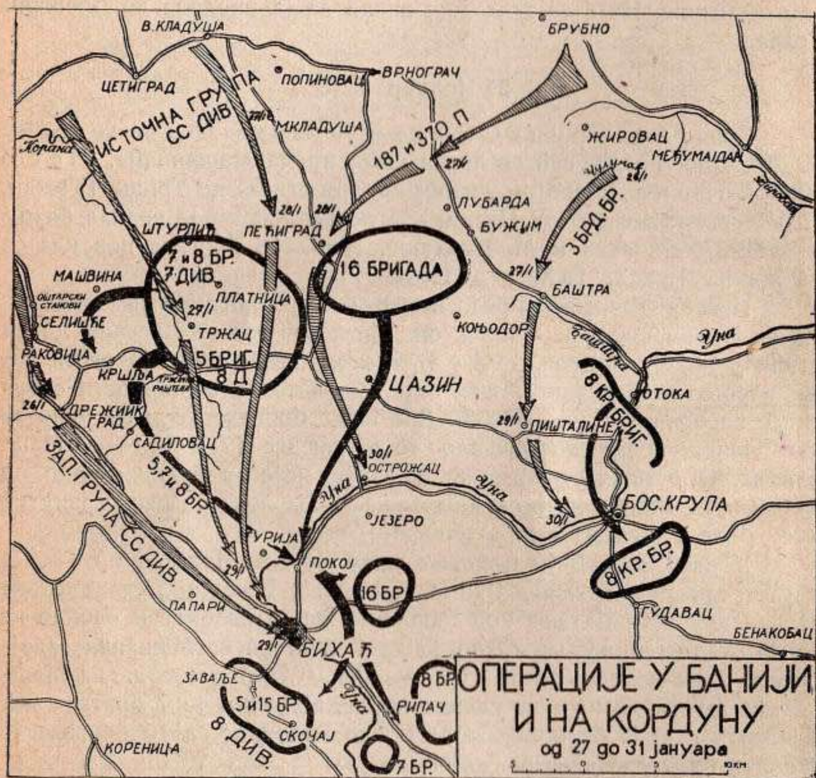
Правац Дрежник Град, Бихаћ био је потпуно незаштићен. Да су Немци кренули напред, они би истог дана до вечери могли стићи у Бихаћ — ценило се у Врховном штабу, који је овога дана, вероватно још пре подне, био обавештен о озбиљности ситуације на правцу Слуњ, Бихаћ. Две наше бригаде (5 и 8) биле су око Тршца, а претпостављало се да су две (7 и 15) на Машвинама. О осталим снагама 8 дивизије, које су биле западно од пута Слуњ, Бихаћ, није се много знало. Изгледа да овог тренутка нису биле у рукама штаба дивизије.

У овој ситуацији Врховни штаб је обе бригаде из Тршца упутио правцем Тржачка Раштела, Кршља, Раковица, са задатком да нападну непријатеља код Раковице, да га разбију и одбаце на запад. У том циљу наређено је да 7 бригада са Машвина садејствује овом нападу у правцу Селишћа, а 15 бригада да на Машвинама штити десни бок ударне групе. Међутим је 7 бригада већ претходног дана била ангажована око Раковице, а 15 бригада је стварно била одбачена западно од пута.

Овај бочни маневар је предузет под врло неповољним оперативним условима. Ударна група налазила се стварно између два правца којима је непријатеља могао, готово неометано, да надире, јер наше слабе снаге на правцу Кладуша, Цазин, Острожац нису могле озбиљно да задрже Источну групу СС дивизије. Сем тога, Западна група СС дивизије била је овог дана оријентисана према истоку. Уствари је наша ударна група имала непријатеља пред собом и за собом. Ипак је, иако је био непосредно угрожен са Маш-

[60]) Наређење бр. 1430 од 26 I — 3ц/2.

вина, командант 7 дивизије организовао напад на Раковицу са 7 и 8 бригадом, а 5 бригадом се осигурао према Машвинама — спреман да у случају потребе отступи преко Садиловца и Коране на југ. Међутим, пре почетка напада, стигло је наређење ВШ да 7 дивизија затвори правац Бихаћ, Бос. Петровац. Бочни маневар се

стварно није могао извршити, јер је отпор на фронту сасвим попустио, па је не само Бихаћ него и правац према Бос. Петровцу био сасвим угрожен.

На фронту 369 дивизије 969 пук се скупљао у Обљају; Група 187 и 370 пук избили су на линију Врнограч, Лубарда, а 3 брдска бригада стигла је на леву обалу Баштре. Први батаљон 721 пука 714 дивизије упућен је у Приједор за дејство против наших снага на Козари. То је већ други батаљон који се са правца

Бос. Нови извлачи из операције због велике активности наших снага на Козари. Наш притисак на комуникације Бања Лука, Б. Градишка и Костајница, Нови, Приједор, Бања Лука најозбиљније је угрожавао снабдевање 714 и 717 дивизије, па је непријатељ при крају јануара морао да предузме једну већу акцију против Козаре, дакле онда кад је 4 дивизија била већ пребачена јужно од Уне. Како смо видели, присуство 4 дивизије осећало се дакле на Козари и после њеног одласка.

Надирање 369 дивизије угрозило је нашу 8 крајишку бригаду која је затварала долину Уне, па је она по наређењу Врховног штаба повучена до Отоке.

На фронту 717 дивизије 737 пук је након жестоких борби допро до Бенаковца, 749 пук је покушао да заузме доминантне положаје јужно од Пудин Хана (око 5 км северозападно од Кључа), али је после трочасовне борбе одбачен назад у Рамиће. Истог дана, у 24 часа, 5 дивизија га је напала у Рамићима. Не може се тачно утврдити, али изгледа да је сада и 4 бригада у саставу своје дивизије.

Овог дана непријатељ је констатовао јаке наше концентрације између Бос. Крупе и Бихаћа и значајне покрете из рејона Бос. Крупе према Грмечу. Ово ће га навести на закључак да ћемо ми отсудно бранити Грмеч.

Апел Леров и OKW да Италијани крену енергичније ка Бихаћу, није дао велике резултате. Дивизија Ломбардија се прикупљала на путу Тоуњски Тржић, Слуњ. Дивизија Ре заузела је Плитвички Лесковац, према италијанским извештајима, после жестоког отпора, али је вероватније да ју је преко Чудиног Кланца извукао продор СС дивизије; на Чардаку одбила је један наш противнапад, а на Кланцу Плоче XXXI усташки батаљон и 73 батаљон Црних кошуља су узалудно нападали на наше положаје на северном излазу теснаца, први — источним границама Тровржа, други — јужним границама Вршине. Дивизија Сасари вршила је испаде десно и лево од пута и палила насељена места.

Овог дана Врховни штаб наређује 1 дивизији да заузме Јајце или Д. Вакуф, а 3 дивизији да заузме Бугојно и Г. Вакуф. То је први податак који указује на продор према југоистоку. Нема никакве сумње да је одлука о томе донесена баш овог дана, када је постало јасно да је непријатељ продро према Бихаћу; наређење 7 дивизији да затвори правац Бихаћ, Б. Петровац, издато истог дана, у логичној је оперативној вези са овом одлуком. Ово се потврђује и чињеницом што је 2 пролетерска бригада овог дана у 22.30 часова добила наређење од Штаба 2 пролетерске дивизије да крене за Ливно „због новостворене ситуације".

28 јануар 1943

Западна колона СС дивизије допрла је до линије Папари (6 км северозападно од Бихаћа), Турја. Источна колона померила се само својим левим крилом до Пећиграда, где је дошла у везу са јединицама 369 дивизије.

Седма дивизија и делови 8 дивизије (који су били потчињени штабу 7 дивизије), прешли су у току ноћи 28/29 јануара Уну, на скели код Покоја.

На фронту 369 дивизије 969 пук се задржао код Старог Села. Извиђачки батаљон је ангажован из Врнограча према Кладуши, Група 187 дошла је у везу са левим крилом Источне групе СС дивизије — на раскрсници јужно од Пећиграда, а 370 пук достигао је линију Коњодор, Баштра. На фронту 717 дивизије 737 пук је водио врло жестоке одбранбене борбе код Бенаковца, а једна његова колона са артиљеријом, која је остала блокирана код Фајтовца, издржала је такође јаке нападе; 2 брдска бригада није била још у акцији после претрпљених пораза. Непријатељ на овом правцу осећа да му је комуникациска линија врло угрожена па довлачи неке нове снаге, можда и делове 2 брдске бригаде; 749 пук је остао и даље у рејону Рамића, где је према непријатељским извештајима одбио наше нападе са југоистока.

Жестина борби код Бенаковца наводи на закључак да је овог дана ту ступила у акцију и 4 дивизија (2 и 5 бригада). Раније се не осећа.

Дивизија Ломбардија упутила је 74 пешадиски пук из Слуња преко Јосипдола на правац Бабин Поток; један њен батаљон остао је у Слуњу као посада. Дивизија Ре је после јаког отпора заузела Пријебој, а на осталим правцима се није померила. Не види се које су наше снаге давале отпор код Пријебоја, али је вероватно да су то били делови горанско — приморских бригада (6 или 14), јер се 8 дивизија (15 бригада и (?) батаљон 4 бригаде) повукла ка Заваљу. Дивизија Сасари заузела је седло између Брувна и Мазина (к. 818, 5 км северно од Брувна).

29 јануар 1943

Западна група СС дивизије стигла је до мрака у Бихаћ и без отпора. Мост је дигнут у ваздух, али није био најбоље порушен. Источна група наставила је покрет за Бихаћ. До мрака овога дана СС дивизија се скупљала код Бихаћа. Из 369 дивизије извиђачки батаљон је стигао до Острошца; остали делови дивизије су још заостали; 3 брдска бригада је сти-

гла у рејон Пиштaлине. Пошто су наше главне снаге повучене на десну обалу Уне (7 дивизија), на левој обали није више било отпора, па је 369 дивизија добила налог да избије на Уну и да затим садејствује на десној обали са 717 дивизијом чији се 737 пук налазио отсечен код Бенаковца; 749 пук није се могао маћи од Рамића и Велагића. У Литерсовом се штабу овг дана стиче утисак да се велике наше формације повлаче из зоне Бихаћ, Бос. Крупа према југоистоку, а да отпор постоји само пред 717 дивизијом.

Овај утисак је варао. Наше јединице су организовале одбрану на десној обали Уне од Б. Крупе до Бихаћа и преко Уне до Пљешевице. После прелаза Уне код Покоја, 7 дивизија је заузела овај распоред: 5 бригада пребачена је (ноћу 29/30 јануара) поново на леву обалу Уне и код Заваља и Скочаја (јужно од Бихаћа) заузела положај за затварање правца према Д. Лапцу; 7 бригада распоредила се у кантонману са два батаљона у Рачићима (10 км југоисточно од Бихаћа), а једним у Горијевцу (5 км источно од Рачића); овај батаљон је имао задатак да задржи непријатеља пред Рипачким Кланцем, како би створио потребно време и простор за противнапад остала два батаљона, кад непријатељ буде напао кланац; 8 бригада је била у кантонману на просторији Хргар, Велебит (10—15 км југоисточно од Бихаћа); она је имала задатак да пресече непријатељу отступницу кад га буде напала 7 бригада на Рипачком Кланцу; један батаљон 16 бригаде смештен је у с. Језеру са задатком да контролише долину Уне, а остала два батаљона на простору Грабеж, Тихотина (јужно од Воларица), ради затварања пута Бос. Крупа, В. Радић, Бихаћ. Петнаеста бригада отступила је такође ка Заваљу, тако да је главнина 8 дивизије била сада прикупљена између Пљешевице и Уне. Не види се по чијем се наређењу 8 дивизија прикупљала код Заваља, али је после њеног неуспеха јужно од Слуња то решење најбоље одговарало одлуци Врховног штаба од 27 јануара. Правац Б. Крупа, Гудавац, организовала је за одбрану 8 крајишка бригада и Банијски одред.

Штаб 1 босанског корпуса обавештава овог дана 5 дивизију: да је непријатељска колона код Бенаковца опкољена са свих страна и да ће, чим се прикупе 2 и 5 бригада (4 дивизије), отпочети њено уништавање; да је 1 батаљон 6 бригаде заузео 28 јануара Еминовце, Ђедовачу и Брајића Таван; да ће јој вратити њена два батаљона чим се на правцу Сански Мост, Бос. Крупа буде консолидовало стање. Сем тога јој наређује да добро организује одбрану правца према Петровцу и да добро заруши пут Мркоњић Град, Млиниште, наглашавајући да се непријатељ није мо-

гао пробити правцем Сански Мост, Бос. Крупа, баш због тога што је пут био добро зарушен. Најзад штаб корпуса ставља у изглед 5 дивизији да ће јој скратити фронт према северу чим се ликвидира непријатељска колона код Бенаковца. Овог дана штаб 1 босанског корпуса предузео је и мере за осигурање правца од Бос. Крупе: овај је задатак добила 8 крајишка бригада која се пребацила на десну обалу Уне.

Лева колона дивизије Ре стигла је у Личко Петрово Село, где је дошла у везу са СС дивизијом. Командант дивизије Ре предложио је команданту СС дивизије своју сарадњу у заузимању Бихаћа, али је онај одбио. Уосталом, Бихаћ није бранио нико; застирао га је само Официрски курс Врховног штаба. Напад на Бихаћ, који је дивизија СС извела пред командантом дивизије Ре, био је више показна вежба него стварност. На Плочама 73 батаљон Црних кошуља продро је до јужних висова к. 867 (југоисточно од к. 959), али је у току идуће ноћи одбачен на коту 733; XXXI усташки батаљон стигао је до к. 1234 (Троврх). Дивизија Сасари кренула је на Мазин.

Да би спречила повлачење наших тобож тучених снага са севера на југ, Суперслода је наредила команданту V корпуса да што пре заузме Г. Лапац и Кулен Вакуф, и да у томе циљу десна колона дивизије Ре крене преко Удбине и Д. Лапца, а дивизија Сасари преко Мазина; десна колона дивизије Ре, чим буде дошла у тактичку везу са дивизијом Сасари, ставиће се под њену команду. Ову операцију треба да потпомогне главнина леве колоне дивизије Ре — правцем преко Коренице, и средња колона преко Бунића. Ову Роатину одлуку диктовала је бојазан да се наше снаге не сруче у италијанско окупационо подручје, али је била сасвим у интересу непријатељске офанзиве, јер је угрожавала правац Бихаћ, Б. Петровац. Срећом италијанске трупе немају довољно ефикасности да је енергично изведу у дело.

30 јануар 1943

СС дивизија се прикупљала у зони Бихаћа. 369 дивизија избила је на леву обалу Уне широким фронтом, од Отоке до Острошца. Код Бенаковца био је још увек опкољен 737 пук 717 дивизије; један конвој са јаком пратњом нападнут је од наших снага између Паланке и Корита на путу С. Мост, Бенаковац, па се није могао пробити до 737 пука. 749 пук је са једним батаљоном заузео Кључ, а са осталим снагама кренуо ка Бос. Петровцу.

Дивизија Ре је на центру напредовала света 3 км и стигла у рејон села Опсенице.

По наређењу Врховног штаба 7 дивизија упутила је 8 бригаду у Бос. Петровац. Ова одлука је у логичној вези са успехом 749 пука овог дана. Требало је заштитити Б. Петровац, куда је ишла отступница са Грмеча. Услед тога је батаљон 16 бригаде пребачен из Језера у Хргар.

31 јануар 1943

СС дивизија остала је у зони Бихаћа, а предњим деловима избила је на линију Воларица, Грабеж. 369 дивизија прикупљала се између Бос. Крупе и Отоке за прелаз Уне; 3 брдска бригада била је у Бос. Крупи. Најтеже борбе водиле су се у рејону Бенаковца; 4 дивизија (2 и 5 бригада) жестоко је у току ноћи 30/31 I напала опкољени 737 пук, али га је потисла само са извесних тачака. То је први одређен податак који говори о интервенцији ове дивизије. Конвој (товарна комора) који је пошао за Бенаковац стигао је до Скуцаног Вакуфа са тешким губицима; 749 пук био је у борби западно од Блажевића (4 км југоисточно од Рамића); после тешке борбе заузео је чуке изнад Пауновца (8—10 км западно од Кључа); 202 оклопни батаљон извучен је са правца Сански Мост, Бос. Крупа и упућен 749 пуку. Ноћу 31/1 јануара овај батаљон је нападнут код Рамића; према нашим извештајима запленили смо 4 тенка и разбили један батаљон; према непријатељским извештајима погинуо је командант оклопног батаљона.

На фронту дивизије Ре средња колона је прешла Љубово у правцу Бунића.

Врховни штаб је овог дана наредио 1 дивизији радиограмом да се пребаци у рејон Прозора; одустаје се дакле од ослобођења Јајца односно Д. Вакуфа. Ако не овог дана, онда се ускоро одустало и од напада на Бугојно. Доиста није било потребно да се заузимају сва ова места. За продор преко Неретве било је довољно да се заузме само Прозор.

На основу ове новостворене ситуације, Главни штаб Хрватске је овог дана у 13.40 часова наредио Штабу 1 хрватског корпуса: да одмах упути 6 бригаду да затвори правац Бунић, Кореница, с тим да три батаљона 6 дивизије, који су држали положај на Љубову (из 2 и 9 бригаде) нападну непријатеља у леђа; за случај да непријатељ продре до Коренице, онда ће се 6 бригада вратити у правцу Фркашића, 14 бригада у Горски Котар, батаљон 4 бригаде у Кордун, а батаљони 6 дивизије који се налазе на

северу (мисли се на батаљоне 2 бригаде и Личког пролетерског одреда) пребациће се у правцу Крбавице (5 км северно од Бунића) и Трновца (код Коренице); у случају непријатељског продора из Бунића према Удбини, 9 бригада са два батаљона пребацује се са Плоча на Мазински сектор, где ће заједно са 1 бригадом затворити правац Мазин, Лапац; један батаљон 9 бригаде повлачиће се према Удбини, да се састави са батаљоном 9 бригаде који је био на Бунићком правцу, па ће заједно на Куку затворити правац Удбина, Лапац; 2 бригада са сва 4 батаљона остаће на сектору Крбавице; штаб 6 дивизије повлачи се на мазински правац, где ће руководити са својих шест батаљона; штаб корпуса треба да се повуче у Понор (југоисточно од Коренице), а Главни штаб Хрватске се повлачи у правцу Каменског (на Пљешевици).

У овој заповести треба уочити бригу да се сачувају у нашим рукама Г. и Д. Лапац. То је било неопходно да непријатељ не угрози правац Бихаћ, Б. Петровац. У томе смислу заповест Главног штаба Хрватске је у неку руку пандан Роатине заповести од 29 јануара.[61])

Закључак о операцијама од 25 до 31 јануара

Увече 31 јануара непријатељске снаге су биле у овом распореду: СС дивизија била је груписана главнином код Бихаћа; 369 дивизија, после тешких губитака, избила је на Уну између Бос. Крупе и Отоке; 737 пук 717 дивизије био је опкољен код Бенаковца, а 749 пук је једва стигао до Блажевића; 2 брдска бригада

[61]) Акта ВШ: од 26 I — 27 — 29/1а, К. 9; од 27 I — 27/30/1а, К. 9; извештај штаба 7 див. од 30 I — 31/1а, К. 9; извештај 1 б.к. од 30 I — 32/1а, К. 9; Наређење штаба 1 х. к. од 25 и 31 I 1943 — 12— 13/1а, К. 419; Извештај 4 дивизије Пов. оп. бр. 10 од 1 II 1943 — 9/1а, К. 407. Наређење ГШХ од 31 I 1943 — 13/а, К. 419. Извештај 5 дивизије: Оп. број 48 од 28 I — 4/2, К. 782; Оп. број 50 од 29 I — 5/2, К. 862; Оп. број 35 од 1 II — 18/2а, К. 407. Заповест 2 пролетерске бригаде, број 10 од 23 I — 1/2а, К. 731; Наређења и извештаји 1 пролетерске дивизије од 21 — 24 I — 11/1а — 14/1а, К. 705; Оп. број 126 од 27 I — 15/1а, К. 705. Наређења и извештаји 1 пролетерске бригаде број 135 од 26 I и број 144 од 28 I — 12/10 и 13/1а, К. 709. Извештај италијанске мисије при Команди немачких трупа у Хрватској: број 37/А/3, 42/А/3, 50/А/3, 54/А/3, 58/А/3, 69/А/3, (нерегистровано). Извештаји штаба V италијанског корпуса број 1255, 1344, 1430, 1529, 1598, 1686/оп. — 19Х/2; 1253, 1372, 1192, — 3ц/6. Извјешћа ГСД од 25 I до 31 I 1943 — 25 — 31/1. К. 17. Акт XVIII италијанског корпуса број 1465 од 27 I 1943 — 3ц/2. Наређење Суперслоде број 1175 од 27 и 1620 од 29 I 1943 — 3ц/2.

после тешких удараца могла се употребити само за осигурање комуникација и гарнизону службу. 714 дивизија није више учествовала у операцији Вајс, јер се готово сва морала ангажовати према Козари и у рејону Бање Луке и Окучана, где су наше снаге биле врло активне. Само је један њен батаљон био у рејону Ст. Ријека — за заштиту рудника Љубије, за који су се Немци много интересовали. Италијанске трупе са линије Брувно, Плоче, Опсеница, Пријебој биле су концентрично оријентисане према Крбавском Пољу.

До 31 јануара увече непријатељ није успео да пресече наше снаге на двоје дуж комуникације Бихаћ, Бос. Петровац. Његове су ударне групе биле удаљене једна од друге око 70 км, и још се није могло предвидети када ће се спојити. О обручу није могло бити речи, јер су трупе, које су имале да га стегну, биле раздвојене међусобно великим пространством и биле без тактичке везе. Терен је прочешљан са много свирепости али површно, већином дуж праваца дејства. Иза непријатељских трупа поново се јављају наше снаге и угрожавају им комуникације; 737 пук је чак доведен у тешку ситуацију.

Командант 2 италијанске армије, генерал Роата, у једном свом мемоару од 31 јануара, овако резимира ситуацију: партизани нису дали отпора северно од Уне; Италијани и Немци стигли су мање више једновремено у висину ове реке; обруч није успео; сада партизани могу дати отпор на Грмечу или се могу повући према југу; њихов отпор пред дивизијама Сасари и Ре као и пред 717 дивизијом одговара обема овим могућностима (под претпоставком да потпуно функционише партизанска команда — додаје Роата који, судећи по овој резерви, у то донекле сумња); према томе, било да ће партизани дати отпор на Грмечу или ће се повући према југу, потребно је да се заузме Бос. Петровац, Кулен Вакуф и Г. Лапац; у првом случају партизанске бригаде са југа и југозапада биће одбачене према Грмечу, што ће придонети стварању оне партизанске масе коју би после требало . . . . (Роата не довршава своју мисао, али се реченица може логично завршити само глаголом „уништити“; прекидом своје мисли он је хтео да изрази сумњу у ту могућност); у другом случају заузимањем Бос. Петровца, Кулен Вакуфа и Г. Лапца пресећи ће се партизански колски путеви према југу; пошто лево крило 717 дивизије иде према Бос. Петровцу, не би било згодно да они тамо стигну док су Италијани још заостали; V корпус то треба да има у виду; у томе смислу и XVIII корпус не треба да се задовољи само поновним заузећем Стрмице, већ мора да крене према Бос. Грахову. На тактичком пољу Роата се задржао само на употреби артиље-

рије код средње и јужне колоне дивизије Ре (на правцу Бунић и код Кланца Плоче), где су, према његовом мишљењу, наше јединице држале јасно одређене положаје; он истиче да би масовна употреба артиљерије на овим правцима дала велике резултате.[62])

Међутим, генерал Литерс, колико се то види из његових заповести, није сумњао у могућност уништења наших снага на Грмечу. То ће управо бити главни задатак немачких трупа у другој фази операције Вајс I, како каже Литерс, од највеће важности за наставак операције (мисли се на наставак операције од Б. Петровца према Ливну) и сигурност снабдевања. У том циљу Литерс је 30 јануара наредио:[63])

СС дивизија „Принц Еуген"[64]) креће преко Бос. Петровца према југоистоку; до 15 фебруара ће методички прочешљати јужне падине Грмеча, а 16 фебруара ће се прикупити у рејону Бос. Петровац;

369 дивизија[65]) креће се једном групом правцем Бос. Крупа, Гудавац, Рисовац, ради растерећивања СС дивизије, чистећи терен с обе стране пута; главнина ће до 15 фебруара прочешљати северне огранке Грмеча — све до Сане; до 16 фебруара дивизија ће се прикупити западно од Санског Моста;

717 дивизија[66]): северна колона (737 пук) наставиће покрет до Д. Гудавца, где ће остати док ту не стигну делови 369 дивизије, а затим ће се вратити у Сански Мост на расположење дивизији, чистећи успут терен северно од пута Гудавац, Сански Мост; јужна колона дивизије до 10 фебруара заузеће Бос. Петровац, с тим да ће осигурати мост на Сани код Кључа за идуће операције; дивизија ће се затим прикупити у зони Кључ, Велагић, где ће се одмарати до 16 фебруара; идућег дана кренуће правцем Кључ, Мркоњић Град, Јајце, Вакуф, са задатком да овлада овим путем и да га доведе у ред; Инжињериски батаљон 369 дивизије додељује

---

[62]) Мемоар Роатин упућен пуковнику Занусиу од 31 I 1943 — 3ц/5.

[63]) Заповест команданта немачких трупа у Хрватској Iа број 546/43 тајно од 30 I 1943 (са додатком од истог дана), — 3ц/5.

[64]) Јачина означена у заповести: 8 пеш. батаљона, 2 арт. див., батаљон за везу, инж. бат., један домобрански пеш. батаљон.

[65]) Јачина: 6 батаљона, 3 арт. дивизиона, батаљон за везу, инж. батаљон, противколски батаљон, извиђачки батаљон, јуришна група 187 рез. дивизије (три пешад. батаљона, један арт. дивизион) и два домобранска пеш. батаљона (3 брдске бригаде).

[66]) Јачина: 6 пеш. батаљона, 1 арт. дивизион, 1 батаљон тенкова. 2 дом. пеш. батаљона (2 брдске бригаде).

се за овај задатак 717 дивизији, који ће бити у Кључу 15 фебруара.

Према овој заповести V италијански корпус има једини задатак да јужно од линије Бихаћ, Бос. Петравац, спречи нашим снагама пробијање према југу. Али сетићемо се да је командант 2 италијанске армије још 29 јануара наредио да V корпус што пре заузме Г. Лапац и Кулен Вакуф.

*

* *

Наше су снаге 31 јануара увече биле у овом распореду:

На десној обали Уне: 5 дивизија (1, 4 и 7 бригада) западно од Велагића затвара главнином правац према Бос. Петровцу; њени делови на положајима код Кључа затварају правце према Мркоњић Граду и Млиништу. Северније, 4 дивизија са 2 бригадом, једним батаљоном 5 бригаде и деловима 6 бригаде држи у обручу 737 пук, са 6 бригадом затвара правац Сански Мост, Прав. Јасеница, а са три батаљона 5 бригаде и правце који из Љубије, Приједора и Бос. Новог воде у слободни Подгрмеч. Даље на западу, 8 крајишка бригада, са два батаљона затварала је јужно од Б. Крупе, правац од Бихаћа и Бос. Крупе према М. Радићу, Гудавцу, и Г. Петровићима, а једним батаљоном је контролисала Уну од Д. Ракана према Отоци и Б. Новом; у саставу ове бригаде био је и Бániски партизански одред, само није јасно зашто није остао на својој територији као и Кордунашки одред; можда је отступио по нечијем наређењу или је стицајем догађаја потиснут на десну обалу Уне. Осма крајишка бригада била је потчињена 4 дивизији, а заједно с њом и Баниски одред. Седма је дивизија са 7 и 16 бригадом затварала правац Бихаћ, Бос. Петровац, углавном у познатом распореду (29 и 30 јануар); њена 8 бригада упућена је 30 јануара у Бос. Петровац, где се вероватно сада налазила као резерва Врховног штаба, свакако за правац Кључ, Бос. Петровац; у рејону дејства 7 дивизије јавља се и Бихаћки батаљон који је вероватно био јужно од Бихаћа у долини Уне.

На левој обали Уне: правац Книн, Бос. Грахово затварала је Комбинована бригада (она ће тих дана добити бројни назив „10“). Даље према западу 1 личка бригада (6 дивизије) затварала је правац Мазин, Г. Лапац; 9 бригада је још увек држала Плоче, а 2 је бригада (два батаљона) била западно од Бунића; њени делови, који су раније бранили Чудин Кланац морали су свакако отступити према југу, а сада су се можда налазили на правцу Пријебој, Кореница, где су негде били и делови Личког пролетерског одреда. На томе правцу је вероватно била и 6 горанско-приморска бригада, или бар негде у том рејону, када ју је Главни

штаб Хрватске овог дана упутио према Бунићу. Не може се утврдити где је била 14 горанско — приморска бригада, али можда на Пљешевици. Најзад 8 дивизија (5 и 15 бригада) затварала је на левој обали Уне правац Бихаћ, Д. Лапац; батаљон 4 бригаде је био такође у рејону Пљешевице; 4 бригада је остала на Жумберку где је са 13 пролетерском врло успешно оперисала тако да се, како смо видели, дивизија Ломбардија (која се налазила на том терену) морала ставити под XI корпус са образложењем да је ситуација између Карловца и Горјанаца постала опасна.[67]) Разуме се да су делови дивизије Ломбардија који су учествовали у офанзиви остали привремено у саставу V корпуса.

Дивизије у непосредном саставу Врховног штаба: 1 дивизија са две бригаде стигла је на простор Масловаре, Шипраге (око 40 км југоисточно од Бање Луке[68]). Друга пролетерска, после успешног напада на четничка упоришта око Книна, била је са две бригаде (2 пролетерском и 4 црногорском) око Б. Грахова, а једном (2 далматинском) око Ливна. Трећа дивизија је била око Г. Вакуфа који је претходног дана ослободила. Девета далматинска дивизија је са 3 бригадом била јужно од Книна (она је 25 јануара учествовала у нападу на спољну одбрану Книна заједно са 2 пролетерском дивизијом); главнина дивизије (4 и 5 бригада) формирала се на простору Имотски, Биоково.

У свему 31 јануара непријатељ је са својих 6 дивизија притискивао концентрично на сектор слободне територије, грубо обележеном линијом Кључ, Сански Мост, Б. Крупа, Бихаћ, Кореница, Бунић, Плоче, Мазин, Бос. Грахово.

На левој обали Уне ситуација се дакле сасвим погоршала. Непријатељ је овладао правцем Карловац, Слуњ, Бихаћ; правцем Бос. Нови и правцем Врховине, Чудин Кланац, Пријебој, Бихаћ. На ранијој слободној територији северно од линије Бос. Нови, Бихаћ, Врховине, дејствовали су (сем Кордунашког одреда) углавном само заостали делови наших јединица. Пробој леве колоне дивизије Ре у правцу Пријебоја и надирање њене средње колоне преко Љубова, сасвим је угрозило котлину Коренице и Крбавско Поље. Како смо видели, Главни штаб Хрватске рачуна 31 јануара са могућношћу да Кореница и Удбина падну у руке непријатеља, па за овај случај одбрану праваца за Лапац преко Мазина и Кука ставља у дужност 6 дивизији (1 и 9 бригади), а 2 бригаду ове дивизије оставља код Крбавице, одакле може дејствовати у леђа непријатељу; 8 дивизија, разуме се, остаје да

[67]) Суперслода, бр. 1310 од 24 I — 3ц/2.
[68]) Депеша 1 дивизије од 31 I — 33/1а, К. 9.

брани правац Заваље, Небљуси, Лапац. Главни штаб Хрватске иде очигледно за тим да реорганизује одбрану на линији Заваље, Пљешевица, Кук, Г. Лапац, како би на тај начин што боље осигурао област Грмеча где је било наше позадинско тежиште, а уједно себи осигурао добар део слободне територије. Нема никакве сумње да ће се наше трупе врло брзо наћи на тој линији. После претстојећег губитка Кордуна и Крбавског Поља јединице Главног штаба Хрватске нису могле добити правилније задатке, а били су сви изгледи да ће их и извршити.

У нашем распореду на десној обали Уне било је слабијих места. Најслабија на делу Бихаћ, Б. Крупа. На правцу Бихаћ, Петровац, наша 7 дивизија није са две бригаде дуго могла да задржи најопаснију непријатељску дивизију, а млада 8 крајишка бригада и Бániски одред нису могли поуздано да затворе правац Б. Крупа, Гудавац пред јаком 369 дивизијом. Даље према истоку ситуација је била боља. Додуше, после безуспешних напада на 737 пук у Бенаковцу у току ноћи 31 јануара и 1 фебруара, Штаб 4 дивизије известио је Штаб 1 босанског корпуса да се са јединицама, премореним од покрета и борбе и са мало муниције, не може савладати непријатељ који се добро организовао и утврдио за кружну одбрану, који верује у долазак помоћи и који је стога решен да се бори до последње капи крви.[69]) Заиста изгледи за уништење 737 пука били су сада сасвим мали. Но, из Б. Новог, Приједора и Санског Моста није претила никаква опасност, а 5 дивизија је сасвим поуздано задржавала 749 пук.

Општа ситуација није била неповољна. Врховни штаб је имао на расположењу три наше најефикасније дивизије. Има се утисак да би ове три дивизије могле да разбију непријатељску офанзиву. Но, при оцени ове могућности не треба губити из вида да су десетине хиљада избеглица и хиљаде рањеника знатно кочили нашу оперативну слободу, а сем тога да би концентрација наших снага у Босанској Крајини навукла друге непријатељске трупе, у првом реду 714 и 718 дивизију, а можда још неке, јер непријатељ са далеко већим могућностима не би пропустио прилику да туче наше трупе на окупу. Ни у ком случају нисмо смели да провоцирамо отсудну битку са надмоћнијим непријатељем. То је управо непријатељ хтео. Врховни штаб, дакле, није имао разлога да мења своју основну одлуку донесену вероватно 27 јануара о пробоју према југоистоку. Сада је, после пада Бихаћа, требало ову одлуку конкретизовати и организовати продор. Негде

[69]) Наређење 4 дивизије, 2, 5, 6 и 8 бригади и извештај 4 дивизије Штабу 1 босанског корпуса од 1 II — 9/1а, К. 407.

првих дана фебруара је решено да се у три етапе избије у Санџак са 1, 2, 3, 7 и 9 дивизијом: у првој — требало је стићи до Неретве, у другој — до Дрине, а у трећој — до Лима.[70])

Прва је етапа била најтежа. Требало је разбити непријатељска упоришта на троуглу Мостар, Прозор, Иван Седло, која су затварала наш операцикси правац. У томе циљу требало је груписати јаке снаге које ће у налету и изненадно смрвити непријатељску одбрану у том троутлу, а у исто време требало је чувати бокове тих снага према Сарајеву и Мостару. Сви ови задаци поверени су 1, 2 и 3 дивизији.

2 дивизија упућена је правцем Ливно, Дувно, Имотски, Посушје, река Дрежница, са задатком да ликвидира сва непријатељска упоришта између Мостара и Јабланице, и да осигура бок наших снага према Мостару;

3 је дивизија упућена правцем Г. Вакуф, Прозор, Рама, Острожац, Коњиц, са задатком да ликвидира непријатељска упоришта Прозор, Рама, Острожац и Коњиц, и да осигура прелазе преко Неретве;

1 дивизија упућена је правцем Г. Вакуф, Солакова Кула (око 16 км источно од Прозора), Брадина, са задатком да ликвидира непријатељска упоришта на жељезничкој прузи између Коњица и Иван Седла, и да на Иван Седлу обезбеди северни бок наших снага према Сарајеву.

За осигурање операција ових дивизија према западу и југозападу било је предвиђено:

7 дивизија образује заштитницу и креће правцем Бихаћ, Бос. Петровац, Дрвар, Гламоч, Шујица (око 16 км источно од Ливна), Прозор и даље за 3 дивизијом;

9 далматинска дивизија на простору Имотски, планина Биоково, Љубушки, обезбеђује покрет 2 дивизије с југа, а затим се креће за 2 дивизијом.

У оквиру овако пројектоване операције 1 хрватски корпус је имао задатак да што дуже затвори све правце који из Лике и Северне Далмације изводе у горњи ток Уне и на комуникацију Бихаћ, Бос. Петровац, а 1 босански корпус да затвори све правце који преко лука Бос. Крупа, Бос. Нови, Приједор, Сански Мост, Бравско изводе на Грмеч и на правац Бихаћ, Бос Петровац. По извршеним задацима оба корпуса остају на својим територијама.

[70]) У документима првих траг о овој идеји осећа се у акту 1 пролетерске дивизије бр. 126 од 27 I 1943 — 15/1а, К. 705. Заповести су издате почесно, али је сачуван мали део.

За успешно извршење ове велике и тешке операције било је потребно да се непријатељ притисне на целом Југословенском војишту. У том циљу је Врховни командант, друг Тито, издао заповест 7 фебруара свим партизанским јединицама да сместа предузму појачане нападе противу непријатељских гарнизона и комуникација.[71])

При оцени операција на нашој страни не треба никад губити из вида да се морала осигурати евакуација више хиљада рањеника из Бос. Крајине, што је ишло споро.

---

[71]) Велимир Терзић, Четврта непријатељска офанзива, Београд 1947, с. 12—17. Зборник II, 223—227, 240—241. Ђуро Кладарин, Народна армија бр. 350 од 19 фебруара 1949. В. Дедијер, Дневник II, с. 70, нап. 2.

V

ОПЕРАЦИЈЕ ОД 1 ДО 9 ФЕБРУАРА

1 фебруар 1943

СС дивизија избила је овог дана претходницом до Бијелог Брда (око 7 км југоисточно од Бихаћа), док су други њени делови водили борбу са нашим снагама северно од пута Бихаћ, В. Радић, Бос. Крупа, које су се повукле према југозападу (16 бригада). Дивизија СС осетила се угроженом на свом десном боку због концентрације наших снага око Коренице (по немачким подацима 4 бригаде), па је затражила интервенцију дивизије Ре, што је већ било у току — по наређењу 2 армије од 29 јануара.

369 дивизија још се прикупљала код Бос. Крупе, где је почело подизање моста. Делови 3 брдске бригаде прешли су скелом на десну обалу и образовали мостобран и, према немачким извештајима, одбили један напад стотину наших људи са бомбама и митраљезима (8 крајишка бригада); извиђачки делови 3 брдске бригаде допрли су до раскрснице код Гудовца.

На фронту 717 дивизије делови 737 пука деблокирали су товарну комору (конвој) која је била опкољена код Скуцаног Вакуфа и повукли је према Бенаковцу. Наше трупе (2, 5 и 6 бригада) напале су непријатеља дуж комуникације Бенаковац, Фајтовци. Тенковска чета у саставу 737 пука није могла даље због препрека на путу. 749 пук је и даље наилазио на јак отпор, па је услед тога предузео обухват са севера.

И овога дана Немци стичу утисак да ће наше снаге бранити Грмеч.

Немачка авијација дејствовала је претежно на фронту 717 дивизије. Њена је намера за 2 фебруар да изведе масовни напад на Оштрељ, где Немци замишљају Титов штаб.[72])

[72]) Због рђавог времена напад је извршен 3 фебруара.

ОПЕРАЦИЈЕ НА ГРМЕЧУ
ОД 1 ДО 5 ФЕБР.

5 0 5 10 KM

ОТОКА
969 П
369 ДИВ.
ОСТРОЖАЦ
ЈЕЗЕРО
БОС. КРУПА
ПЕТРОВИЋИ
8 Кр.бр.
Б.О.
4 ДИВ.
ПОКОЈ
РАДИЋ
ГРАБЕЖ
СС ДИВ.
ИСТ. ГРУПА
370 П
2бр. и 1/5 бр.
16 бр.
БИХАЋ
ГУДАВАЦ
Д. СУВАЈА
ВОЛАРИЦА
7 ДИВ.
ПРАВ. ЈАСЕНИЦА
БЕНАКОВАЦ
ФАЈТОВЦИ
ЖЕГАР
3 бр. 9 бр.
737 п
ЗАВАЉЕ
5 и 15 бр.
ХРГАР
8бр.
ВЕЛЕБИТ
СКУЦАНИ ВАКУФ
НАПРЕЉЕ
КОРИТА
ЕМИНОВЦИ
РИПАЧ
СКОЧАЈ
8 ДИВ.
Суботољски В.
Клапац
1142
Томи В. 1183
ЛУШЦИ ПАЛАНКА
РАЧИЋ
ГОРИЈЕВАЦ
Дедовик
БАРАКЕ
4 ДИВ.
5 бр.
7бр.
РИСОВАЦ
2бр.
Шторбрг
Јаворњача 1480
7 ДИВ.
ЛАСТВЕ
1282
ЛИПА
КРЊЕУША
ЗАПАДНА ГРУПА
8 Кр. бр.
Бих. б.
Грмеч
ВРТОЧЕ

Дивизија Ре је са северном колоном кренула од Пријебоја за Врело (око 3 км северозападно од Коренице) и после јаке артиљериске припреме савладала наш отпор у висини к. 878; ова је колона заједно са четницима водила борбу око Чудиног Кланца; није јасно ко је давао отпор код к. 878, можда делови горанско-приморских бригада. Средња колона уз помоћ јаке артиљерије овладала је седлом западно од Бунића. Јужна колона отпочела је покрет северно од Кланац Плоче према Удбини — без нашег значајног отпора; у смислу наређења Главног штаба Хрватске од 31 јануара тежиште 6 дивизије преносило се на правац Мазин.

Дивизија Сасари овог дана је слабо напредовала.

Група армија Е (Лер) замолила је овога дана — преко команданта немачких трупа у Хрватској — Суперслоду да дивизија Ломбардија предузме локално чишћење на достигнутом простору (Слуњ), да дивизија Ре крене са северном колоном ка Бихаћу преко Баљевца и Заваља а осталим двема колонама — у североисточном правцу, дивизија Сасари да обема колонама — (Немци мисле на десну колону дивизије Ре и колону дивизије Сасари, или на ову последњу и колону правцем Сучевићи, Срб, која уопште није још била кренула; Италијани су разумели прву комбинацију) — крене до раскрснице Ковиљача (Врточе). Роата је идућег дана одговорио да је понуда дивизије Ре да дејствује према Бихаћу била раније (29 јануара) одбијена од команданта СС дивизије и да сад није више у могућности да крене ка Бихаћу, а да је дивизији Сасари наредио да затвори пут Г. Лапац, Кулен Вакуф и да ће по могућности избити до Ковиљаче (3 км западно од Врточа), али није пропустио да подвуче да Ковиљача раније није била у италијанској зони дејства. Том приликом саветовао је Лера да појача и леву колону 717 дивизије да би могла стићи у Бос. Петровац.

2 фебруар 1943

СС дивизија је овладала Рипачким теснацом и увече је била у жилавим борбама на линији Велебит (око 6 км источно од Рипча), Горијевац. У току ових борби, а у духу раније изнетог плана њеног команданта, 7 дивизија извела је оштар напад — по оцени непријатеља са 3 батаљона и митраљезима са положаја Воларица, Тихотина, Рипач. Источна колона ове дивизије, достигла је Циљ (1011, северно од Велебита). Овог дана је СС дивизија према сопственом признању, имала 99 мртвих, 250 рањених и 12 несталих.

По паду Рипачког теснаца 7 дивизија је била пресечена на два дела, али се после врло тешког марша преко Голог Врха (1185), поново прикупила 3 фебруара код Дубовског да затвори правац ка Врточама. Врховни штаб је тада наредио да се Рипачки теснац поврати противнападом, и у томе циљу је дивизији вратио 8 бригаду, али се то није више могло извести, јер је непријатељ надирао преко Голог Врха.

На фронту 369 дивизије проширен је мостобран код Бос. Крупе; 969 пук прешао је Уну код Отоке.

На фронту 717 дивизије 737 пук се са два батаљона повукао на Грубарску Главу (547), где је одбио наше снажне нападе (по оцени непријатеља пет бригада); батаљон који је остао код Бенаковца такође је водио тешке борбе. 737 пук има намеру да се повуче на линију Предојевићи (око 3 км северно од Лушци Паланке), Лушци Паланка, и да ту осигура дотур из Санског Моста. Он је толико притиснут да не може да сачека 369 дивизију која треба да му крене у сусрет. Његови губици су овог дана 11 мртвих и 10 рањених. 749 пук се бранио на линији Присјека, Војић (западно од Рамића и Велагића). Један наш напад ноћу 3 фебруара није успео.

Дивизија Ре је северном колоном заузела Кореницу, њена средња колона одбила је један наш напад на положаје западно од Бунића, а једна колона избила је до седла код Љесковца (к. 811).

Дивизија Сасари претрпела је један јачи напад на Бајиће (2 км. северно од Мазина), па је ујутро наставила за Г. Лапац.

Овог дана XVIII италијански корпус (генерал Спиго) извештава 2 армију да ће операције ка Бос. Грахову предузети само са херцеговачким четницима јер да се, после примера код Стрмице, не може ослонити на борбеност локалних (Ђујићевих) четника; овим правцем неће слати италијанске трупе, јер систематски зарушене комуникације не дозвољавају снабдевање; после заузећа Бос. Грахова затвориће пут који иде преко Срба горњим током Уне. Генерал Роата, међутим, није се сложио да се долина горње Уне затвори тек после заузећа Бос. Грахова и укорио је команданта корпуса што операције ка Србу није предузео одмах почетком операције Вајс. Но, ми се сећамо да почетна директива 2 армије није наредила операције у правцу Срба, а да је командант 2 армије врло неодређено указао на те операције тек 26 јануара. Изгледа да је јасније наређење издато тек 31 јануара у вези са поменутим Роатиним меморандумом.

3 februar 1943

Западна колона СС дивизије допрла је до линије Дољани (вероватно северни крај), висови јужно од Велебита. Источна колона окренула се према истоку, па је северним огранцима Грмеча, после жестоких борби са нашим снагама које је непријатељ проценио на 1.000 људи са митраљезима, избила код Врањске Мосуре и Гудавца, где је дошла у везу са 369 дивизијом. Дивизија је запазила овог дана наше јаке формације код Заваља (8 дивизија) и осећа их као претњу своме левом боку.

3 брдска бригада 369 дивизије избила је на висове 1 км јужно од Гудавца; 370 пук је кренуо у правцу Прав. Јасеница наилазећи на наш слаб отпор; 969 пук чистио је земљиште од Отока до Бос. Крупе на десној обали Уне.

Батаљон 737 пука 717 дивизије који је остао код Бенаковца одбио је према извештајима непријатеља, наше снажне нападе; непријатељ је тог дана осетио да наш притисак овде попушта, што је објаснио акцијом 370 пука на Прав. Јасенице; 749 пук није се кренуо с места.

На фронту Дивизије Ре 74 пук (раније припадао дивизији Ломбардија) од Чудиног Кланца преко Хомољца стигао је у Кореницу — уз слаб отпор; средња колона задржала се западно од Бунића, а јужна колона после живе борбе ушла у Удбину. Према једном усташком извештају Италијани су главни терет борби на томе правцу пренели на XXXI и XXXII усташки батаљон. Дивизија Сасари није стигла даље од к. 980 (око 3 км северно од Мазина); изгубила је један тенк од једног нашег противтенковског топа, што је очигледно успорило њен покрет. Њени губици су овога дана прилично високи: 6 мртвих и 51 рањених.

Штаб V корпуса известио је тог дана 2 армију да је дивизија Сасари преморена и да ће остати на достигнутој линији док се прилике не поправе.

Овог дана Главни штаб Хрватске издао је наређење за одбрану Д. Лапца: I сектор затвара правац од Бихаћа за Д. Лапац (8 дивизија); II сектор брани слободну територију Пљешевице (6 и 14 бригада, 1 батаљон 4 бригаде и батаљони 2 бригаде); III сектор брани правац Брувно, Г. Лапац (1 и 9 бригада). Тако се Главни штаб Хрватске био учврстио на линији коју је био изабрао 31 јануара. Сектори су непосредно потчињени ГШХ, јер је штаб 1 хрватског корпуса привремено укинут, али се поново јавља 18 фебруара.

4 фебруар 1943

Западна колона СС дивизије стигла је после упорне борбе, десним крилом до линије Клишевић (око 7 км источно од Небљуса), Чукови, Липа, а лево крило заостало је на падинама Једовика (Голи Врх, 1185) због јаког нашег отпора. Источна колона допрла је до Д. Суваје, где је наишла на јак отпор.

Овог дана штаб 7 дивизије извештава Врховни штаб да ће се Банискн одред, који је тада оперисао са 8 крајишком бригадом на десној обали Уне, вратити преко Уне на Банију, и жали се да подручна команда није ништа предузела да се прекопа пут према Врточама. Од Врховног штаба добија дивизија наређење да се организовано повуче у правцу Дрвара са прихватом на линији Ковиљача, Врточа, Чучево Брдо, а затим на линији Шупљаја, Жута Глава, Самњак.

Врло се много народа са својим благом пребацило са Баније у Бос. Крајину. Стање избеглица је било сада врло тешко. Није било ни хране, ни смештаја. Жене и деца бораца лутали су са својим благом и обраћали се јединицама дивизије, које нису могле много помоћи.

На фронту 369 дивизије — 3 брдска бригада је наставила надирање према Рисовцу и стигла на линију Вршак (696), Горињски Врх (876); 370 пук настављајући покрет из Прав. Јасенице према Бенаковцу деблокирао је батаљон 737 пука; 969 пук је и даље на десној обали Уне у зони Отоке и Бос. Крупе. Северна колона 717 дивизије (737) прикупила се у зони Лушци Паланка, а јужна (749) се одмарала на достигнутој линији; њој су придолазила појачања, изгледа из 737 пука, да би могла наставити за Бос. Петровац.

Једна колона из састава 714 дивизије (група Расмусен: 11 чета 721 пука, ½ 4 батаљона 3 брдске бригаде и једна батерија 661 дивизиона) кренула је из Приједора према Благају. Овим је отпочело чишћење троугла Б. Нови, Приједор, Сански Мост према основној Литерсовој заповести, али ће се извести са слабим снагама и неенергично.

Општи утисак Немаца је овог дана да се наша главнина распоредила за одбрану Грмеча.

Главнина дивизије Ре задржала се у зони Кореница, терорисала је и пљачкала околину и уништавала утврђења; њени делови кренули су према Удбини. Један њен испад из Плоче према Вршини наишао је на јак отпор. Дивизија Сасари је ноћу 3/4, према свом извештају, одбила наш напад на к. 980, али у

току дана није напредовала. Очигледно је да јој много смета артиљерија на нашој страни на коју се у више махова жалила.

На основу претпоставке да ће офанзива Вајс потпуно средити прилике у Хрватској, OKW је још раније издала директиву да се пређене оперативне области врате у управу НДХ. На основу овог наређења Лер је решио да се територије северно од линије Слуњ, Цетинград, Врнограч, Жировац и даље према североистоку — одвоје од операционе области и врате у управу НДХ. Међутим, тада је било јасно да пређене области ни издалека нису биле умирене, па се Лер овог дана обратио Суперслоди с молбом да она осигура ове области уколико леже јужно од демаркационе линије, што су Италијани одбили.

5 фебруар 1943

Десна колона СС дивизије је углавном задржана на достигнутим положајима нашим отпором. Њено крајње десно крило на положајима код Клишевића је у току овог дана жестоко нападнуто са три стране и, изгледа, одбачено према Горијевцу. Ту је дејствовао наш Бихаћки батаљон. Источна колона је савладала јак отпор у Д. Суваји. Према извештају 7 дивизије, која се по наређењу Врховног штаба повукла на правац Бос. Петровац, Дрвар, непријатељ је у току овог дана стигао до Врточа. Ради се вероватно о истакнутим моторизованим деловима. Тако брзо надирање може се објаснити само чињеницама што пут за Врточе није био зарушен. На правцу Сански Мост, Бос. Крупа и Кључ, Бос. Петровац, непријатељ је по свом сопственом признању, врло споро напредовао, баш због препрека на путевима. Седма дивизија се повукла на положаје код Оштеља да затвори правац за Дрвар.

369 дивизија је са 3 брдском бригадом, после тешких борби, заузела Рисовац; Група 187 дивизије, ангажована из Прав. Јасенице према југу — ради чишћења Грмеча, дошла је местимично у додир са нашим снагама; 370 пук наставио је покрет према истоку; 969 пук је довршио чишћење окуке Уне између Отоке и Бос. Крупе.

Група Расмусен из 714 дивизије стигла је из Благаја у Бос. Нови.

Из рејона Лушци Паланке 737 пук је извиђао у правцу Грмеча, а 749 пук наставио надирање у правцу Бос. Петровца.

Колона из дивизије Ре која је претходног дана пошла из Коренице према Удбини стигла је у Удбину. На овај начин дивизија Ре је овладала Кореничком Котлином и Крбавским По-

њем и комуникацијом Пријебој, Кореница, Удбина, Ловинац, али је десно и лево од ње наилазила на јак отпор кад је одлазила у шљачку. Отуда је штаб V корпуса планирао још три акције чишћења читаве зоне између жељезнице (личке) и пута Пријебој, Удбина, које ће трупе дивизије Ре извршити у три узастопне фазе: прва фаза: Група Ферони (74 пук без једног батаљона) из Врела и Група Педерцани (2 пук без једног батаљона и XXXIV усташки батаљон) из Коренице чистиће зону Крбавице; друга фаза: Група Ферони и четници чистиће рејон Турјански; Група Педерцани из Бунића и два батаљона Групе Де Бонис (1 пук, XVI батаљон „М" и XXXI и XXXII усташки батаљон) из Љесковца (јужно од Удбине) — чистиће зону Јагодње, Бреш̌тане, Средња Гора; трећа фаза: Група Педерцани из Врепца и 4 батаљон Група Де Бонис из Радуча и Плоче очистиће терен Вребац, Могорић, а два батаљона Де Бонис чистиће из Брештана — зону Брештане, Средња Гора, Плоче. За ове акције предвиђено је 15 дана. Трупе из дивизије Сасари, које су биле у саставу десне колоне дивизије Ре, враћене су у састав своје дивизије. Дивизија Сасари заузела је к. 1064 (1 км североисточно од к. 960). Увече овог дана дивизија Сасари је била у овом распореду: једна чета берсаљерског батаљона „Zara" на к. 980; остатак овог батаљона Јасенов Врх (1278); II/151 и II/152 п. пук код с. Бајића; XLIV батаљон Црних кошуља у Грачацу; LXXIII батаљон Црних кошуља у саставу дивизије Ре; артиљерија у Мазину, тенкови дуж комуникације Мазин, Брувно, Грачац; штаб дивизије, XXVI берсаљерски батаљон (велосипедисти) и чета III/25 пука у Мазину; XV берсаљерски батаљон (велосипедисти) и четници у Зрмањи; III/25 пука без једне чете између Брувна и Грачаца ради заштите комуникације.

Овог дана је штаб наше 4 дивизије издао општу заповест својим потчињеним бригадама: [73])

8 крајишка бригада заузима положај „између Ластве, Крњеуше и Врточа" са задатком да спречи спајање непријатељских колона (СС дивизије) које надиру преко Бихаћа и Д. Суваје према Рисовцу; веза са 2 бригадом у Рисовцу, а са 7 дивизијом у Крњеуши;

2 бригада (два батаљона), са Банискиm одредом [74]) затвара правац Суваја, Крњеуша у Рисовачком кланцу; два батаљона ове

[73]) Није назначен час издвајања, али се из уводног дела може закључити да је то било на крају дана. Из заповести се види да је штаб дивизије био прилично обавештен о ситуацији на целом пространству Грмеча, сем на правцу Врточе, Бос. Петровац.

[74]) Баниски одред се дакле није још вратио у Банију.

бригаде затварају пут Прав. Јасеница, Бараке и правце Прав. Јасеница, Горења и Сuваја, Горења; веза са 5 бригадом на путу Прав. Јасеница, Бараке;

5 бригада заузима положај паралелно са путем Прав. Јасеница, Лушци Паланка са задатком да затвори правце који воде у шуму, да би омогућила евакуацију магацина;

6 бригада — северно од пута — има задатак да нападне непријатеља који се креће из Санског Моста према Мајкић Јапри и Грмечу, и обратно.

Из ове се заповести, ма да не одређује јасно отсеке бригада, њихове фронтове и везе, ипак види тежња за једним непрекидним фронтом према северу од Лушци Паланке до Крњеуше. Ако додамо фронт 5 дивизије од Санског Моста до Бравског, окренут према истоку, онда нам је ова тенденција још јаснија. Истина, у овој се заповести 4 дивизије наглашава да искуства досадашњих борби налажу да се непријатељ напада док је у покрету — из добрих заседа и из блиског отстојања, али то ипак не мења кордонски па и отсудни карактер одбране Грмеча изазван тежњом да се заштити народ и да се сачува економска база на Грмечу. Тенденција одбране Грмеча јавља се одоздо из редова бораца, па су и штабови били захваћени њоме.

Међутим су у Врховном штабу, с обзиром на догађаје на правцу Врточе, Бос. Петровац, преовладала друга гледишта. У Врховном штабу очекивало се да ће непријатељ ући у Бос. Петровац 6 фебруара, и да ће затим одмах кренути ка Бравском — у леђа 5 дивизији. Тада би обруч око Грмеча био потпуно затворен, а Врховни штаб је хтео баш да избегне „другу Козару". У томе смислу издата је штабу 1 босанског корпуса следећа директива: 1) да би избегао опкољавање, одмах да прегрупише своје снаге у више ударних група стварајући базе, не само на Грмечу, него и на Срнетици и на Виторогу; 2) да 5 дивизију са две бригаде хитно пребаци на правац Оштрељ, Дрвар, Прекаја, како непријатељ (кад се 7 дивизија буде рокирала на свој основни задатак заштитнице) — не би без метка заузео Грахово и Ливно, — а с једном бригадом да затвори правац Кључ, Рибник, Врбљани (око 22 км јужно од Кључа).

6 фебруар 1943

Западна колона СС дивизије заузела је Врточе, док је источна колона дејствовала од Крњеуше према истоку. Делови ове дивизије отпочели су овог дана акцију чишћења јужно од Бихаћа и допрли до Градине (505, око 10 км југо-

источно од Бихаћа на левој обали Уне). Наша 7 дивизија заузела је овог дана положаје на Оштрељу и затворила правце Бравско, Дринићи.

На фронту 369 дивизије — 3 брдска бригада допрла је до линије Сувопољски Врх (1249), Бараке; Група 187 заузела је након жестоких борби Мачков Врх и Сувопоље (око 3 км јужно од Бенаковца); 370 пук напао је наше снаге (по непријатељској оцени) од 2 батаљона — на положајима око Метле (760) — и потиснуо их према југу; код 969 пука није било промена.

Код 717 дивизије 737 пук почео је да се пребацује на југ ради појачања 749 пука који и даље наилази на врло снажан отпор; један његов батаљон (превезен аутомобилима) стигао је већ до 749 пука. Према нашим извештајима у току 5 фебруара је 749 пук без успеха нападао на лево крило, а у току 6 фебруара на десно крило 5 дивизије.

Према непријатељским извештајима јединице 714 дивизије убачене су овог дана између левог крила 369 дивизије и десног крила 717 дивизије да затворе обруч на североисточним падинама Грмеча; но, уствари, Група Герц ове дивизије (1 батаљон 721 пука, једна домобранска чета, једна батерија) дејствовала је дуж Сане и Уне ради везе са 969 пуком, а Група Расмусен стигла је у Приједор из Благаја. Трећи батаљон 721 пука, који је стављен под команду 717 дивизије, једини је, у томе смислу био у акцији и настојао је да успостави везу са 717 дивизијом код Врхпоља.

Дивизија Сасари наставила је покрет према Г. Лапцу, али је наишла на јак отпор. Немци захтевају да Италијани очисте Пљешевицу, али командант V корпуса одговара да нема снага.

7 фебруар 1943

Моторизоване снаге СС дивизије стигле су око подне у Бос. Петровац. Западна колона стигла је у рејон Медено Поље, а Источна колона код Вођенице; делови ове дивизије, који су оперисали јужно од Бихаћа у рејону Заваља, претрпели су оштре нападе од наших снага.

Према једном нашем извештају непријатељ је стигао у с. Орашац, па је штаб 7 дивизије наредио 16 бригади да затвори тај правац и да дође у везу са нашим јединицама на левој обали Уне; једна бригада ове дивизије је на Оштрељу, а једна затвара правац Бравско, Дринићи. Ова дивизија је на тај начин развучена на око 35 км фронта.

Делови 369 дивизије нападали су концентрично у правцу Тровրха (1281); један батаљон 3 брд. бригаде нападнут је у зору овог дана на Сувопољском Врху (1249) и разбијен; пук из 187 дивизије заузео је Оштрељ (817, око 5 км јужно од Бенаковца); 370 пук је под борбом избио на Јаворњачу (1480, око 16 км североисточно од Врточа); 969 пук остао је и даље у истом рејону; после претрпљених пораза на Банији овом се пуку више не поверавају озбиљнији борбени задаци.

Група Герц 714 дивизије дошла је северозападно од Рудица (7 км јужно од Бос. Новог) у везу са 369 дивизијом, која је још увек разбацана на великој просторији.

На фронту 717 дивизије — два батаљона 737 пука су стигли у Сански Мост; један мешовити одред овог пука појачао је, због појаве наших снага, посаду моста код Врхпоља; десно крило 749 пука допрло је под борбом у рејон Будеља, а средња и лева колона задобиле су земљишта у правцу к. 768 (источно од Велагића).

Утисак је Немаца овог дана да се наше снаге повлаче, али да жилавом борбом успоравају њихов покрет, претежно на Грмечу и на Дебелој Страни (крај западно од Велагића).

Дивизије Ломбардија и Ре чистиле су одговарајуће зоне, а дивизија Сасари није наставила надирање; жали се на дејство наше артиљерије, која им је избацила из строја једно оруђе.

Према оцени немачког билтена акције Италијана у рејону Личког Петровог Села и према Д. Лапцу, ни на који начин нису искључивале наш притисак на немачки западни бок јужно од Бихаћа. Ова оцена о садејству Италијана је била претерана; они су ипак везивали за себе нашу ефикасну 6 дивизију и друге делове.

Командант 10 крајишке бригаде јавио је из Стрмице да Италијани и четници из Книна имају офанзивне намере, а да ће он 8 фебруара увече извршити напад на Голубић.

8 фебруар 1943

Моторизоване јединице СС дивизије спојиле су се са 749 пуком у зони Јасеновца (око 14 км. источно од Бос. Петровца). Главнина се прикупљала код Бос. Петровца. Према извештају 5 дивизије непријатељ (749 пук) је овог дана оштро наваљивао и местимично је долазило до борби прса у прса. Око 15 часова је 8 тенкова (СС дивизије) ударило дивизији у леђа. После тога је 5 дивизија заузела овај распоред: 4 бригада затварала је правац од Бравског за Срнетицу; 1 бригада из Бравског према Црквеном; је-

дан батаљон 7 бригаде затварао је правац за Рибник, а главнина правце од Бања Луке и Јајца. Појава СС дивизије на њеним леђима није требало да изненади нашу 5 дивизију. Од тренутка кад је 7 дивизији наређено да се пребаци на правац Б. Петровац, Оштрељ (4 фебруара) била су откривена леђа 5 дивизије.

На Грмечу је 369 дивизија заузела Троврх. Немци јављају да су заробили 1.000 особа (људи, жене и деца), много оружја, стоке и хране.

Код 717 дивизије 737 пук је осигуравао пут С. Мост, Кључ, 749 се спојио са СС дивизијом, а 202 тенковски батаљон је био ангажован североисточно и јужно од Кључа ради осигурања позадине дивизије.

Дивизија Сасари на достигнутим положајима је очекивала појачање једне колоне која је из рејона Удбине кренула преко Ондића за Брувно; то су делови ове дивизије који су били у саставу десне колоне дивизије Ре.

Штаб 2 армије скренуо је пажњу команданту V корпуса да је потребно да дивизија Сасари што пре настави покрет правцем Д. Лапац, Кулен Вакуф, преко Г. Лапца или Кука, да Немци не би помислили или рекли да је италијанска сарадња у операцији Вајс била намерно недовољна.

На захтев Немаца, нови командант 2 италијанске армије, генерал Роботи (Роата је овог дана отпутовао из Сушака за Рим на дужност начелника штаба италијанске војске) наредио је из Београда, где је био на састанку са Лером, да група Ферони крене преко Личког Петровог Села ка Завању, да друге снаге прођу кроз Пљешевицу правцем запад-исток и да се заузме Г. Лапац и Кулен Вакуф — све ово до 12 фебруара. Идућег дана дивизија Сасари је имала да се врати и распореди дуж пруге Сплит, Книн, одакле је требала да се пребаци у Италију према једној ранијој одлуци која је одложена због операције Вајс. Од свих ових задатака само ће дивизија Сасари продрети до Г. Лапца, али не у предвиђеном року.

9 фебруар 1943

Дивизија СС распоредила се главнином на простору Бос. Петровац, Јањила (око 10 км североисточно од Бос. Петровца), један батаљон је остао у Врточама, а један батаљон дуж Уне, између Клишевића и Кулен Вакуфа. Из рејона Бос. Петровац, Јањила, вршила је испаде у правцу Грмеча.

369 дивизија је чистила терен у својим рејонима. Делови 714 дивизије и 4 батаљона 4 брдске бригаде стигли

су у Сански Мост. 717 дивизија прикупљала се према Кључу.

Дивизија Сасари је у очекивању појачања, која су овог дана стигла до Брувна савладавши нешто отпора.

Штаб 4 дивизије, који се од 8 фебруара налази у Бравском Ваганцу, издао је овог дана заповест за распоред својих јединица према новоствореној ситуацији: 2 бригада (без 2 чете) и 5 бригада (без 3 батаљона и Пратеће чете 1 батаљона) настојаће да се пребаце јужно од пута Бос. Петровац, Кључ, и концентрисаће се на просторији Колунић, Дринићи, Бравски Ваганац, Срнетица; 6 бригада „деловаће партизански“ на источном Грмечу; 8 бригада затвараће правац Бос. Петровац, Оштрељ, десно од пута, и одржаваће везу — лево — са 8 бригадом 7 дивизије, која затвара правац с обе стране пута, а десно — са 3 батаљоном 5 бригаде, који је са 2 четом 3 батаљона 2 бригаде затварао правац Бос. Петровац, Бравски Ваганац. Но, одмах можемо додати да се 2 и 5 бригада нису пребациле јужно од пута Бос. Петровац, Кључ. У прво време оне то нису могле учинити, јер су биле растројене и лутале Грмечом, а касније, кад су се средиле, њих је ужи завичај привукао себи.[75])

[75]) Акта ВШ: од 5 II — 34/1а, К. 9. Акта 1 б.к: од 3 II — 10/1а, К. 407. Акта 7 дивизије: од 4 II — 3/2а, К. 812; од 5 II — 4/2а, к. 812; од 6 и 7 II — 35/1а, К. 9. Акта 4 див: Пов. оп. бр. 14 од 5 II — 1/1а, К. 766; од 8 и 10 II — 2/3а и 3/3а, К. 766; од 8 II — 2/1а, К. 766, Пов. оп. бр. 14 од 9 II — 3/1а, К. 766. ГШХ, Стр. пов. оп. бр. од 3 II — 15/1а, К. 104. Акта 5 дивизије, оп. бр. 56, 62 и 64 од 3, 6 и 8 II — 6/2, 8/2, 9/2, К. 862 и 782. Акта 10 крајишке бригаде: од 8 II — 56/1а, к. 9. Група армије „Е“ Iа. бр. 373 од 3 II — 3ц/5. Команда немачких трупа у Хрватској: Iа, бр. 119/43 — 3ц/5. Акта 2 италијанске армије: бр. 1937, од 4 II — 4ц/4; 1805 од 2 II — 3ц/2; бр. 1880 од 3 II — 3ц/5; бр. 1940 — 3ц/5; бр. 2037 од 16 II — 3ц/5; бр. 2081 од 7 II — 3ц/5; Акта V италијанског корпуса: бр. 1799, 1867, 1944, 2007, 2079, оп. — 19X/2; бр. 1924, 2013, 1967, 2939/оп. — 3ц/5; 2136, 2186, 2106, 2319 — 19X/2; бр. 21118/оп. — 3ц/5. Акта XVIII корпуса: 1806, од 1 II — 3ц/2; 1863 од 2 II — 3ц/5; 2017 — 3ц/5. Извештај ген. Роботиа из. Београда: бр. 2000 од 8 II — 3ц/5. Извештај нем. мисије код 2 ит. армије: бр. 178, 200, 224 — 3ц/4. Извештај ит. мисије при команди нем. трупа у Хрватској: бр. 74, 80, 88, 92, 93, 96, 99, 104 /А/ 3 — (код нас нерегистровано) Дневна извјешћа ГСД, 1—16/1, К. 18.

VI

ЗАКЉУЧАК О ОПЕРАЦИЈИ ВАЈС I

Спајањем СС дивизије са левим крилом 717 дивизије завршена је операција Вајс I. Формално, према наређењу Команде немачких трупа у Хрватској[76]) за 717 дивизију операција је завршена 11 фебруара, а за СС и 369 дивизију 15 фебруара. До тог су дана обе ове дивизије имале задатак да чисте Грмеч.

Немци су на својој зони дејства доиста успели да прођу кроз сву слободну територију, успели су и да опколе Грмеч, на тај начин што су заузели сва важнија места око ове планине и што су донекле ставили под своју контролу комуникације које кружно повезују ова места. Али нису успели да униште ниједну нашу оперативну јединицу. На Грмечу се нашла у окружењу само главнина 4 дивизије, али, како смо видели, њен је штаб већ био предузео мере да је пребаци на југ ради затварања правца према Оштрељу, што би се могло извести без великих тешкоћа, да је други разлози нису задржали на Грмечу и Подгрмечу.

Немци су успели да у више колона прођу и кроз Грмеч где су била наша слагалишта, наше болнице и масе избеглог народа са стоком. Упадом у Грмеч они су нанели велику штету војсци, а народ извргли новим патњама и страдањима, но највећи број рањеника је на време евакуисан у правцу Гламоча. Али ни непријатељ није том приликом прошао без губитака. Пораз батаљона 3 брдске бригаде на Сувопољском Врху (7 фебруара), о коме се сачувао податак, сигурно није био једини ударац који је непријатељ претрпео тих дана на Грмечу.

Но, главни циљ офанзиве је био да се умире устаничке области, па да их НДХ може контролисати без немачке помоћи. Овај

[76]) Ia, бр. 142/43 од 12 II — 3ц/1.

циљ, међутим, није никако постигнут. Наше снаге, у основи врло мале, које су остале у позадини Немаца, задавале су им крупне бриге. Кордунашки одред се осећа у непријатељској позадини, осећају се у Банији неки наши (заостали) делови — Петрињски здруг не може некажњено да харачи, у Лици држе Италијани само она места где стоје и то врло несигурно, а на Подгрмечу читава дивизија притискује комуникације непријатеља. Немци су врло брзо увидели да НДХ неће моћи да држи у покорености пређене области, па су управо стога замолили Италијане да прошире своју окупациону област до демаркационе линије, с тим, да ће се они побринути за сигурност северно од демаркационе линије. Италијани су имали исувише болно искуство да би се поново вратила на демаркациону линију, а нису имали ни довољно снага за ово. Дивизија Сасари требало је да оде у Италију због наглог погоршања ситуације на Средоземљу. Тако је све остало по старом. Тај се утисак стиче из непријатељских извештаја, а местимично та се идеја исказује отворено.

Ово чини и Лер. Према њему, наша се влада (мисли вероватно на АВНОЈ и Врховни штаб) са трупама и рањеницима повукла на време; лешева је нађено врло мало; успех се састојао само у томе што су партизани отсечени од својих база; напори и губици уверили су OKW да су то тешке операције које се не могу спровести слабијим трупама; уочено је такође да НДХ неће моћи да контролише очишћене области, јер се део партизана просто расуо, да се поново прикупи чим буду трупе отишле, тако да је све остало по старом. Због тога је, наставља Лер, OKW наредила: 1) да се подмладе и реорганизују седамстоте дивизије; 2) да се убрза формирање идуће, 373 легионарске дивизије и да се формира нова, 392 легионарска дивизија; 3) да се реорганизују 8 домобранских пукова и да се из њих формирају 4 ловачке бригаде. Сем тога Химлер је наредио да се у НДХ упуте полициске трупе. Најзад је наређено да се формира СС дивизија „Хanџар" са немачким командним особљем и босанским људством.

Италијански резултати, мерени (апсолутно и релативно) кроз однос снага према простору, били су још слабији. Они су успели да се пробију до Слуња и Личког Петровог Села захваљујући више дејству СС дивизије него сопственим напорима. Успели су да се пробију и у Кореничку Котлину и на Крбавско Поље, када је њихова одбрана била већ компромитована продором СС дивизије у Бихаћ, али до 10 фебруара нису никако успели да се пробију преко Г. Лапца за Кулен Вакуф, циљ који је командант 2 армије означио још 29 јануара. Ова акција је настављена као

стилог операције Вајс I на интервенцију Немаца.[77]) Дивизија Сасари, која ће кренути према Г. Лапцу, била је 10 фебруара у овом распореду: 4 батаљона, 4 батерије и 1 чета тенкова — код Мазина; један батаљон ојачан тенковима и једном батеријом — северно од Брувна, а један батаљон ојачан тенковима и артиљеријом — између Грачаца и Брувна — ради заштите комуникације.[78]) Идућег дана је отпочео напад на Г. Лапац.[79]) После тешких борби 13 фебруара дивизија је стигла у Г. Лапац, а 14 фебруара стигли су њени делови у Кулен Вакуф, истог дана када су, на молбу Италијана, ту стигли и делови СС дивизије. Роботијево наређење од 8 фебруара на тај начин је извршено, али са два дана задоцњења. Разуме се, Италијани нису ни мислили да оду до Ковиљаче, како је Роата 1 фебруара ставио у изглед Леру. Истог дана када су Италијани стигли у Кулен Вакуф отпочели су и јаки наши напади на италијанска упоришта и на колоне у рејону Г. Лапац. Италијанске су трупе у Г. Лапцу ускоро предвојене на два дела, потпуно опкољене и отсечене. Први хрватски корпус, чији штаб очигледно није расформиран, врши 18 фебруара организовани напад на ове опкољене делове дивизије „Сасари" са 1, 5, 9 и 15 бригадом.[80]) Италијани су том приликом претрпели велике губитке, али су се одржали благодарећи јаким појачањима из дивизије Ре и Бергамо (XVIII корпус), која су се пробила кроз наш обруч из правца Мазина. Потом се дивизија Сасари повукла чак у Грачац, а одавде у Книн. Она је претрпела несумњив пораз, а по сопственом признању, изгубила је 52 официра и 811 војника.[81]) Скоро у исто време, један четнички одред од 1.200 до 1.500 људи, ојачан Италијанима, пробио се долином горње Уне до Срба, али се одавде поново вратио у Книн.[82]) По једном извештају ГСД четници су продрли до Доброг Села (око 6 км југоисточно од Г. Лапца), што је вероватније.[83]) Један наш извештај да су четници продрли до Доњег Лапца сасвим је нетачан. Четници су се по-

[77]) Наређење 2 ит. армије 2248 од 10 II — 3ц/2.

[78]) Извештај V корпуса број 2364/оп. — 3ц/2.

[79]) Извештај дивизије Сасари број 462 од 11 II — 3ц/2.

[80]) Заповест штаба 1 хрватског корпуса од 17 II — 14/1а, К. 419.

[81]) Извештај и акта V корпуса: 2399, 2461, 2517, 2570, 2711, 2790, 2851, 2936, 3019, 3086, 1334, 3170/оп. — 19Х/2; број 2975, 2947, 2953,оп. — 3ц/2; 3290/оп. — 3ц/6. Акта 2 италијанске армије: бр. 2814/оп. од 19 II.

[82]) Акта ВШ: од 15, 16 и 18 II — 38/1а, 43/1а, К. 9.

[83]) Извештај ГСД за 16/17 II — 16/1. К. 18; 8/1, К. 19.

вукли из долине Уне једновремено са дивизијом Сасари. Били су то вероватно Баћовићеви херцеговачки четници.

На правцу Книн, Бос. Грахово, четници нису покушали ништа. Тај је правац затварала наша 10 крајишка бригада. Четничка акција из Прозора према Гламочу — такође није изведена. Било је много тешкоћа, међу њима слаб одзив четника и отпор усташких власти упркос Павелићевом одобрењу, али главни разлог треба тражити у оперативним условима: било је немогућно упутити неколико хиљада слабо организованих четника концентрично ка Гламочу, дакле дубоко у ослобођену територију, без икаквог ослонца на друге оперативине јединице. По наређењу италијанске Врховне Команде од 24 јануара операција четника је обустављена, с тим да XVIII корпус предузме са четницима локалне акције.[84])

Италијани нису успели да продру у све делове слободне територије њихове зоне дејства. Велики комплекс Пљешевице са Д. Лапцем и Небљусима остао је стално слободан. Операција чишћења Лике није изведена или је изведена у ограниченој мери. Италијанске трупе нису биле дорасле задацима који су им били постављени операцијом Вајс I. Оне су нешто напредовале захваљујући дејству њихових савезника, али су у судару са нашим снагама — међу којима треба нарочито поменути 6 личку дивизију, претрпеле неуспех, а дивизија Сасари изразит пораз. Ту треба тражити прави узрок Роатиној скепси. Није његов скептицизам парализовао његове трупе, него је парализа његових трупа родила његов скептицизам.

На нашој страни, откако је донесена одлука о пробоју према југоистоку (27 јануара), 1 хрватски и 1 босански корпус имају уствари задатак да створе потребно време за евакуацију рањеника, избеглица, установа и материјала. Овај задатак је сасвим извршен. Овоме су допринеле трупе оба корпуса. Али, поред 6 дивизије која је већ поменута, посебну прилику да се истакну имале су 6 крајишка бригада, 5 и 7 дивизија. Ове две дивизије држале су отворен коридор који је са Грмеча, наше главне базе, водио преко Б. Петровца у Гламочко Поље.

---

[84]) Суперслода: 711, 761, 733, 799, 805, 1025, 1029, 1037, 911, 986, 1096, 1116, 166, 1176, 1055, 1126, 1114, 1127, 1205, 1269, 1305, 1339, 1383 — нерегистровано. Извештај ГСД 29/30 I и 31/1 II — 29/1, 31/1, К. 17. Ђ. Кладарин, Четврта и Пета непријатељска офанзива.

Други део

БИТКА НА НЕРЕТВИ

I

НАША ПРОТИВОФАНЗИВА

Док је у Босанској Крајини и Источној Лици операција Вајс I била још у пуном замаху, Главна оперативна група Врховног штаба[85]) била је у покрету ка Неретви, у духу одлуке од 27 јануара и каснијих директива.

У духу ових директива, 2 пролетерска дивизија је уз садејство 4 далматинске бригаде 9 фебруара ликвидирала Посушје, а идућег дана и Имотски. Посада овог другог упоришта повукла се на време према југоистоку затварајући правац за Љубушки. Дивизија је затим наставила покрет према истоку, избила на Неретву између Дрежанке и Доњанке и ноћу 15/16 заузела железничке станице Дрежницу и Грабовицу, а 16 фебруара увече и тврђаву у Дрежници.

Док су 2 пролетерска и 2 далматинска бригада заузеле положај на линији село Врди, с. Равни (касније Јасењани), да на обема обалама затворе долину Неретве према Мостару, штаб дивизије кренуо је са 4 бригадом према Јабланици. Овај италијански ослонац у долини горње Неретве био је доста јак: Штаб 1 батаљона 259 пука са 1½ четом, 3 вода митраљеза, вод топова 100 мм, 9 батерија 75 мм дивизије Марке, вод бацача — у свему око 500 људи; ту се затекао и командант 259 пука кога је Штаб

[85]) Под главном оперативном групом ВШ подразумевају се све јединице које су прешле Неретву, дакле 1, 2, 3, 7, 9 дивизија и 7 крајишка бригада, а овде — у ужем смислу, 1, 2 и 3 дивизија (упореди В. Терзић, Четврта непријатељска офанзива).

дивизије Мурђе био послао у обилазак гарнизона на средњој Неретви и на Рами, због притиска који се осећао из долине горњег Врбаса. Ноћу 20/21 фебруара 4 бригада је напала ово упориште и овладала насељем, изузев хотела и касарна. Идућег дана заузет је хотел, а италијанска се посада затворила у касарну. Да би се избегле жртве, обустављен је напад, па је приступљено опсади касарне, но већ 22 фебруара у десет часова посада се предала.

Трећа дивизија, пошто је ослободила Г. Вакуф, кренула је ка Прозору, најјачем упоришту у сливу средње Неретве. Према италијанским подацима Прозор је бранио 3 батаљон 259 пука, бацачи 81 мм, једна батерија 100 мм, вод топова 47 мм и чета тенкова. Ноћу 15/16 фебруара 5 црногорска бригада уз помоћ 1 далматинске и 10 херцеговачке бригаде напала је град и заузела два непријатељска ослонца на путу Прозор, Равно, а идуће ноћи га је дивизија потпуно заузела. Плен је био огроман. Било је исправних тенкова, топова, вагона муниције, хране и горива. По паду Прозора 10 бригада је упућена у напад на Раму, коју је заузела 20 фебруара. Њену посаду је чинила једна чета 103 митраљеског батаљона. Пета бригада упућена је на Острожац, где је ушла без борбе 18 фебруара увече, јер су се Италијани повукли у Коњиц. Ове две бригаде имале су да заједно са 4 црногорском ликвидирају непријатељску посаду у Коњицу. Прва далматинска бригада остала је у рејону Прозора да послужи као резерва за правац Бугојно, Г. Вакуф, Прозор.

Прва пролетерска дивизија добила је 14 фебруара наређење од Врховног штаба да са једном бригадом затвори правац према Сарајеву на Иван Седлу, а са осталим бригадама да затвори правац према Бугојну. У томе циљу је Штаб 1 дивизије наредио 15 фебруара да 1 пролетерска бригада крене правцем Ждримце, Солакова Кула на Иван Планину; 3 крајишка да на левој обали Врбаса затвори правац Бугојно, Г. Вакуф до доласка 3 санџачке бригаде, која је у то време затварала правац Купрес, Ливно, а затим да се са истим задатком пребаци на десну обалу.

1 пролетерска бригада је ноћу 17/18 фебруара ликвидирала непријатељска упоришта Раштелица, Иван Седло, Брадина, Лукач и Брђани. Сви непријатељски ослонци дуж железничке пруге од Тарчина преко Иван Седла до Коњица пали су тако у наше руке. Само се део непријатељских посада могао извући према Тарчину и Коњицу. Трећа санџачка бригада кренула је такође преко Солакове Куле на линију Иван Седло, Коњиц, чим је смењена од јединица 7 дивизије. Трећа крајишка бригада затварала је правац Бугојно, Г. Вакуф.

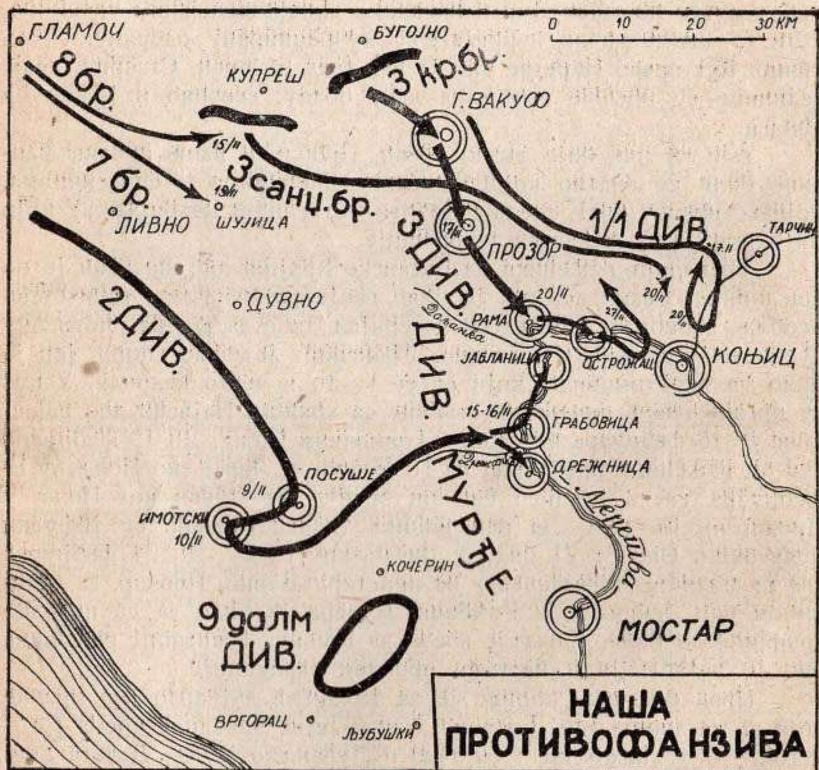
Низом удараца наше су елитне дивизије, дакле, овладале простором Иван Седло, Прозор, Дрежница, избиле широким фронтом на Неретву и прекинуле везе између Сарајева и Мостара. Плен је у свему изнео (према неким нашим подацима) 13 исправних тенкова, преко 100 топова свих калибара, скоро 1.000 аутоматских оруђа и око 6.000 пушака са много муниције. Овакав се успех могао постићи само изненадним синхронизованим ударцима, који су онемогућили непријатељу координирану одбрану. Практично, пут преко Неретве био је већ тада отворен. Стварно, наше јединице су прешле већ и на леву обалу, северно и јужно од Прења.

Али се још није могло преко. Проблеми наше противофанзиве били су знатно компликовани рањеницима и болесницима, који се никако нису смели оставити бездушном непријатељу који није поштовао женевске конвенције.

Транспорт рањеника из Босанске Крајине организован је по ешелонима. Сваки ешелон је имао своје руководство, санитетско особље, економат, санитетски материјал, тако да је имао потребну аутономију за живот и лечење. Транспорт је ишао споро, јер је било мало аутомобила, који су се уз то и често кварили. Успут су организоване прихватне станице са храном. Највећи део рањеника је 15 фебруара био још у Гламочком Пољу. До 19 фебруара сви су рањеници пребачени из Гламочког у Ливањско Поље, а 19 фебруара увече је први ешелон кренуо из Дувањског Поља у Прозорску Котлину. За рањеницима транспортовани су тифусни болесници. Они су 21 били у Ливањском Пољу. До 24 фебруара све су болнице прикупљене на простору Дувно, Прозор, са главнином око Звирњаче и Румбоца. Намера је била да се пребаце возилима до Раме, а одатле возом за Коњиц. Транспорт рањеника био је најхитнији и најтежи проблем евакуације.

Први босански корпус је за то време затварао све правце који су са линије Бос. Грахово, Кључ, Јајце изводили према југоистоку — у Ливањско, Гламочко и Дувањско Поље. Девета крајишка бригада (новоформирана) затварала је, са око два батаљона, правац Купрес (био је у непријатељским рукама), Дувно. На простору Језеро, Мркоњић Град, био је по један батаљон 7 и 9 крајишке бригаде. Пета дивизија је затварала правац од Кључа према југу; њена 1 крајишка бригада пребачена је преко Врбаса у рејон Прњавора. Четврта дивизија је са 8 и 12 бригадом затварала правац према Дрвару на линији Дринић, Колунић; 2, 5 и 6 бригада биле су на Грмечу и Подгрмечу. Правац Книн, Бос. Грахово затварала је 10 крајишка бригада на положајима непосредно изнад Стрмице. После 20 фебруара трупе 1 босанског корпуса су

се јаче груписале према Кључу, Чађавици и Мркоњић Граду, да затворе правце који одавде воде према југу. У Гламочком Пољу приступљено је формирању 11 крајишке бригаде од Бихаћког батаљона, који је од Бихаћа оперисао у саставу 7 дивизије и који је сада нарастао на 600 бораца. Непријатељска офанзива је уз-

буркала народне масе, па се број бораца нагло повећао. На пример, 7 дивизија порасла је на 3.000 бораца, 5 далматинска бригада је прикупила око 1.600 људи, а 6 крајишка бригада је достигла чак 2.000 људи.

Први босански корпус је имао да брани огроман фронт од Купреса преко Језера, Мркоњић Града, Кључа и Оштреља до Бос. Грахова. Разуме се, затварао је само правце са тежиштем на делу Кључ, Чађавица, Језеро, дакле, на правцима који су се са севера сливали у Гламочко Поље, преко кога је ишла наша отступ-

ница из Дрвара. Својом инструкцијом Оп. бр. 86 од 15 фебруара, Штаб 1 босанског корпуса указује 5 дивизији како ће извршити свој задатак: правце затварати са малим снагама које ће борбом задржавати непријатеља, а на погодним местима држати као резерве бочне ударне групе које ће ударати непријатеља с бока и леђа кад он буде ангажован на фронту.

Седма је дивизија била одређена у заштитницу. Но, док 1 босански корпус није преузео положај Дринић, Колунић, она је морала да затвара правац Бос. Петровац, Дрвар, Прекаја. То је била отступница рањеника. Тек се затим могла пребацити на правац Бугојно, Г. Вакуф, који је изводио право у леђа нашој ударној групи (1, 2 и 3 дивизија) у долини средње Неретве. Но, како је требало извесно време да се 4 дивизија реорганизује на положајима за затварање правца Бос. Петровац, Оштрељ, то се 7 дивизија на тим положајима задржала дуже но што је подносио њен задатак а нарочито њена 16 бригада.

Осма хрватска бригада се прва кренула са положаја испред Оштреља. Стигла је 15 фебруара преко Ливна на простор Равно, Вуковско, где је сменила 3 санџачку бригаду 1 дивизије, коју је Врховни штаб радиограмом од 30 јануара био упутио на овај правац ради заштите рањеника, а сада одлази на Иван Седло. Ту је она заједно са деловима 9 бригаде затварала правац од Купреса према Ливну и Равном, куда су се повлачили рањеници, а уједно штитила је и леђа 9 (далматинској) дивизији која се у то време прикупљала према Љубушком и Широком Бријегу. Истог дана је 7 бригада стигла у Гламоч. Требало је да смени 8 бригаду, која је 18 фебруара упућена у Г. Вакуф; 7 бригада стигла је 19 увече у Равно; ту је заноћила, а већ сутрадан у зору наставила марш за Г. Вакуф. Штаб дивизије кренуо је истог дана за Пидриш, вероватно из Равног. На правцу Купрес, Равно, требало је да дође 16 бригада, која је тек 20 стигла у Гламоч. Осма бригада је 21 фебруара заузела положај на левој обали Врбаса — на линији Тихомишље, Планиница, док је 3 крајишка бригада држала положаје на десној обали Врбаса — на линији Бајска, Лужани; 7 бригада је била у резерви на просторији Пидриш, Мачковац, Мрачај; штаб дивизије остао је у Пидришу.

После одласка 7 дивизије на правац Бугојно, Г. Вакуф, 1 босански корпус преузео је обезбеђење просторије Млиниште, Купрес, Шујица, Дувно, Ливно, Ливањско Поље; 16 бригада ће чим стигне, затварати правац Дувно, Прозор.

Јужни бок рањеничке отступнице осигуравале су далматинске јединице. Далматинска (9) дивизија се средином фебруара прикупљала према Љубушком и Широком Бријегу да заштити

десни бок 2 пролетерске дивизије. Далматинска дивизија је стварно била још у формирању. Људства је било довољно, јер је мобилизација у Далмацији текла врло повољно, али оружја је у почетку било мало; ова дивизија је делом наоружана пленом из Прозора и других савладаних непријатељских гарнизона у долини горње Неретве.

Одласком 9 дивизије формиран је у Далмацији Штаб далматинских одреда.

Динара је била главна баријера на нашем левом боку. Она се протеже дуж Ливањског Поља — од Бос. Грахова до Аржана, преко кога иде пут за Ливно и Дувно; за затварање Вагањског Превоја на путу Сињ, Ливно, формиран је један батаљон од раније Каменичке чете. Ослобођењем Посушја и Имотског затворен је и овај правац за Дуваньско Поље.

II

ПЛАНОВИ НЕПРИЈАТЕЉА

1) План за Вајс II

Осмог фебруара 1943 састали су се у Београду генерал Лер и нови командант 2 италијанске армије, генерал Роботи. Иницијатива за састанак потекла је од Немаца, у циљу да се утврде појединости за операције Вајс II и Вајс III. Али је Роботи одмах изјавио да није никад чуо за Вајс III, па је Лер брзо одустао од ове операције. Очигледно, немачки генерали никако и без уверења заступају чудан захтев Хитлеров да се разоружају италијански четници.

За Вајс II — сведочи нам Лер, у Београду је закључено да Италијани неодређеним бројем трупа, затворе линију Неретве — од Коњица до Метковића, а са две дивизије — Динару до Книна. На Лерову претњу да ће Немци пуцати на сваког војника који не би био Италијан, Роботи је тобож одустао да за ту операцију употреби четнике. На немачкој страни дивизија СС ће брзо надирати правцем Бос. Грахово, Ливно, Посушје, Мостар, са задатком да затвори све путеве који са северозапада воде овој линији и да овлада бокситским рејоном Мостара. Остале трупе ће концентрично надирати у овај котао. Из италијанских података о конференцији види се да ће Италијани учествовати у операцијама са 4—5 батаљона дивизије Бергамо, са 1—2 домобранска или усташка батаљона из Сиња, а и са четницима упркос Роботијевом обећању.

Но, за операцију Вајс II имамо бољи извор но што је Леров извештај; имамо Литерсову оригиналну заповест I а бр. 142/43 од 12 фебруара. Она је предвиђала дан **X** за почетак покрета у зоне прикупљања и дан **Y** за почетак операција.

До дана X (21 фебруара) трупе су задржане:

СС дивизија „Принц Еуген" — на сектору Бос. Петровац, Велагићи (искључно), са задатком да спречи прелаз наших снага преко пута Петровац, Кључ: 369 дивизија[86]) између Санског Моста и Камичка (искључно), са задатком да на овом делу спречи прелаз наших снага преко Сане; 717 дивизија на простору Кључ, Велагићи, Камичак, са задатком да образује мостобран код Кључа (свакако на десној обали Сане), да што пре оправи мост код Кључа и да спречи прелаз наших снага преко Сане.

Почев од дана X трупе ће кренути:

СС дивизија — правцем Бос. Петровац, Дрвар, са задатком да овлада овим путем и да га осигура против наших нападних покушаја са запада; њена лева колона пружиће се до моста код Кључа, који ће осигурати[87]); 717 дивизија кренуће правцем Кључ, Језеро, са задатком да се прикупи на простору Јајце, Д. Вакуф (оба закључно); оспособиће што пре пут Кључ, Јајце, Д. Вакуф, за све врсте саобраћаја, зашта јој је додељен Пионирски батаљон 369 дивизије; 369 дивизија, кад се 717 буде померила, кренуће преко Кључа у простор између раскрснице код Чађавице и Језера.

Дана Y (25 фебруара) трупе Команде немачких трупа у Хрватској кренуће из зона прикупљања према Ливну, са задатком да прочешљају територију обухваћену линијом Бос. Петровац, Бос. Грахово, Ливно, Јајце, Кључ, да униште непријатељске одреде који се ту буду нашли, сва њихова слагалишта и склоништа, да се не могу више реорганизовати. У том циљу:

СС дивизија кренуће јаким масама са брзим деловима у претходници од Дрвара преко Бос. Грахова за Ливно и прочешљаће сву планинску област јужно од пута Бос. Петровац, Кључ до линије Бос. Грахово, Ливно (закључно); 369 дивизија кренуће према југозападу и прочешљаће планинску област до линије Гламоч, Прилука, Ливно (искључно); 717 дивизија кренуће преко Купреса за Ливно и прочешљаће земљиште западно од маршевске директрисе до линије Мрдановци (око 12 км северозападно од Купреса), Ливно (искључно); треба спречити по сваку

[86]) Група 187 дивизије остала је у рејону Бихаћа као посада, али је 369 дивизија појачана са 3 и 4 батаљоном 3 брдске бригаде и III усташким батаљоном. Као посада на простору Јајце, Кључ, Сански Мост, Бања Лука остала је 714* дивизија. Друга домобранска бригада остала је на простору Костајница, Бос. Нови.

[87]) Каснијом изменом заповести СС дивизија је кренула према Дрвару тек дана (Y), дакле 25 фебруара. Њена зона прикупљања била је раније одређена на територији под нашом контролом, па се то морало исправити.

цену да се партизани пробију преко пута Купрес, Ливно према југу и југоистоку, јер ће иначе бити угрожени мостарски бокситски рудници; 718 дивизија прочешљаће са расположивим снагама област западно од линије Јајце, Д. Вакуф — до линије Мајевац (око 17 км југозападно од Јајца), Купрес. У заповести се нарочито истиче да је за успех операције Вајс II од нарочитог значаја што бржи марш на Ливно; дивизије које крећу у томе правцу имају задатак да достигну овај објект служећи се сваким средством.

У Литерсовој заповести предвиђена је и италијанска сарадња: један или два батаљона дивизије Бергамо, ојачани усташким трупама, дејствоваће од Сиња према Ливну и преко Динаре — од Дрниша ка Врлици; локални четници прочешљаће област северно од Книна до висова западно од Бос. Грахова, па на северу дуж западне падине Илице — до линије Калдрма, Куновац и дуж пута за Книн. Дакле и Немци предвиђају сарадњу четника!

Предвиђено је да се Вајс II има закључити 20 марта. Литерсов штаб ће од 18 фебруара бити у Бања Луци. Команданти 369, 717, 714, 718 и СС дивизије позвани су за 16 фебруар на састанак са Литерсом у Сански Мост.

Ова Литерсова заповест се знатно разликује од Леровог котла који се својом источном страном имао тобож да наслања на Неретви. Без предомишљања ми ћемо поверовати Литерсу, не само због тога што имамо у рукама његову оригиналну заповест, него што њу потврђују многи други документи — међу осталим и наређење италијанске Врховне команде 20127 од 10 јануара, које изричито каже да ће се у другом периоду — Вајс II — операција извести јужно до линије Ливно, Бугојно, а изнад свега њу потврђују и догађаји. Али нису ту у питању две концепције које се сукобљавају. Оперативна идеја из Литерсове заповести је управо Лерова концепција која је зацело утврђена 8 фебруара у Београду, и Лер ће је, како ћемо касније видети, упорно бранити не само према Италијанима него и према Литерсу. Ствар је у томе што ју је Лер у својим мемоарима (писаним после рата) нетачно репродуковао, имајући више у виду ток операција него почетне намере.

Литерсовој заповести су приложени и подаци о нашим снагама. Ту се каже да смо се после отпора на Грмечу повукли са главнином према југоистоку; да ћемо затим, ојачани са 1 и 3 дивизијом које су хитно привучене, организовати своју прву линију отпора, која је делимично већ готова, на линији: Бос. Грахово, Дрвар, Оштрељ , Мркоњић Град, Језеро, Бугојно; да се, према добијеним извештајима, наше главне снаге групишу на простору

Бос. Грахово, Једовник (1539), Шатор (1872), Гламоч, Цинцар (2006), Ливно, Динара; да се на Једовнику, Шатору и Цинцару подижу логори; да ће југозападно од Петровца бити вероватно делови 7 дивизије, јужно и југоисточно од Петровца делови 4 дивизије (око 4 бригаде), јужно од Кључа и Мркоњић Града делови 5 и 1 дивизије, у рејону Бугојна 3 дивизија, а у рејону Ливна 2 дивизија.

Како се види из ове заповести, Немци имају о нама сасвим добре податке, али изводе погрешне закључке. Они замишљају да ће наше трупе отсудно бранити линију Оштрељ, Мркоњић Град, с тим да ће крила бити повијена ка југу, према Бос. Грахову и Бугојну. Ту се понавља идеја из Вајс I. Придавајући земљишту сувише значаја, а верујући да то чинимо и ми, они настоје да опустоше слободну територију, да униште, како они кажу, „Титову државу" — несумњиво по изричним директивама из OKW. Стога они организују обруч западно од линије Ливно, Купрес. Сасвим поуздано можемо рећи да Немци нису рачунали са нашом противофанзивом према југоистоку.

Међутим, било је јасних знакова да се наше главне снаге крећу ка југоистоку, још пре појаве Литерсове заповести (12 фебруара); многобројни непријатељски извештаји говоре о томе. Суперслода је већ 8 фебруара упозорила на ово команданта VI корпуса, чије су трупе биле на Неретви. Италијанска дивизија Мурђе, која је низом самосталних упоришта држала линију Неретве од Коњица до Мостара, осетила је опасност и још 9 фебруара предложила је 718 дивизији заједничку акцију у правцу Г. Вакуфа. Из развоја догађаја се види да Немци нису прихватили овај италијански предлог. Уопште они нису учинили ништа да задрже иницијативу која је била на путу да пређе у наше руке. Док је Литерс конферисао са својим командантима дивизија у Санском Мосту, на Неретви и Рами падали су италијански гарнизони. Ретки су случаји у војној историји када се тако драстично може изразити да је иницијатива прешла у супротан табор.

2) Концентрациски покрети

717 дивизија имала је до дана X задатак да образује мостобран код Кључа, а у периоду прикупљања (21—24 фебруара) да се правцем Кључ, Језеро, прикупи на простору Јајце, Д. Вакуф. Средином фебруара она је после тродневне борбе овладала мостобраном (према нашим извештајима) негде на линији к. 414, 567, 569 и 515, — али је правац Кључ, Чађавица, Мркоњић Град, Јајце, који ју је изводио на концентрациску просторију код Јајца и Д.

Вакуфа, био у нашој контроли. Да би се дивизији олакшало пробијање кроз нашу територију, упућена је Група Фогл (Vogel)[88]) из састава 718 дивизије[89]) да 16 фебруара крене из Јајца правцем Језеро, Мркоњић Град, а у исто време је неких 2.000 четника упућено са правца Бања Лука — преко Ситнице — (4 км северно од Чађавице) такође за Мркоњић Град.[90]) Група Фогл је стварно кренула 17 фебруара због саботаже на железничкој линији Травник, Д. Вакуф, Јајце. Тог истог дана задржана је од наших снага (по један батаљон 7 и 9 бригаде) на положајима северно и североисточно од Језера. Идућег дана продрла је ипак до Језера, потиснувши батаљон 7 крајишке бригаде. У међувремену је 7 бригада (без другог батаљона) пребачена из рејона Кључа у Мркоњић Град по наређењу Штаба 1 бос. корпуса. Кад је 19 фебруара Група Фогл наставила надирање из Језера, није се могла пробити до Мркоњић Града, а идућег дана пребачена је у Бугојно због догађаја у долини Раме и Неретве. О дејству четника нема података; у садејству са групом Фогл нису се осетили.

Но, 717 дивизија се ипак пробила за Јајце и Д. Вакуф до дана предвиђеног Литерсовом заповешћу (24 фебруара), а вероватно је непријатељ сачувао и контролу над путем Кључ, Јајце, тим пре што је за њом наишла 369 дивизија и поставила се на простор Чађавица, Језеро. Овој операцији садејствовали су свакако и четници притиском на Чађавицу. Наша 7 бригада и батаљон 9 бригаде повукли су се јужно од пута да затворе правце, који су из Мркоњић Града и Јајца водили према Гламочком и Ливањском Пољу.

Остали концентрациски покрети непријатељских трупа изведени су плански, без битног утицаја са наше стране.

3) Измене у плану Вајс II

Појава наших јаких снага на Неретви изазвала је панику у Мостару. Усташка државна банка стала је пребацивати новац авионима у Сарајево, а домобранска слагалишта почела су да се евакуишу у Требиње. Италијани су нагло напустили мања упоришта око Широког Бријега, посаде су скупили у Широком Бријегу, али

---

[88]) Група Фогл је била овог састава: 738 пук (без једног батаљона); Штаб 668 арт. див. са једном батеријом 668 арт. дивизиона, једном домобранском хаубичком батеријом и са три дом. брдска арт. вода; 738 пионирска чета; чета III дом. пион. батаљона; делови 202 оклопног батаљона.

[89]) 718 дивизија је имала 738 и 750 пешад. пук и 668 арт. дивизион.

[90]) Овај број четника потиче из немачког извора. Но, при томе треба имати у виду да су четници често надувавали своје бројно стање према својим послодавцима да би повукли веће следовање.

је и овај гарнизон био спреман да се повуче у Мостар. Немци су одмах прекинули експлоатацију бокситских рудника и побегли у Дубровник.

Али је до панике дошло не само у Мостару него и на Сушаку, у Штабу 2 италијанске армије. Генерал Роботи је 18 фебруара писао своме начелнику Штаба да је за њега ситуација сасвим јасна: „Партизани — каже он, — крећу ка мору једном колоном — долином Неретве, а другом — правцем Љубушки, Вргорац". Зато му наређује да се припреме директиве у овоме смислу: концентрисати снаге у Мостару; концентрисати снаге у рејону бокситских рудника; држати што дуже ове руднике; у случају велике надмоћности задржати што шири мостобран код Метковића. Није утврђено да ли су баш овакве директиве издате VI корпусу, али ће Италијани све време имати у виду приморски појас и слабо ће се ангажовати северно од линије Невесиње, Мостар, Широки Бријег.

Међутим, видели смо раније, наш напад на линију Неретве није био неочекиван, па је VI корпус[91]) већ био предузео и неке мере. У зони Мостар, Чапљина били су 12 фебруара спремни за покрет: Штаб 259 пука, 1 и 3 батаљон 260 пука, 3 батерије и 3 чете тенкова, а били су у прикупљању: 2 батаљона 260 пука из Гацког, 1 батаљон 55 пука из Требиња и 3 батаљон 56 пука из Боке. Сем тога, овог дана је била наређена мобилизација свих четничких батаљона у Средњој и Северној Херцеговини. Јевђевић се био обавезао да ће у року од 5 дана прикупити 3.000 четника у Мостару, а 2.000 у Невесињу.[92]) Увече 15 фебруара у зони Мостара било је 3 батаљона (1 и 3/260, 1/55) у покретној резерви — на расположењу дивизије Мурђе, један батаљон (3/56) — на расположењу корпуса у Тасовичићима (код Чапљине), а један батаљон (1/93) — на расположењу дивизије Месина. У исто време издато је авизонарење за покрет 49 батаљона Црних кошуља из Требиња и 2/260 из Гацког, и предузете мере да се ставе под контролу домобрани и усташе који су се из Имотског и Посушја (око 2.250 људи)

---

[91]) VI корпус је имао 4 дивизије: Мурђе (Murge) је држала долину Неретве и бокситске руднике око Широког Бријега; Месина — простор Корчула, Пељешац, Метковић, Љубушки; Марке (Marche) — Столац, Требиње, Билећа; Емилија — Боку Которску.

[92]) Ово су подаци из VI корпуса који говоре само о његовој територији. Међутим, мобилизација четника је захватила знатно ширу област по наређењу Драже Михаиловића. Он обавештава Баја Станишића 17 фебруара да Павле (Ђуришић) шаље 2.500 људи и наређује му да што пре прикупи довољно снага и да их упути на Неретву. Бајо је довео 2.200 четника (Документи о издајству Д. Михаиловића, I, с. 111, 115 — 116).

повукли ка Љубушком, где су везивали дивизију Мурђе (бокситски рејон) са дивизијом Месина.

Ноћу 15 у 23.15 часова, чим је командант дивизије Мурђе сазнао за наш напад на Прозор, послао је овом гарнизону у помоћ 1 батаљон 260 пука на аутомобилима. Не слутећи присуство наше 2 дивизије у Долини Неретве, овај батаљон је још у току ноћи налетео на њене јединице код Дрежнице, где је увече 16 потпуно разбијен. Према италијанским подацима заробљено је 284 војника, међу којима и командант батаљона. Према подацима 2 пролетерске бригаде, који сабирају резултате борби код Дрежнице, убијено је 157 Италијана, 85 заробљено, а заплењено 23 камиона са муницијом, два блиндирана аутомобила, 4 тешка бацача, 5 митраљеза, 11 пушкомитраљеза, 230 пушака и много муниције. Међутим, једна чета 259 пука која је 16 фебруара ујутру пошла из Коњица за Прозор — по наређењу дивизије Мурђе, стигла је без сметњи да тамо доживи своју катастрофу.

Пораз овог батаљона открио је VI корпусу размере опасности. Он се одмах обраћа за помоћ Суперслоди, али ова за први мах одбија, наређујући му да се ослони на сопствене снаге и на четнике. Но ускоро, 18 фебруара, наређује XVIII корпусу да VI корпусу упути два батаљона од оних који су били предвиђени за Вајс II (дивизије Бергамо), и да припреми још два. То је било, дакле, оног истог дана кад је Роботи тако песимистички посматрао ситуацију. Али је и ово било недовољно, па се Суперслода преко своје Врховне команде обраћа Немцима за помоћ; није важно — каже се у једном извештају Суперслоде италијанској Врховној команди од 20 фебруара, да ли ће Немци кренути правцем Дрвар, Ливно, Неретва или правцем Јајце, Вакуф, Прозор; важно је да акција буде што бржа, па нека и не буде масовна.

Немци су се одазвали врло брзо и већ су 22 фебруара обавестили Италијане да су наредили 718 дивизији да 21 у 7 часова крене једном колоном из Бугојна преко Прозора, а другом — са демаркационе линије јужно од Сарајева — преко Јабланице за Мостар, ради заштите бокситских рудника. На првом правцу је била Група Фогл ојачана деловима 5 усташког здруга (бригаде), а на другом правцу Група Анакер.[93])

Брза реакција Немаца у правцу Мостара објашњава се њиховом тежњом да што пре наставе експлоатацију бокситских руд-

[93]) Група Анакер имала је у саставу два немачка батаљона (вероватно 750 пешадиског пука), два батаљона 7 дом. пешад. пука, један усташки батаљон и две брдске батерије. Група Анакер је била 19 фебруара у Д. Вакуфу, одакле је возом пребачена за Сарајево .

ника, а не жељом да се помогну Италијани. Ово је вероватно наређено из Берлина чим се тамо сазнало да је прекинута ексслоатација.

Овом приликом је ОБСО (Лер) упозорио Суперслоду да ће немачко-хрватске (домобранске и усташке) трупе сматрати четничке јединице као непријатељске и моли да се оне, по могућству удаље из борбене зоне. Роботи је на ово одговорио (22 фебруара) да је употреба четника одобрена од италијанске Врховне команде, да је прихваћена од ОБСО на недавном састанку у Београду (8 феруара) за операцију Вајс II (њихову употребу предвиђа и Литерсова заповест), да су четничке јединице укључене у италијанске колоне које оперишу, да се већ сада једна колона четника пребацује из Коњица у Јабланицу и да се друга формација исте јачине налази у гарнизону у Коњицу. Роботи се дакле није одрекао четника. Али Лер није то ни тражио. Њему је било главно да се јавно не крше Хитлерова наређења. То схвата и Роботи, па упозорава VI корпус да избегава додир четника са немачким јединицама.[94]) Италијанска Врховна команда потврђује Роботијев став и додаје да је ставила до знања Немцима да ће четници бити разоружани када буду ликвидирани партизани.[95])

Дивизија Мурђе која је давала посаде свим упориштима у долини средње Неретве, била је стварно избачена из строја. Добар њен део је био уништен у Јабланици, Прозору и у другим упориштима. Остатак је врло несигурно држао Широки Бријег и Мостар. Суперслода је препоручивала команданту VI корпуса да из дивизије Месина створи једну маневарску групу; ова маневарска група је створена 25 фебруара (два батаљона и две батерије), али је стављена на расположење команданту дивизије Месина за употребу у његовој зони (Љубушки, ушће Неретве). Може се слободно рећи да је та група задржана на југу јаком активности 3 и 4 далматинске бригаде, али се овде огледа и већи интерес Италијана за приморски појас него за средњу Неретву — баш у духу оног Роботијевог меморара од 18 фебруара. Италијанске противмере свешће се углавном на акције четника ојачаних и италијанским трупама, командним особљем и специјалистима. Њихова мобилизација је дала убрзо видљиве резултате. После десетак дана, 22 фебруара, дошло је 2.000 четника у Коњиц, 2.500 у Мостар, а истог дана очекивано је у Мостару око 800 четника Црногораца. Од четника који су стигли у Коњиц формирана је

---

[94]) ОБСО бр. 553/43 од 21 II — ЗД/14. Суперслода бр. 3029 од 22 II — ЗЦ/1; бр. 3120 од 24 II — ЗЦ/11.

[95]) Суперслода. бр. 3385 од 28 II — ЗЦ/11.

једна колона од 1.000 људи, која је кренула левом обалом Неретве да деблокира Јабланицу, али је од наших снага одбачена назад у Коњиц. То је била колона коју помиње Роботи у свом одговору Леру и која је имала задатак да деблокира Јабланицу. После тога четници су груписани западно и јужно од Коњица. Од четника који су стигли у Мостар и од својих јединица Италијани су формирали две колоне: Колона А — од 2.500 херцеговачких четника и Трећег батаљона 56 пука — упућена је левом обалом, а Колона Б — од 2.000 црногорских четника које је довео пуковник Бајо Станишић, и три италијанска батаљона (Група Скоти: 2 батаљон 260 пука, 2 батаљон 55 пука, 49 батаљон Црних кошуља и једна батерија) — десном обалом Неретве. Први задатак ових колона је да туку наше снаге код Дрежнице, а затим да наставе покрет према Рами и Коњицу. Обе колоне требало је да крену из Мостара 23 фебруара, али су четници још пре тога ангажовани на левој обали Неретве и имали 21 фебруара оштар сукоб са деловима наше 2 дивизије код села Равне (око 16 км североисточно од Мостара). Но, акција обема обалама Неретве отпочела је тек 26 фебруара. Према извештају гувернера Црне Горе (Пирциа Биролиа) од 18 фебруара из Црне Горе за Мостар пошло је 4.000 четника са 2.500 пушака. Недостајуће оружје добиће од Суперслоде.

Операције четника организовали су Италијани у оквиру опште операције за уништење наших снага у долини Неретве. Они су формирали мешовите четничко-италијанске колоне, а тамо где четницима нису могли ставити на расположење своје трупе, они су им давали официре и специјалисте за послугу тешких оруђа. Четничким операцијама на Неретви стварно је руководио Дража Михаиловић преко свога делегата мајора Остојића, који се потписивао псеудонимом „Бранко". Д. Михаиловић ставља то јасно до знања Баји Станишићу својеручним писмом од 9 марта 1943 (Док. о изд. Д. М., I, с. 116—118). У Дражино име Остојић потстиче команданте колона на енергичан рад. Из докумената се јасно осећа како се Италијани држе у позадини, препуштајући офанзиву према Јабланици својим четничким савезницима. Концентричан покрет ка Јабланици с југа и истока — стварно је четничка операција.

Херцеговачки четници који су били раније у рејону Книна, одмаршовали су 1 марта из Дицма (код Клиса) за Мостар преко Вргорца и Љубушког.

Но, све ово није било довољно. Бојећи се за Мостар, Роботи предлаже Леру (18 фебруара) да операција Вајс II отпочне што пре и да не буде управљена према Ливну, него према Неретви. Лер је ово одбио са образложењем да све расположиве немачко-итали-

јанске снаге имају задатак да униште „Титову комунистичку државу" и да је немогућно да се операција прошири југоисточно од Ливна. Ови разлози нису били много убедљиви. Стога Роботи у једном извештају својој Врховној команди наглашава могућност да је Леров циљ да се ситуација сасвим погорша у долини Неретве, да би за тим Немци могли интервенисати долином Неретве до обале. И Литерс је (23 феруара) предложио Леру да се крене ка Неретви, али је и његова интервенција остала без резултата.

Немци се, дакле, нису одрекли операције Вајс II. Она треба да се изводи концентрично ка Ливну, како је било предвиђено, са СС, 369 и 717 дивизијом, само ће се 718 дивизија — која је раније требало да прочешља област западно од линије Јајце, Д. Вакуф, — упутити преко Прозора и Коњица ка Мостару. Њој у сусрет иду две италијанско-четничке колоне из Мостара. У суштини, предвиђају се две сасвим одвојене операције: а) Вајс II — као наставак операције Вајс I — у правцу Ливна, да се уништи „Титова комунистичка држава"; у операцији ће Италијани учествовати са линије Книн, Сињ, према путу Бос. Грахово, Ливно, ради заштите десног бока СС дивизије, а стараће се уједно и да затворе линију Ливно, Мостар, како наше снаге не би отступиле преко ње; б) концентрична операција према окуци Неретве. Према посебном споразуму, постигнутом у Риму 25 или 26 фебруара, између Рибентропа и генерала Варлимонта, с једне стране, и италијанске Врховне команде, с друге стране, — првом ће операцијом руководити Немци, а другом командант VI корпуса. Но, Немци су ставили резерву: да штаб VI корпуса треба да има у виду ограничене могућности немачко — хрватских трупа (718 див) и чињеницу да оне могу према немачком наређењу бити употребљене и западно од Јабланице ради садејства према Ливну. Одмах можемо додати да се ниједна страна није држала тог споразума. Штаб VI корпуса није никад руководио немачким трупама, а Италијани нису дали ниједан батаљон за Вајс II.

Ма да је већ било сасвим јасно да су наше главне снаге на Неретви, ипак је тежиште непријатеља остало према Ливну.

III

БОЈЕВИ НА ОКУЦИ НЕРЕТВЕ

Кад су наше три елитне дивизије разбиле непријатељски кордон на Неретви, пут на исток је био доиста отворен, али не онај који је био најпогоднији. Возилима могло се дебушовати у Источну Херцеговину само преко Коњица, или сасвим јужно преко Мостара. Било је и предвиђено да се евакуација изврши преко Коњица, при чему да се користи и део железничке пруге Рама, Коњиц. Борбе за Коњиц задржаће нас у долини Неретве и Раме, а непријатељу ће пружити прилику да поново преотме изгубљену иницијативу. Он ће тај предах да искористи, али не сасвим. Док ми будемо нападали Коњиц, непријатељ ће надирати са севера, југа, истока и запада према окуци Неретве. Концентричну операцију ка троуглу Коњиц, Јабланица, Прозор, изводиће непријатељ правцем Бугојно, Г. Вакуф, Прозор (Група Фогл ојачана 5 усташким здругом, а касније и 717 дивизија); правцем Сарајево, Коњиц (Група Анакер); обема обалама Неретве у правцу Јабланице (колоне А и Б); касније правцем Коњиц, Рама — десном обалом Неретве (718 дивизија) и левом обалом Неретве (четници). У међувремену изводиће се и операција Вајс II (СС и 369 дивизија), а и наша 9 дивизија водиће борбе према Широком Бријегу и Љубушком. Све ове операције треба посебно размотрити.

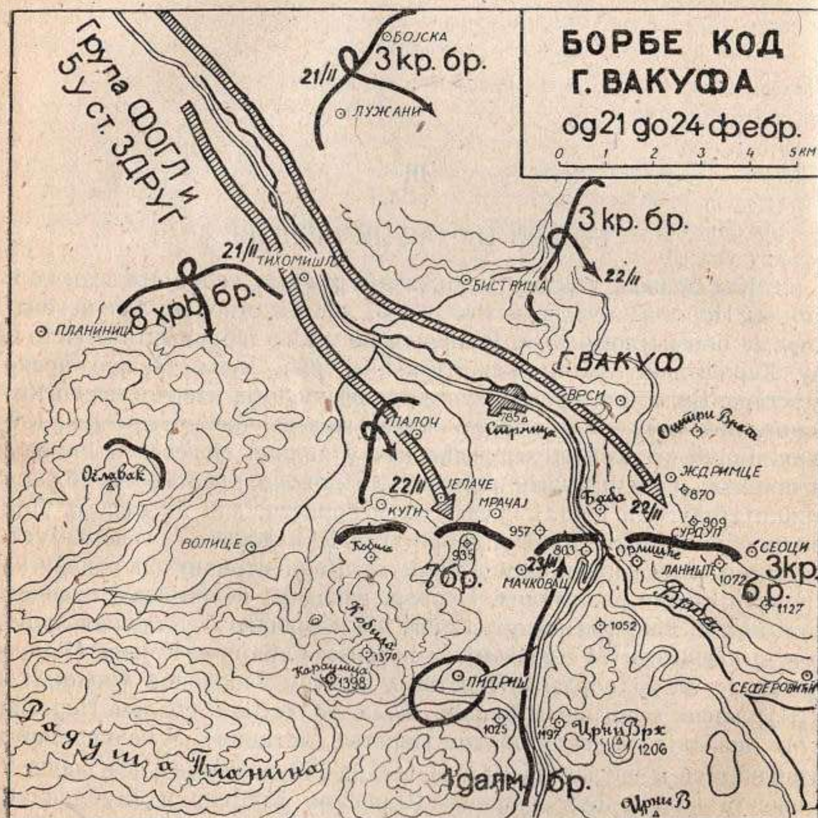
1) Борбе код Г. Вакуфа

од 21 до 24 фебруара

Седма дивизија стала је на правац Бугојно, Г. Вакуф — у прави час (21 фебруара). Истог дана је Група Фогл, ојачана 5 усташком здруженом бригадом, кренула у напад према Г. Вакуфу. Тако је 7 дивизија ступила одмах у борбу — после огромних

маршева; идућих дана њени ће борци умирати на положају — напросто од премрености.

3 крајишка и 8 хрватска бригада држале су положај према Бугојну — на линији Бајска, Лужани, Тихомишље, Планиница — прва на десној, а друга на левој обали Врбаса. Првог дана до

мрака Група Фогл није могла да се пробије ка Г. Вакуфу, али је по паду мрака непријатељ одбацио обе наше бригаде са положаја: 8 бригада задржала се на положајима источно од Кута и Палоча, а 3 крајишка — источно од Бистрице. Овај непријатељски успех знатно је угрозио рањенике. Стога Врховни штаб ујутру 22 фебруара упућује према Г. Вакуфу 1 далматинску бригаду, која је била остављена код Прозора као резерва за тај правац. Овог дана

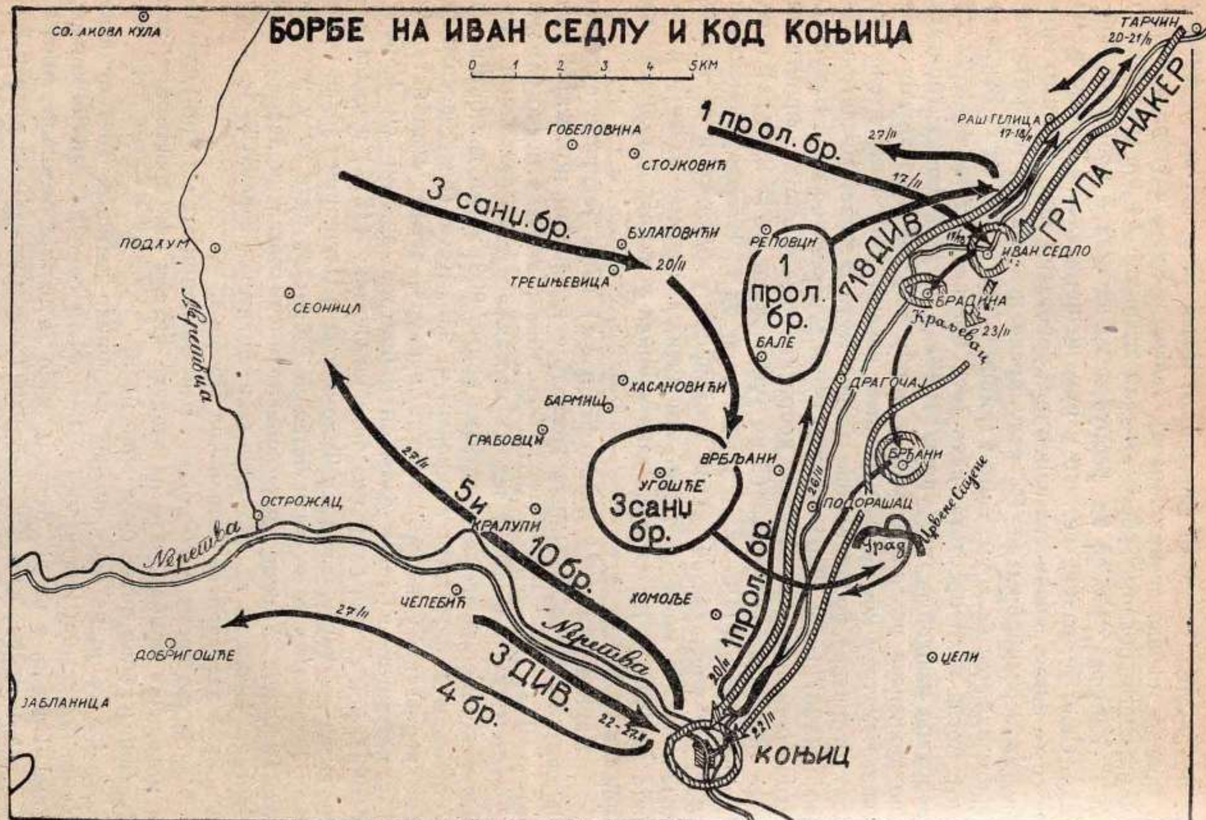
је непријатељ наставио напад и до мрака је успео да на фронту 8 бригаде овлада селима Мрачај, Јелаче и Кути, а (вероватно) и свом десном обалом Врбаса до села Ждримце (4 км југоисточно од Г. Вакуфа), јер се 25 фебруара ту затекла 3 крајишка бригада. Овим је, разуме се, пао у руке непријатеља и Г. Вакуф, ма да се то нигде изрично не напомиње, вероватно због тога што није био непосредно брањен. По паду мрака непријатељ је противнападом одбачен на друм; само Стрмица (785, јужно од Г. Вакуфа) није могла бити преотета, иако је 7 бригада у току ноћи 22/23 фебруара извршила три јуриша. Изгледа да је 7 баниска бригада као дивизиска резерва бачена у борбу тек предвече другог дана напада. У току 23, према властитим извештајима непријатеља, он је у огорченој борби поново заузео Кути, Јелаче, Мрачај, а затим и к. 957, Бабу (810) и к. 870 (4 км југоисточно од Г. Вакуфа). Наши јаки напади, наставља непријатељски извештај, фронтални и са оба бока, од Волица (6 км југозападно од Г. Вакуфа) и од Оштрог Врата (1195, 4 км југоисточно од Г. Вакуфа) присилили су групу Фогл да још истог дана пређе у одбрану и да сачека појачања. Не може се тачно утврдити, али према развоју догађаја изгледа да је тек овог дана ступила у акцију 1 далматинска бригада.

Идућих дана (24 до 26 фебруара) наше јединице су биле на овој линији: 3 крајишка држала је главнином положај Ланиште (1072), Орлишће (915), Црни Врх (1206), а претстражама Сурдуп (909) и к. 1052; лево се настављао један батаљон 1 далматинске бригаде на серпентинама код к. 803, затим два батаљона 7 бригаде на положају Мачковац, к. 935, Кути (овај заселак је био вероватно у непријатељским рукама), затим један батаљон 1 далматинске и један батаљон 8 бригаде држали су Кобилу (1083), док су два батаљона била на Оглавку (1517) и имала задатак да дејствују у правцу Тихомишља и Планинице; један батаљон 1 далматинске и један батаљон 7 бригаде били су у резерви код Пидриша. Уколико нису поменути сви органски делови ових бригада, значи да за њих није било података; вероватно је да су делови 1 далматинске остали код Прозора.

За све време борбе око Г. Вакуфа непријатељ је интензивно и методички бомбардовао из ваздуха читаву ову просторију, али су наши губици дотле били врло мали.

Од 24 је на овом правцу наступило затишје. Тога су дана Немци известили Италијане да ће избити само до линије Коњиц, Рама, Прозор, а не до Мостара, како је раније било предвиђено.

Али идућег дана (25 фебруара) они ангажују на правац Бугојно, Прозор, целу 717 дивизију, уместо на правац Бугојно,

БОРБЕ НА ИВАН СЕДЛУ И КОД КОЊИЦА
0 1 2 3 4 5КМ
ТАРЧИН
20-21/II
РАШТЕЛИЦА
17-18/II
ГРУПА АНАКЕР
1 прол. бр.
27/II
17/II
ГОБЕЛОВИНА
СТОЈКОВИЋ
3 санџ. бр.
БУЛАТОВИЋИ
20/II
ТРЕШЊЕВИЦА
ПОДХУМ
СЕОНИЦА
РЕПОВЦИ
1 прол. бр.
БАЛЕ
718 ДИВ
ИВАН СЕДЛО
БРАДИНА
Краљевац
23/II
ДРАГОЧАЈ
ХАСАНОВИЋИ
БАРМИШ
ГРАБОВЦИ
ВРБЉАНИ
БРЂАНИ
УГОШЋЕ
3 санџ бр.
26/II
ПОДОРАШАЦ
Црвене Стијене
Град
ОСТРОЖАЦ
Неретвица
5 и 10 бр.
КРАЛУПИ
Неретва
27/II
ЧЕЛЕБИЋ
ХОМОЉЕ
1 прол. бр.
ДОБРИГОШЋЕ
3 ДИВ.
4 бр.
22-27/II
20/II
22/II
ЦЕПИ
ЈАБЛАНИЦА
КОЊИЦ

Ливно — како је раније било предвиђено. Њој ће бити потчињена Група Фогл и 5 усташки здруг. Према Леровим реакцијама у тој фази операција, можемо закључити да су Немци — ангажовањем 717 дивизије према Прозору и 718 дивизије према Коњицу (што пада у исто време) поново прихватили идеју о избијању до Мостара, управо до бокситских рудника. У сваком случају операција Вајс II је поново измењена; према Ливну ће 25 фебруара кренути само СС и 369 дивизија.

2) Борбе за Коњиц
од 19 до 27 фебруара

Успешан отпор 7 дивизије, 3 крајишке и 1 далматинске бригаде пред Прозором, створио је потребно време за напад на Коњиц.

Напад је отпочела 1 пролетерска бригада. Пошто је у току ноћи 17/18 ликвидирала сва непријатељска упоришта од Тарчина (искључно) до Коњица (искључно), окренула се сада према Коњицу. Уствари њен је задатак био да са главнином образује фронт према Тарчину, а само делом снага да очисти терен према Коњицу, али охрабрена успесима и под утиском обавештења о слабом моралу Италијана у Коњицу, а и на основу расположења јединица, штаб бригаде је решио да ноћу 19/20 са три батаљона изврши напад на Коњиц. Али је пред сам почетак напада 5 бригада јавила да и она полази на Коњиц и упитала да ли може рачунати на садејство 1 пролетерске. Одговорено јој је да ће 1 пролетерска напасти Коњиц ноћу 19/20 и затражено је да 5 црногорска учествује најмање са два батаљона. Рачунајући да ће 5 бригада напасти Коњиц левом обалом Неретве, за напад су одређена само два батаљона, и то само на десној обали. Напад је отпочео у 23 часа. После краће борбе ова два батаљона овладала су делом града на десној обали. Том приликом се предало 50 милиционера; један италијански извештај тврди да се милиционерски батаљон одметнуо. Но, и поред тога што се на левој обали није чула борба, неке јединице, понесене успехом, извршиле су јуриш на мост: тако су се две чете пребациле на леву обалу, али су ту изоловане јаком непријатељском ватром управљеном на мост, па су се око 4 часа 20 фебруара морале повући, једна — преко моста — уз доста губитака, а друга — преко газа код села Бијеле. Дотле су јединице 5 бригаде, на обема обалама стигле до града и ту застале да би дошле у везу са 1 бригадом.[96])

---

[96]) Ови подаци узети су из релације 1 пролетерске бригаде — бр. 407 од 3 IV 1943 — нерегристовано.

После овог неуспелог препада на Коњиц, 1 бригада је наређењем Штаба 1 дивизије повучена на север — у одбрану Иван Седла, заједно са 3 санџачком бригадом која је у току 20 фебруара пристигла на просторију Трешњевице, Булатовићи (11 км северозападно од Коњица). Према заповести Штаба дивизије 1 бригада је имала да се прикупи западно од комуникације, на простору Реповци, Драгочај, Бале, а 3 санџачка јужно од ње, на простору Врбљани, Подорашац, Хомоље, Кралупи, Бармиш. Из оскудне документације не види се да су бригаде заузеле одбранбени положај. Свакако је те исте ноћи (20/21) 1 пролетерска бригада напала непријатеља у Тарчину — вероватно са оним деловима који су били задржани на Иван Седлу и који нису учествовали у нападу на Коњиц, али се после петочасовне борбе вратила на полазне положаје. У то време су можда пристигли у Тарчин делови Групе Анакер.

Било је крајње време да се јаче затвори правац Сарајево, Коњиц, јер је Група Анакер 21 фебруара (око 11 часова) кренула из Тарчина према Иван Седлу и већ га заузела до мрака. Идућег дана је наставила напад без видних резултата, али се један немачки батаљон, 1 батаљон 7 домобранског пука и две чете усташа пробише преко Брадине у Коњиц. Према једном нашем извештају, овај продор у Коњиц омогућен је тиме што је један батаљон 3 санџачке бригаде напустио услед неспоразума положај источно од пута на Граду (1028). Према једном другом нашем извештају, један батаљон 3 санџачке бригаде, који је био пребачен источно од комуникације Иван Седло, Коњиц, сукобио се 22 фебруара са четницима, италијанима и усташама који су га напали од села Џепи и са Преслице и потисли га према Црвеним Стијенама, одакле се у току ноћи пребацио у село Врбљани. Како су и остали батаљони 3 санџачке бригаде били на просторији Јасен (1190), Врбљани, Подорашац, источно од пута није било више наших снага. Овим се објашњава лако пробијање непријатељских делова у Коњиц.

Овим продором Немаца њихова се ситуација у Коњицу знатно поправила. Гарнизон је заједно са 2.000 четника који су стигли истог дана, сада нарастао на више хиљада људи, а знао је да му са севера пристижу нова појачања. Ипак је Коњиц требало заузети, јер је затварао најбољи и најприроднији пут у Источну Херцеговину. Једновремено је требало поуздано затворити правац од Иван Седла. Тако ће се последњих дана фебруара тежиште битке на Неретви пренети на правац Иван Седло, Коњиц.

Наредни напад на Коњиц врши 3 дивизија 22 фебруара са 5 црногорском и 10 херцеговачком бригадом. Ова последња је

водила борбу са четницима око Горње и Доње Бијеле; четници су, како смо раније видели, овог дана знатно појачали гарнизон (око 2.000). У току ноћи 22/23, једновремено са нападом 3 дивизије на Коњиц, 1 дивизија је извршила снажан напад на непријатеља на линији Иван Седло, Раштелица. Борба је трајала до 5 часова 23 фебруара, када су се наше јединице повукле на полазне положаје. Према нашим извештајима непријатељу су нанети велики губици. Пада у очи изразит бочни смер овог напада.

По паду Јабланице (22 фебруара), 5 црногорској и 10 херцеговачкој бригади придружује се и 4 црногорска бригада. Повремено у нападу на Коњиц учествују и делови 3 санџачке. Напади се нижу све до 27 фебруара. Напад који је отпочео 24 увече трајао је (према италијанским извештајима) пуних 16 сати. Према једном немачком извештају, напад изведен ноћу 26/27 довео је партизане у јужни део града и озбиљно угрозио место. Партизани су се, каже се у том извештају, врло добро користили артиљериском ватром. Ту је дејствовала и 1 батерија и један вод 3 батерије Хаубичког дивизиона Врховног штаба. Ипак Коњиц није могао бити заузет. Овоме је много придонела чињеница да је у више махова снабдеван из ваздуха. Али још већу услугу окупатору чинили су четници који су наше јединице нападали у леђа. Италијански извештаји то признају отворено. Они тврде да су четници 26 фебруара после оштрих борби успели да одбаце партизане и да заузму Ораховицу и Челебић (на левој обали Неретве). Немачки командант у Коњицу тражио је да VI италијански корпус снабде четнике муницијом, што је учињено ваздушним путем. Према италијанским извештајима у борбама за Коњиц Италијани су изгубили 52 човека, а њихови савезници (без четника) 187 људи (мртвих, рањених и несталих).

Архивска грађа о борбама за Коњиц је сасвим фрагментарна, онако како је то изнето у претходном ставу. Немогућно је створити приближну тактичку слику. Али на питање зашто Коњиц није пао, може се одговорити да ватрена снага бранилаца није била слабија од ватрене снаге нападача, и да је морал бранилаца подржаван притиском непријатеља споља, нарочито од Иван Седла.

На овом правцу, и поред бочног напада од 22/23 фебруара, Група Анакер је у току 23 фебруара заузела Краљевац (2 км јужно од Иван Седла), али је ту прешла у одбрану. Пошто је убацила у Коњиц значајне делове, Група Анакер је била преслаба да настави надирање. Сада непријатељ ту убацује главнину 718 дивизије под њеним штабом, дакле у исто време кад је и 717 диви-

зију упутио према Прозору. Она је кренула напред 26 фебруара и стигла до Подорашца, где је задржана порушеним мостом и нашом јаком ватром. Ту је стајала и 27 фебруара, кад је појачана једним батаљоном 724 пука (704 дивизије).

Кад је Врховни штаб уочио да се Коњиц не може заузети, наредио је (26 фебруара) да се напад обустави и да се 3 дивизија пребаци на десну обалу Неретве, а само једна бригада да ради обезбеђења евакуације Јабланице, привремено остане на левој обали.[97]) На основу тога је штаб 3 дивизије наредио да се 4 бригада прикупи на просторији Острожац, Добригошће, Јабланица, на којој ће осигуравати евакуацију Јабланице, а затим да се пребаци у долину Раме, 5 бригада да се повуче на просторију Грабовци (7 км северозападно од Коњица), Сеоница (13 км северозападно од Коњица), Обре (јужно од Сеонице), а 10 херцеговачка западно од ње. Због тога је и 1 дивизија подесила свој распоред и наредила 27 фебруара да се 3 санџачка бригада постави главнином на просторију Хасановић (8 км северозападно од Коњица), Бармиш, Угошће, Кралупи, а 1 бригада главнином на просторију Стојковић (8 км северозападно од Иван Седла), Гобеловина, Трешњевице, Булатовић. Уствари је формиран фронт према истоку од Јабланице до Стојковића. Покрети су извршени ноћу 27/28, тако да је 718 дивизија могла 28 фебруара да уђе у Коњиц без отпора.

---

[97]) Из овог наређења могло би се закључити да је напуштена намера о пробоју на леву обалу Неретве. В. Дедијер у своме Дневнику (II, с. 138—139) тврди да су већ била издата нека наређења за повратак на запад, али да се одмах од тога одустало чим се сазнало за непријатељску офанзиву у Крајини (Вајс II). Међутим, у расположивим документима не може се наћи трага о идеји повратка на запад. Међу догађајима једино одлука о рушењу свих мостова на Неретви говори донекле да је напуштена намера да се иде преко Неретве, али то још не значи да се хтело поћи назад у Крајину. Није вероватно да се у Врховном штабу 28 фебруара (када је донесена одлука о рушењу мостова), поред постојеће радиовезе није знало да је у Бос. Крајини отпочела офанзива (25 фебруара). Према подацима Милована Ђиласа, В. Дедијер је у свом Дневнику (II, 145, нап. 1) 1 марта 1943 рушење мостова објаснио лукавством. Одлуку о томе донео је друг Тито 28 фебруара. Тада је одлучено да се трупе повуку на десну обалу, да се поруше сви мостови на Неретви, како би непријатељ помислио да смо променили правац нашег надирања, затим да се разбије непријатељ северно од Прозора, па тек онда да се пребаце снаге у долину Неретве, форсира река и пробије четнички фронт. Ово је једино објашњење у складу са догађајима и документима. Мостови од Карауле до Острошца порушени су између 1 и 4 марта.

Неуспех код Коњица био је велики ударац за нас. Ми смо се морали одрећи најудобнијег пута на исток. Упоредо се и ситуација код Прозора сасвим погоршала. Претило је да се оперативни обруч претвори у тактичко стезање.

3) Наш противудар код Г. Вакуфа
од 27 фебруара до 5 марта

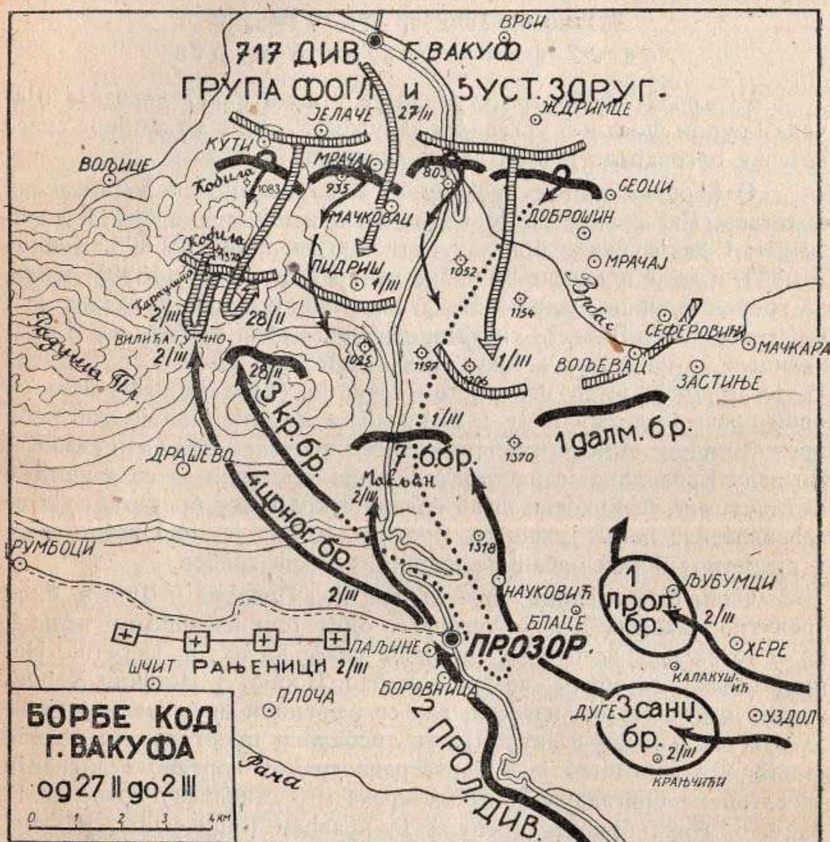
Ујутро 27 фебруара ступила је у акцију 717 дивизија ојачана Групом Фогл и 5 усташким здругом. У свему то су биле снаге које су одговарале јачини двеју дивизија.

О борбама које су вођене 27 и 28 немамо скоро никаквих података. Извесно је да је непријатељ нашу преморену 7 дивизију и 1 далматинску бригаду потиснуо са линије к. 803, Кобила (1083), и да је предвече 28 избио чак на Караулицу (1398), дакле, на гребен планине Радуше. На десном крилу нашег положаја (тј. на десној обали Врбаса) ситуација је још мутнија. Распоред 1 далматинске је непознат, а 3 крајишке више није било тамо. Изгледа да је Врховни штаб искористио затишје (које је наступило на овом правцу од 24) па ју је извукао са положаја да је употреби према Коњицу. Али је и непријатељски притисак био овде слабији. По паду Караулице је непријатељ одмах наставио да се спушта у Котлину, али је Врховни штаб вратио 3 крајишку бригаду, која се већ налазила негде јужно од Прозора, и, она је, још истог дана, у сусретној борби одбацила непријатеља на гребен.

Овим су рањеници, прикупљени код Прозора и Шчита, били тренутно спасени, али је опасност била још изванредно велика, не само за њих него и за све наше снаге на окуци Неретве. Непријатељски се обруч све више стезао. Пробој у Источну Херцеговину могао се још извести, али се рањеници нису смели жртвовати, а за њихову евакуацију је требало и простора. Да се ово створи Врховни штаб је 1 марта радиограмом наредио 1 дивизији да са обема бригадама (1 пролетерска и 3 санџачка) крене ка Г. Вакуфу. Прва бригада кренула је правцем Вишњевица, Чажањ, Солакова Кула, Хере — на просторију Љубунци, Калакушић (око 5 км јужно од Љубунаца), Блаце; 3 бригада кренула је правцем Грабовци, Солакова Кула — на просторију Уздол, Крањчићи, Дуге; обе су бригаде имале стићи на одређене просторије до 2 марта увече. У исто време Врховни штаб је наредио да се и 2 пролетерска дивизија (без 2 далматинске бригаде) пребаци у рејон Макљена. Ово наређење 2 пролетерска бригада прима преко свог штаба дивизије 28 фебруара, вероватно увече. Врховни штаб

ствара, дакле, једну јаку групу на десном крилу, а уједно појачава центар који прети да се провали.

Првог марта непријатељ је бацио у борбу јаке трупе Немаца и усташа са 6 хаубица и десетак тенкова, и избио на линију

Кобила (1370), Пидриш, Црни Врх (1206), Вољевац, Сеферовићи. Његово тежиште је било на Кобили. В. Дедијер (II, 140) бележи да су наши вршили три јуриша на Кобилу, да су је Немци три пута преотимали, а да је коначно остала наша. На крају овог дана 3 крајишка бригада била је са два батаљона на Планиници и Оглавку, а са два батаљона јужно од Вилића Гумна (1236); 7 баниска била је на Макљену, а 1 далматинска источно од друма на линији

Црни Врх, Застиње; 8 бригада била је у резерви (место неутврђено), али је њена борбена способност морала бити незнатна; у међувремену стигла је 16 бригада која је такође била негде у резерви. И по овом распореду изгледа да је Кобила (1370) била у рукама непријатеља. Уосталом, како ћемо касније видети, за ноћ 1/2 марта био је наређен на нашој страни противнапад према Кобили.

Према извештају команданта 7 дивизије од 1 марта, 7 баниска и 1 далматинска бригада дале су жилав отпор и по његовој оцени могле су издржати и 2 марта до мрака. У току ноћи почела је да стиже и 4 црногорска бригада; она је пребачена камионима од Јабланице до Прозора, а одавде је упућена на Вилића Гумно; у исто време је на сектор Макљен, Црни Врх (1370) стизала 3 санџачка. Најдаље пре подне 2 марта на Макљен су морали стићи и неки делови 2 пролетерске бригаде. У резерви су остављене 8 и 16 бригада. Хаубички дивизион Врховног штаба је на овом правцу имао 2 батерију која је, по оцени непријатеља, врло успешно дејствовала.

Ујутру 2 марта непријатељ је наставио напад. На нашем десном крилу је успео да нешто потисне 1 далматинску бригаду, али изгледа да су наши задржали Црни Врх (1370) пошто је у борбу убачен један батаљон 2 пролетерске бригаде. На центру је непријатељ са Караулице почео да силази према Вилића Гумну. Око 15 часова он се ту судари у типичном сусретном боју са 4 црногорском бригадом, која је хитала на положај. У борби прса у прса и са осетним губицима на обе стране, 4 црногорска одбацила је непријатеља према Кобили. Она је за ово добила специјалну похвалу Врховног команданта. Истог дана је на Кобилу (1370) избила и 3 крајишка бригада (вероватно 1 и 2 батаљон).

У међувремену је била организована и наша противофанзива.

Трећег марта у 4 часа Врховни штаб је издао следећу заповест: Д е с н а к о л о н а (1 пролетерска, 1 далматинска и 3 санџачка бригада) напада непријатеља правцем Сеферовићи, Мрачај, Доброшин, Бистрица; С р е д њ а к о л о н а (4 црногорска, 2 пролетерска,[98]) 7 баниска и два батаљона 3 крајишке бригаде) напада правцем Вилића Гумно, Подови (919), Палоч, к. 666, Г. Вакуф; од Подова упућује 7 бригаду и два батаљона 3 крајишке бригаде правцем к. 853, Подграђе, Сарајвилић, да се повежу са 1 далматинском бригадом и да затворе правце од Травника; Л е-

[98]) Неки делови 2 пролетерске бригаде (2 батаљона?) били су у долини Раме, вероватно за подршку 3 дивизије, која је била ангажована према 718 дивизији, а можда и на њеном расположењу.

ва колона (8 бригада, два батаљона 3 крајишке бригаде, један батаљон 16 бригаде), пошто овлада Оглавком, да једним делом настави надирање према селу Хан Плоче (3 1/2 км северозападно од Г. Вакуфа), а другим према Грачаници (11 км северозападно од Г. Вакуфа), са задатком да затвори правац Г. Вакуф, Бугојно.[99])

Напад помажу 4 хаубице. Тенденција је, дакле, да се непријатељ опколи обостраним обухватом и да се уједно затворе правци према

[99]) Према једном извештају друга Терзића Врховном Команданту од 1 марта у 21.20 часова, противнапад према Кобили је наређен за ноћ 1/2 марта, а из једног другог извештаја Врховном Команданту од 2 марта у 9,30, види се да су наше трупе биле на Оглавку тог јутра и да је друг Терзић наредио штабу 3 крајишке бригаде да оде на Оглавак и да ту са једним батаљоном 16 бригаде, два батаљона 3 крајишке и три батаљона 8 хрватске бригаде — образује засебну групу.

Травнику и Бугојну. Према једној заповести 1 дивизије од 3 марта, у 8 часова је 1 пролетерска бригада напала правцем Мачкара (око 9 км југоисточно од Г. Вакуфа), Седло, Шкарино Брдо (1127), Сеоци (око 1,5 км североисточно од Доброшина), Врси (2 км североисточно од Г. Вакуфа), са задатком да обухватним дејством олакша рад 3 санџачке бригаде која је упућена у напад правцем Застиње, Мрачај, Доброшин, Г. Вакуф.

Напад је требало да отпочне 3 марта у 15 часова, али изгледа да није отпочео у одређено време на целом фронту. Уосталом наши извештаји о борбама од 3 до 5 марта врло су оскудни и фрагментарни. Имамо нешто података само од 2 и 1 пролетерске бригаде. Први батаљон 2 пролетерске бригаде напао је непријатеља у први сумрак и потиснуо га са првих положаја, али како није било садејства 1 далматинске бригаде (ови подаци потичу из 2 пролетерске), Немци су извршили противнапад и повратили положаје. После тога штаб бригаде баца у борбу 5 батаљон. Оба ова батаљона су у првом налету отерали Немце са положаја до Врбаса — у жилавој борби прса у прса. У том нападу учествовали су и Далматинци и запленили два тешка бацача и два топа. Други и 3 батаљон 2 пролетерске успели су да потисну непријатеља са првих положаја изнад села Пидриш. Идућег дана (4 марта) Немци су се повукли пред фронтом 2 бригаде и напустили Пидриш, јер су се осетили угроженим услед пада Црног Врха, али су се задржали и укопали у селу Мачковцу. Седма баниска бригада је такође кренула напред. Пред крај овог дана организован је напад на Мачковац: 1 батаљон остао је на Црном Врху, 2 и 4 батаљон одређени су у напад, а 3 и 5 постављени у резерву. Напад је требало да отпочне у 21 час заједно са нашим тенковима, али пошто су тенкови закаснили, напад је отпочео 5 марта у 5 часова. Други и 4 батаљон су одбацили непријатеља према Г. Вакуфу и заузели Стрмицу. У то време су Немци већ отступили у приличном нереду ка Бугојну, задржавши у Г. Вакуфу један батаљон као заштитницу. Један вод 4 батаљона заузима неке објекте у Г. Вакуфу, али буде противнападом одбачен. Непријатељска авијација и артиљерија туку систематски положаје 2 бригаде, што уноси пометњу у њене редове. Трупе почињу да отступају са положаја, али их старешине враћају. Батерија брдских топова није се кретала са јединицама па је пропуштена прилика да се дејствује у отступајуће колоне непријатеља. Увече 5 марта стиже наређење Штаба дивизије да се бригада пребаци у Јабланицу. Први и 3 батаљон су отишли камионима, а остали пешке.

Према свом властитом извештају, 1 пролетерска бригада је кренула са Мачкаре 3 марта у 19 часова — у колони по један, а

до зоре 4 три њена батаљона су постављена на линију Бистрица, Ричица (вероватно Г. Ричица, 6 км северозападно од Г. Вакуфа), а остала два је требало да буду постављена на линију Врси, Крупа (1,5 км северно од Г. Вакуфа), али је један залутао па је у зору 4 стигао тек у Ждримце. У току 4 (наставља извештај) вођене су непрекидне борбе са непријатељем који је нападао од Г. Вакуфа и Бугојна. У току ноћи 4/5 марта 1 је бригада успела да потисне непријатеља са (неидентификованих) положаја, које је освојио у току дана благодарећи активном садејству авијације и артиљерије. Међутим, непријатељ је у току 5 марта одбацио 1 бригаду на планински венац источно од линије коју је држала, тако да је успео да се повуче преко Сарајвилића за Бугојно. Штаб 1 бригаде приписује овај неуспех чињеници што није био обједињен рад батаљона. При извлачењу непријатеља, јединице 1 бригаде нападале су на пут Г. Вакуф, Коњиц, где су упочетку разбиле једну непријатељску колону, али су касније потиснуте.

Изгледа да ни обухват левом колоном није дао боље резултате.

Према немачким извештајима тешке борбе вођене су нарочито ноћу 3/4 марта, кад су партизани заузели противнападом коте 1025 (1 км југоисточно од Ласталача), 1197 (1 км источно од к. 1025), Црни Врх (1206), 1170 (око 1 км североисточно од к. 1206), 1154 (око 3 км североисточно од к. 1206). У тим борбама је 717 дивизија имала 96 мртвих, 147 рањених и 41 несталог. Те ноћи пало је, изгледа, решење код Г. Вакуфа, али је непријатељ према сопственом извештају напустио Г. Вакуф у току 5 марта.

Укратко, после врло оштрих борби од 3 до 5 марта, 717 дивизија, Група Фогл и 5 усташки здруг, одбачени су у нереду ка Бугојну.

У боју код Вилића Гумна од 2 до 5 марта учествовало је девет наших бригада. То је највећа концентрација снага постигнута дотле у Народноослободилачком рату. То је био и најотсуднији бој који смо ми дотле били. Успех се морао постићи. У противном пропали би рањеници. То је објашњено свима борцима и руководиоцима. Сви су они знали да Немци не смеју да продру у котлину Прозора. И нису прошли. Моралне снаге разбуктане осећањем да се бране животи хиљаде другова надјачале су зиму, планину и непријатеља.

У оперативном погледу успех код Г. Вакуфа има недогледних последица, јер нам је сачувао оперативну слободу која је до-

шла у питање, а непријатеља принудио да поново мења своје диспозиције. Али са тактичким успехом не можемо бити сасвим задовољни. Обухват није успео ни на једном крилу. Непријатељ није био уништен него само потиснут.

4) Операције СС и 369 дивизије
(В а ј с II)

Операција Вајс II отпочела је 25 фебруара по плану; једино је 717 дивизија, која је у то време била прикупљена на просторији Јајце, Д. Вакуф, кренула преко Бугојна за Г. Вакуф, а не преко Купреса за Ливно, како је раније било предвиђено.

Офанзива непријатеља ударила је на 1 босански корпус, који је био у раније изложеном распореду. Већ другог дана офанзиве је непријатељ ушао у Оштрељ и Дринић. Четврта дивизија је у току 27 фебруара била још на положајима око Срнетице, а ноћу 28/1 марта пребацила се са 12 бригадом на Грмеч (где је била њена 2, 5 и 6 бригада, које се нису могле одвојити од Грмеча). Пета бригада је касније отишла на Каран. На правцу према Дрвару остала је само 8 бригада; један њен батаљон задржан је на правцу Срнетице и стављен под команду 5 дивизије. Баниски одред се више не помиње са 8 крајишком бригадом; вероватно се већ био вратио у свој завичај.

После продора непријатеља преко Дрвара према Гламочу, 7 крајишка бригада је добила задатак да брани правац Гламоч, Ливно и остале правце који су изводили са северозапада између Гламоча и Купреса; 9 бригада затварала је правац Купрес, Шујица, а део снага је имала према Јајцу; 10 бригада бранила је правац Дрвар, Бос. Грахово; 8 бригада остала је на правцу Дрвар, Роре, Гламоч, док је 4 бригада била делом на правцу Дрвар, Роре, Бос. Грахово. Са њом је и 2 батаљон 7 крајишке бригаде. Наше јединице у рејону Дрвара и Бос. Грахова имале су задатак да заштите пребацивање рањеника и избеглица у слободну Лику, што је делимично успело. Трећег марта непријатељ је ушао у Бос. Грахово. Тада су (5 марта) 4 и 8 бригада пребачене преко Шатор планине у кружном итинереру: Тичево, Малишевци, Грковци, Међугорје (1487), Роре, Црни Врх. Било је то ванредно тешко време за ове трупе. Рањеници и комора склонили су се на Шатор планину и већим делом су спасени.

Тежиште операције Вајс II било је на правцу Дрвар, Бос. Грахово, Ливно, којим је надирала јака и продорна СС дивизија. На томе правцу је одбрана 1 босанског корпуса била најслабија. Када се СС дивизија једном пробила преко Оштреља, она је нади-

рала без значајна отпора. Тобож због слабог отпора Лер 2 марта наређује да се операција Вајс II настави како је предвиђено, али да се убрзају покрети СС и 369 дивизије. Треба тежити, каже он, да 369 дивизија крене преко Гламоча за Ливно независно од покрета СС дивизије, док 717 и 718 дивизија треба да униште партизанске снаге које се налазе међу њима, преносећи тежиште на северна крила. Истог дана се Немци интересују код Суперслоде и за садејство Италијана које је било обећано, али добијају врло неодређен одговор. Стварно, у то време су Италијани, према њиховим сопственим извештајима, извршили неколико мањих извиђачких испада из Сиња према истоку, северу и западу, што су назвали садејством у операцији Вајс II.

Лерову директиву од 2 марта, која треба да убрза операцију Вајс II, није изазвао наш слаб отпор. Операција Вајс II је била замишљена са прочешљавањем земљишта и требало је да траје до 20 марта. Радило се о систематском уништењу „Титове комунистичке државе". Али се већ почетком марта осећа и у Леровом штабу у Солуну да је операција Вајс II депласирана и да се ситуација не налази у Западној Босни него на Неретви, где су у акцији 717 и 718 дивизија. Немци се додуше још надају да ће ове (последње) дивизије спречити партизане да се пробију у Централну Босну (зато им је наређено да пренесу тежиште на северна крила), и да ће их уништити на Неретви, али за сваки случај 2 марта примичу ближе своје најбоље дивизије (СС и 369).

Доиста, три дана касније (5 марта) Лер наређује да се операција настави према југоистоку, „пошто се Титова држава срушила у зони Грмеч, Ливно, Бугојно, Јајце", са циљем да се униште партизанске снаге у зони југоисточно од линије Ливно, Бугојно, а у садејству са 717 и 718 дивизије. У томе циљу је наредио да СС дивизија настави покрет правцем Ливно, Дувно, Мостар; 369 дивизија да са линије Купрес, Шујица, крене према линији Јабланица, Прозор. Ради се о томе, каже се у наређењу, да се непријатељу спречи организовање одбране; при томе 717 и 718 дивизија имају задатак да униште непријатеља пред собом, да прочисте земљиште источно и северно од пута Г. Вакуф, Прозор, Рама, Коњиц и да спрече продор непријатеља према североистоку; четници да дејствују источно од линије Мостар, Јабланица, Прозор.

Главни циљ ове операције у правцу Мостара била је окупација мостарског бокситског рејона. Раније (од 21 фебруара) су овај задатак имале групе Фогл и Анакер, па када се нису могле пробити, убачене су са истим задатком 717 и 718 дивизија (25 фе-

бруара); сад (5 марта), кад је 717 дивизија одбачена ка Бугојну убацују се све расположиве снаге.

СС дивизија стигла је у Ливно 5 марта. На основу тога Суперслода је наредила XVIII корпусу да крене не само правцем преко Вагња, него и према Аржану. Три батаљона XVIII корпуса су заиста 8 марта кренули из Триља и 11 стигли у Аржано, одакле су идућег дана продужили према Имотском и Посушју, а затим за Кочерин и Широки Бријег. То је био сав прилог Италијана у операцији Вајс II. Како ћемо касније видети, Имотски и Посушје били су већ евакуисани од наших снага.

Али се СС дивизија, и поред овог Леровог наређења, дуже задржала у рејону Ливно, Дувно, због захтева Суперслоде од 8 марта да Немци не пређу линију Имотски, Посушје, Вучипоље, Кунић, Мирадовица (око 22 км југозападно од Прозора). Ова линија нема никакве везе са немачко-италијанском демаркационом линијом. Она је обележена произвољно да се бокситски рејон сачува италијанском утицају. Раније (20 фебруара) кад су молили немачку помоћ, Италијани нису постављали услове којим ће правцем она стићи, да ли правцем Ливно, Мостар или Бугојно, Прозор. Сада не стрепе више за Мостар, па су се осмелили. Али су Немци инсистирали да окупирају мостарске бокситске руднике, па је 10 марта у томе смислу дошло до споразума на састанку Литерс-Роботи (у Мостару), који је италијанска Врховна команда одобрила идућег дана. Према том споразуму покрет је имао отпочети 14 марта. Том приликом (10 марта) Литерс је изјавио да је операција Вајс II завршена, иако су борбе на Неретви још трајале.

Према плану Вајс II, 369 дивизија је 25 фебруара имала да крене са простора Сански Мост, Камичак, у југозападном правцу, са задатком да прочешља планинску област до линије Гламоч, Прилука, Ливно (искључно). Она је дејствовала у ствари дуж пута Кључ, Млиниште, Гламоч, Ливно, и ту је дошла у везу са СС дивизијом, која је ту стигла од Бос. Грахова преко Ливањског Поља. Затим је (369 дивизија) избила на линију Шујица, Купрес, одакле ју је Лер послао преко Љубуше, Врана и планине Чврснице на линију Јабланица, Прозор. Трећа брдска бригада (домобранска), која је била у њеном саставу, стигла је 5 марта у Купрес, вероватно правцем Шипови, Јањ. Својим правцем наступања 369 дивизија би највише угрозила наше јединице на прозорском правцу, да је операција Вајс II била енергично управљена према долини Неретве.

Убрзо после непријатељског продора према југоистоку, трупе 1 босанског корпуса нашле су се у овом распореду: 1 бригада пребачена је са простора Котор Варош, Теслић, на простор

Травник, Турбе, вероватно да олакша нашу ситуацију код Г. Вакуфа; 2 бригада дејствовала је на непријатељски правац Отока, Бос. Крупа, Бихаћ; 4 бригада дејствовала је у простору Рибник, Црквено, Врбљани, Дрвар, Роре, Гламоч; 5 бригада — на правац Градишка, Бања Лука; 6 бригада — на простору Саница, Сански Мост, Ст. Ријека, Љубија; 7 бригада око Купреса; она ће се ускоро затим придружити Ударној групи у долини Неретве, где ће затварати правац према Прозору; 8 бригада је била на простору Бихаћ, Бос. Петровац, Бос. Крупа; 9 бригада на простору Јајце, Купрес; 10 бригада затварала је као и пре правац Срмица, Бос. Грахово; 11 бригада је била у формирању; 12 се са Штабом 4 дивизије пребацила на Грмеч. Нешто касније трупе 1 босанског корпуса реорганизоване су на овој основи: 4 дивизија (5, 6, 8 и 12 бригада) контролише Козару, Подгрмеч и Грмеч; 5 дивизија (1, 2 и 4 бригада) пребачена је преко Врбаса; 10 дивизија (9, 10 и 11 бригада)[100]) контролише простор Јајце, Мркоњић Град, Бос. Петровац, Дрвар, Бос. Грахово, Гламоч.

У Лици су у међувремену Италијани под нашим притиском евакуисали Грачац, а касније су одбачени и са Гатачког Поља. Задржали су само Госпић и везу са Карлобагом. У Банији и Кордуну наше су јединице контролисале готово исту територију.

На тај начин је ранија слободна територија не само васпостављена него и проширена. Неповољно је било што су се Немци угнездили у Бихаћу.

5) Операције 9 далматинске дивизије

После ослобођења Имотског и Посушја, 9 далматинска дивизија је имала задатак да затвара правце Мостар, Широки Бријег, Посушје, Имотски и правац Љубушки, Груде, Бобанова Драга, Имотски. На тај је начин 9 дивизија са југа осигуравала Дувањско Поље којим су пролазили рањеници, а уједно и десни бок 2 пролетерске дивизије која је кренула долином Дрежанке. За извршење овог задатка 3 бригада је упућена на простор Кочерин, Градац, Бобанова Драга, а 4 бригада на простор Вргорац, Тихаљина, Стражница.

Девета је дивизија вршила јак притисак на фронт Широки Бријег, Љубушки, Вргорац — судећи према једном извештају VI корпуса Суперслоди од 26. фебруара који говори како партизани траже да се пробију између бокситске зоне и Љубушког. У сваком случају она је везивала трупе дивизије Месина и јаке

[100]) Формирана је у току офанзиве.

домобранске и усташке делове. Шта више, 2 марта Италијани немају боље употребе за око 1.500 херцеговачких четника (који су овог дана стигли у Мостар) него да их упуте у састав дивизије Месина да дејствују из Пасичине (око 9 км југоисточно од Вргорца) према северозападу.

Продор СС дивизије према Ливну принудио је 9 дивизију да првих дана марта напусти Имотски и Посушје. Она је добила задатак да се преко Ракитна повуче на планину Чврсницу, где да осигура операције наших снага у долини Раме и Неретве. Дивизија се стварно повукла правцем Дуго Поље, Совићи, Дољани, у Јабланицу, а само један батаљон 3 бригаде попео се на Чврсницу, али се и он вратио због тешког земљишта и великог снега, и повукао истим правцем.

Одласком 9 далматинске дивизије, Баћовићеви четници који су 1 матра кренули из Дицма, могли су без борбе да стигну преко Имотског у Посушје (4 марта), а затим у Кочерин. У исто време Група Скоти (2/260, 2/55, једна батерија и 1.000 црногорских четника — издвојених из Колоне Б) је 7 марта пошла из Избична (око 10 км северозападно од Широког Бријега) према селу Потклечани, а црногорски четници из њеног састава кренули су истог дана према Трубленици (око 6 км северозападно од Д. Потклечана). По подне 8 матра, каже се у једном италијанском извештају, ове су колоне одбациле партизанску групу јаку 4 батаљона. Према нашим подацима, на том простору водио је борбу са четницима само батаљон 3 бригаде кад се вратио са Чврснице.

Ове италијанско-четничке акције у зони Ракитно имале су искључиви циљ да се поседне бокситски рејон, како би се Немцима одузео изговор за окупацију ове зоне. Међутим, оне неће много користити, јер ће је Немци ипак посести. Из рејона Ракитно Италијани и четници слали су извиђачке делове према Дугом Пољу.

б) Операције 718 дивизије и четника на окуци Неретве

Док је главнина наших снага водила огорчене борбе код Г. Вакуфа са ојачаном 717 дивизијом и 5 усташким здругом, 718 дивизија и четници кренули су из Коњица према западу.

718 дивизија кренула је 2 марта из Коњица према Рами, али је наишла на јак отпор наших јединица (5 црногорске) код Покојишта (око 6 км северозападно од Коњица). Како смо раније видели, четници су били у акцији на левој обали Неретве и, према италијанским извештајима, 26 фебруара заузели су Челебић. Два дана касније исти извештаји бележе покрет ових четника према Острошцу, а за једну другу четничку колону кажу да је заузела

Гредину (1 км северно од Коњица) и да је одавде упутила делове према северу и деблокирала пут све до Подорашца, свакако да би га отворила за 718 дивизију, која је истог дана стигла у Коњиц. Првог марта су четници заузели Острожац (вероватно део на левој обали) и Чарски Врх (к. 828). Идућег дана, кад је 718 дивизија наишла на отпор код Покојишта, они су заузели Јабланицу.

У току 3 марта 718 дивизија, надирући према северозападу, достигла је линију Бармиш, Кралупи, Мравињак (6 км северозападно од Коњица), док су четници довршили окупацију Јабланице и после оштре борбе заузели и Раму. Идућег дана је 718 дивизија уз јак отпор достигла линију Трешњевице (8 км западно од Иван Седла), Лишичићи (8 км северозападно од Коњица), а четници су избачени из Јабланице нападом једног батаљона 2 далматинске бригаде, па су се повукли преко порушеног моста да поседну висове на левој обали. У току 5 марта 718 дивизија достигла је уз слаб отпор линију Вишњевица, Трусина, река Неретвица све до њеног утока у Неретву. Идућег дана достигла је линију Подхум, Неретвица, Острожац, где је стала и констатовала да су положаји на десној обали Неретвице заузети нашим снагама на линији Отежани, Горани, Св. Гора (1 км југозападно од Гостовића).

Раније смо видели да су упоредо са притиском 718 дивизије и четника из Коњица према западу, с обе стране Неретве, други четници и Италијани кренули с југа, обема обалама Неретве према Јабланици. На левој обали Неретве су четници још 21 фебруара имали оштар сукоб са деловима наше 2 дивизије код села Равне. Два дана касније Колона А је достигла линију Обадине (око 1 км западно од Грабовчића), Јасењани, к. 383 (око 2 км југоисточно од Јасењана), савладавши јак отпор. Колона Б кренула је 26 фебруара, али је у акцији видимо тек 27. Тог дана је после оштрих борби и уз многе губитке за црногорске четнике достигла положај: Под Чабуљом, Седло, Брлог (око 3 км источно од Седла). Истог дана Колона А је врло мало напредовала и достигла линију Боровац (4 км северно од Грабовчића), Грабовчићи, рејон северно од Јасењана. Тенденција је шири обухват са истока, источно од бразде Бијела Станови (река Г. Бијела).

Италијанска авијација врло интензивно потпомаже дејство обеју ових колона.

Колона А, настављајући 28 фебруара свој обухватни покрет, заузела је после знатног отпора Клб. Поље и упутила делове према југу. Колона Б је снажним нашим противнападом одбачена са положаја достигнутих претходног дана, али их је, тврде Италијани, поново заузела.

Раније је речено да су 2 пролетерска и 2 далматинска бригада заузеле положај према Мостару на линији село Врди, село Јасењани, али је крајем фебруара 2 пролетерска упућена на фронт код Г. Вакуфа, тако да је сада само 2 далматинска затварала долину Неретве према Мостару, против знатне непријатељске надмоћности. Четницима и Италијанима ће сада бити много лакше.

Првог марта Колона А је, према италијанским извештајима, ударила у бок наших снага у рејону Јасенски Гвозд (северно од Купа, к. 1245) и доцкан по подне заузела Д. Грабовицу и Г. Село. Колона Б, појачана још са 500 четника Црногораца, наставила је овог дана напад и прешла линију: к. 1055 (око 2 км североисточно од Под Чабуљом), Јастребинка (928, ½ км северозападно од Седла). Наредног дана Колона А је заузела Грабовицу и наставила покрет делом својих снага према северу, са циљем да се споји у Јабланици са четницима који су тамо стигли из Коњица, а Колона Б је уз слаб отпор заузела железничку станицу и место Дрежницу, ставивши под контролу долину Дрежанке до Перуца. У току 3 марта Колона А је због порушеног моста код Карауле изгубила додир са нашим снагама, а Колона Б се прикупљала у долини Дрежанке. Обе ове колоне од 25 фебруара до 3 марта су изгубиле: Италијани — 13 људи, херцеговачки четници — 213, а црногорски четници — 73 што мртвих, што рањених.

Колона Б је само делом снага наставила покрет према северу. Група Скоти (без 49 батаљона Црних кошуља), а ојачана са 1.000 четника, пребацила се у току 4 марта у Широки Бријег — у оперативни састав дивизије Месина, ради дејства према Ракитном.

IV

ПРОДОР У ИСТОЧНУ ХЕРЦЕГОВИНУ

1) Форсирање Неретве

Петог марта 1943 ситуација је на простору Коњиц, Г. Вакуф, Купрес, Ливно, Јабланица била оваква:

718 дивизија избила је на Неретвицу фронтом према западу; четници, који су дејствовали на њеном левом крилу, овладали су окуком Неретве (Царски Врх, 828) и држали висове на левој обали — од Раме до Јабланице; наша 3 дивизија (5 црногорска и 10 херцеговачка бригада) држала је положаје на десној обали Неретвице;

италијанско-четничка Колона А, која је дејствовала левом обалом Неретве према северу, задржана је код Карауле, а Колона Б (сада ослабљена, свега око 1.500 четника и 49 батаљон Црних кошуља) држала је положај на левој обали Дрежанке; главнина Колоне Б, под именом Група Скоти, била је у покрету у зону Широког Бријега да се ангажује у правцу Ракитна; 2 далматинска бригада, која се с југа повукла према Јабланици, овог је дана са 1 батаљоном држала Јабланицу и контролисала железничку пругу и пут према Грабовици — на десној обали, са 2 батаљоном је затварала долину Дољанке у висини Слатине, са 3 батаљоном долину Раме код Лизопераца, а са 4 батаљоном код Костајнице, затварала је правце према Острошцу; бригада је била у вези са 3 дивизијом;

на западу је СС дивизија стигла 5 марта у Ливно, док је 369 дивизија избијала на линију Шујица, Купрес; њена 3 брдска бригада била је већ стигла у Купрес; према овим трупама биле су наше слабе снаге: на правцу Купрес, Д. Вуковско, били су 1 и 3 батаљон 16 бригаде под Штабом 16 бригаде; на правцу Г. Мало-ван био је 4 батаљон 7 крајишке бригаде и 3 батаљон 9 крајишке

бригаде под замеником команданта 9 крајишке бригаде; на правцу Шујица, Равно, био је 1 и 3 батаљон 7 крајишке бригаде под њеним командантом; даље на југу 9 далматинска дивизија била је у покрету правцем Ракитно, Дуго Поље, Совићи;

на правцу Прозор, Г. Вакуф, наше главне снаге (1 дивизија, 2 дивизија без 2 далматинске бригаде, 7 дивизија и 1 далматинска бригада) тек што су одбациле 717 дивизију, Групу Фогл и 5 усташки здруг преко Г. Вакуфа за Бугојно, и на тај начин отклонили непосредну опасност за рањенике прикупљене око Прозора и Шчита.

У суштини, 5 марта наше су главне снаге са рањеницима биле у оперативном обручу на релативно малој просторији. Са свих страна надирале су крупне непријатељске јединице, укупно узев, знатно надмоћније бројем и наоружањем. Захваљујући успеху према Г. Вакуфу, Врховни штаб је стекао додуше нешто оперативне слободе, али је требало радити брзо, јер 717 дивизија није била нипошто избачена из борбе — што се јасно види из неуспеха 1 пролетерске бригаде 5 марта, а 718 дивизија је споро али стално напредовала према западу. Уз то су са запада биле у покрету две јаке непријатељске дивизије које су врло брзо могле избити на линију Прозор, Јабланица, Мостар.

У тој ситуацији Врховни штаб није губио време. Чим се ослободио притиска 717 дивизије, донео је одмах одлуку да форсира Неретву на делу Јабланица, Острожац, да уништи четнике у горњем току Неретве и да коридором између Прења и Црне Горе с једне, и Бјелашнице и Височине, с друге стране, избије што пре на линију Невесиње, Улог, Калиновик. У том циљу је 5 марта наредио:

2 дивизија форсира Неретву код Јабланице, разбија четнике у окуци Неретве и наставља енергично надирање правцем: Борци, Борачко Језеро, Главатичево, Калиновик;

3 дивизија одбацује непријатеља према Коњицу, а затим форсира Неретву код Острошца и поставља се као стална побочница на левој обали Неретве — на сектору Острожац, Коњиц, обезбеђујући леви (северни) бок наших трупа; 1 далматинска бригада, која је дотле била ангажована на фронту према Г. Вакуфу, ноћу 5/6 марта упућена је преко Солакове Куле у састав своје дивизије;

7 дивизија поставља се као стална побочница на северним падинама Прења, од Глогошнице до Г. Бијеле, и обезбеђује десни (јужни) бок наших трупа;

9 дивизија образује сталну побочницу на Чврсници затварајући на десној обали Неретве правце према Јабланици;

1 дивизија затвара правац Г. Вакуф, Прозор, Јабланица образујући заштитницу.

Било је од највећег интереса да се форсирање Неретве изврши што пре. Настојало се да то буде још у току ноћи 6 марта, али се од тога морало одустати, јер припреме нису биле толико одмакле.

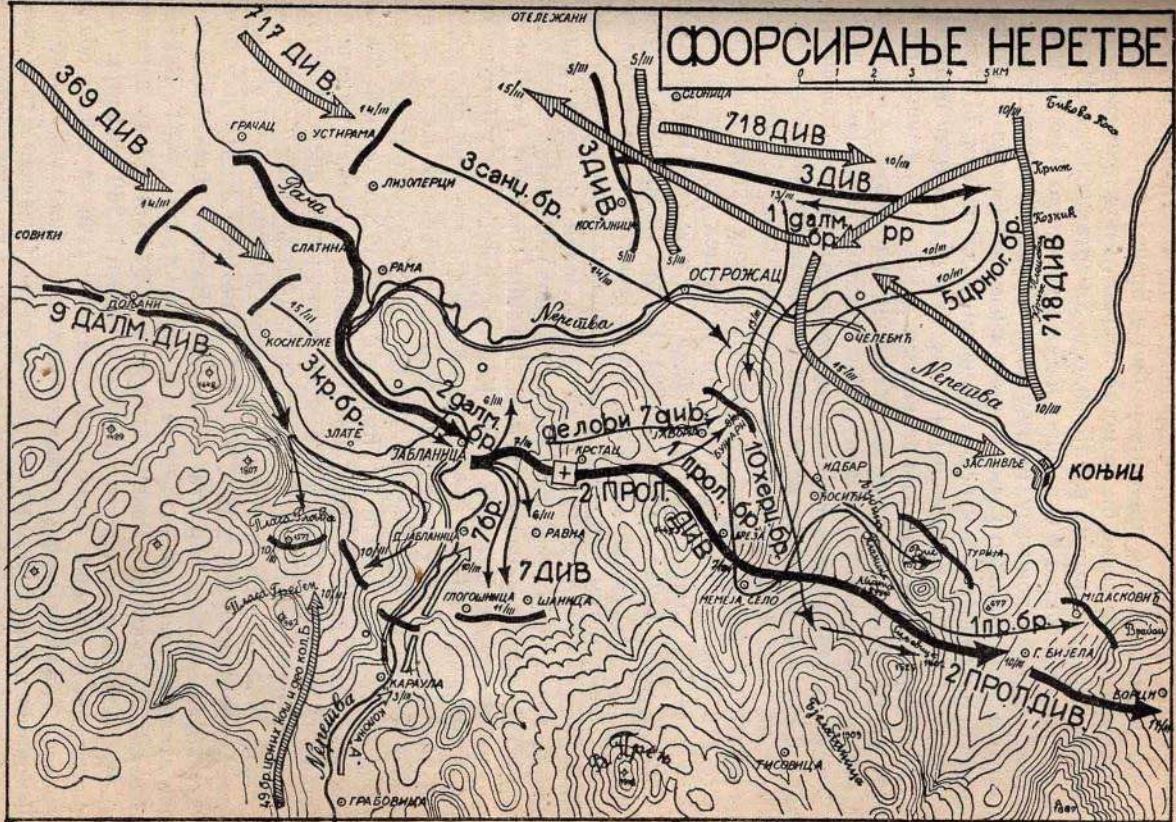
Прелаз је отпочео идуће ноћи код Јабланице. Преко рушевина старог моста пребачено је најпре три батаљона 2 далматинске бригаде, а за њима 2 пролетерска бригада. Прелаз је извршен са мало губитака: 2 дивизија наводи само 4 мртва и 5 рањених за 2 далматинску бригаду. Под њиховом заштитом су Инжињерска чета Врховног штаба (3 чета Пратећег батаљона) и Инжињериски вод 7 дивизије отпочели израду моста. Мост, дугачак 56 метара, је подигнут за 19 сати рада, укључивши ту проналажење, припрему и пренос материјала. Био је то висећи пешачки мост везан за стару конструкцију.

Друга пролетерска бригада (2, 4 и 5 батаљон; 1 и 3 батаљон су упућени према Острошцу да појачају одбрану тога правца) је 7 марта до мрака избила на линију Јаворак, Бреза, разбивши јаке четничке групе. Прелаз је помагао Хаубички дивизион Врховног штаба, који је за ту сврху био стављен под команду 2 дивизије. Тенковска чета Врховног штаба извршила је 7 марта успешан напад десном обалом Неретве према Караули, разбивши неке четничке групе. На том правцу је остао један батаљон 2 далматинске бригаде који је осигуравао мост према југу.

Прва пролетерска бригада, која је дотле била у саставу 1 дивизије на правцу Г. Вакуф, Прозор, према наређењу Врховног штаба од 7 марта упућена је убрзаним маршем у састав 2 дивизије и ноћу 7/8 стигла је у село Грачац (6 км северозападно од села Раме); у току 8 марта прешла је преко јабланичког моста на леву обалу. У току овог дана пребачен је на леву обалу и Штаб 2 дивизије. Батаљони 2 пролетерске бригаде (1 и 3) који су били на правцу 3 дивизије упућени су увече 8 марта у састав своје бригаде.

Четврта црногорска бригада пребачена је на леву обалу тек 8 марта ујутро без коморе и упућена је на Јаворик, где су четници са нешто Немаца извршили напад; њена комора пребачена је у току овог дана, а пребацивање рањеника отпочело је у току ноћи 9 марта.

Деветог се марта 2 пролетерска бригада налазила на простору Бреза, Мемеја Село, Идбар, Бунари; 4 црногорска на простору Јаворик, Бреза; 1 пролетерска је добила задатак да даје

ФОРСИРАЊЕ НЕРЕТВЕ
369 ДИВ
717 ДИВ.
718 ДИВ
3 ДИВ
3 ДИВ
3 санц. бр.
1 далм. бр.
5 црног. бр.
718 ДИВ
9 ДАЛМ. ДИВ.
3 кр. бр.
2 далм. бр.
делови 7 див.
2 ПРОЛ. ДИВ
1 прол. бр.
10 херц. бр.
7 бр.
7 ДИВ
1 пр. бр.
2 ПРОЛ. ДИВ.
КОЊИЦ
ОСТРОЖАЦ
ЈАБЛАНИЦА
ГРАЧАЦ
УСТИРАМА
ЛИЗОПЕРЦИ
СОВИЋИ
СЛАТИНА
РАМА
ДОЛЬАНИ
КОСНЕЛУКЕ
ЗЛАТЕ
КРСТАЦ
РАВНА
ГЛОГОШНИЦА
ШАНИЦА
КАРАУЛА
ГРАБОВИЦА
ТИСОВИЦА
ЗАСЛИВЉЕ
ЧЕЛЕБИЋ
КОСТАЈНИЦА
СЕОНИЦА
ОТЕЛЕЖАНИ
Неретва
Неретва
Неретва
Рача
Г. БИЈЕЛА
БОРЦИ
ТУРИЈА
МИДАСКОВИЋ
НЕМЕЈА СЕЛО
Д. ЈАБЛАНИЦА
колона А.
49 бр. црних кош. и 690 кол. Б
Плаца Главе
Плаца Гребен
Прењ
Бјелимићи
0 1 2 3 4 5 КМ

обезбеђење према Коњицу, Острошцу и према Прењу, који су држали четници; Штаб дивизије је био у Брези.

Прелаз Неретве не би се могао извршити под притиском 718 дивизије која је, како смо раније видели, 5 марта избила на Неретвицу. Њено присуство у Острошцу и дуж Неретве до Коњица претстављао је неподношљиву претњу на левом боку нашег правца надирања, који је ишао узаним појасом између Неретве и Прења. Стога је Врховни штаб наредио 3 дивизији да одбаци 718 дивизију према Коњицу, вративши јој у састав 1 далматинску бригаду.

Из непријатељских извора видимо да је 718 дивизија од 7 марта ујутро била у одбрани против наших снага које су долазиле са запада и северозапада. У току ноћи 7/8 непријатељ јавља да је одбио наше јаче нападе на достигнутој линији. Наша 3 дивизија јавља 9 марта у 13 часова да је прешла Неретвицу, заузела Острожац и да гони непријатеља ка Лисичићима, а идућег дана да је непријатељ бачен у Коњиц. Из непријатељских извора сазнајемо да се 718 дивизија 10 повукла ка Коњицу услед јаког нашег притиска и да је 11 марта била на положају: Криж (818), Плешевац (1092), Козник (1244), Криж (1288), Бикова Коса, Брдо (1387), Врањача (1310), Лисин (1744) — који је имала најупорније да брани. Према истим непријатељским изворима наше су снаге 12 марта држале линију: к. 1223 (9 км северозападно од Иван Седла), Цријеп (1204, 7 км северозападно од Коњица), Виниште, Засливље (3 км западно од Коњица), Турија, Љубина Планина. Али већ 9, када је 718 дивизија одбачена ка Коњицу, ценило се у Врховном штабу да је наш бок на десној обали Неретве довољно обезбеђен и идућег дана је 10 херцеговачка бригада упућена у састав десне колоне тј. преко Неретве, да заједно са 7 баниском дивизијом преко Глогошнице избије на Прењ, а одавде у Зимље (око 20 км северозападно од Невесиња), али је главнина 3 дивизије имала да остане на левој обали све док зачеље рањеника не пређе Неретву.

На правцу Бугојно, Г. Вакуф, непријатељ је брзо осетио да су наше снаге ослабљене, па је већ 7 марта поново кренуо у напад. Овог дана је одбијен, али је 8 успео да потисне 3 крајишку бригаду која је морала напустити Оглавак и Волице. Идућег дана непријатељски притисак осетио се на целом фронту — Г. Вакуф, Оглавак, Г. Вуковско, Равно, Заноглина (1374, око 5 км западно од Равног). На томе фронту је сада у акцији и 369 дивизија; 717 дивизија и 5 усташки здруг прикупљени су јаче на десној обали Врбаса. Тежиште непријатељског напада је било управљено од Тихомишља, Планинице и Г. Вуковског преко Оглавка. У току овог дана непријатељ је после огорчених борби и уз јаку потпору артиљерије и авијације овладао до мрака линијом Ждримце, Кара-

мустафић (на Врбасу, 5 км источно од Г. Вакуфа), Пидриш, Вилића Гумно; спустио се био и у село Румбоци, али га је један батаљон 7 крајишке бригаде противнападом истерао из села. На основу тога је Врховни штаб наредио да јединице 3 санџачке, 3 крајишке и 7 крајишке заузму за одбрану линију село Застиње, Црни Врх (1370), Дебело Брдо (1318), Науковић (2 км источно од Дебелог Брда), Паљике (1 км западно од Прозора), Градина (1057), Плоча; положаје источно од пута имала је да држи 3 санџачка, а западно од пута 7 крајишка бригада; 3 крајишка је имала да буде у резерви на линији Науковић, Боровница (1 км југозападно од Прозора); 16 бригада је око поноћи овог дана са положаја око Драшева (код Прозора) упућена на леву обалу Неретве у састав своје дивизије; Ливањски батаљон рушио је путеве Макљен, Прозор и Румбоци, Прозор; јединице 9 крајишке бригаде остале су у позадини непријатеља.

Десетог марта око подне ушао је непријатељ у Прозор. Услед тога је командант 1 дивизије наредио да 3 санџачка бригада заузме положаје непосредно источно и јужно од друма, а 3 крајишка да се пребаци западно од пута; она је заузела положаје на линији Дуге, Луг. Лево од ње је била 7 крајишка бригада.

Успех 2 дивизије при форсирању Неретве огледа се и у непријатељским извештајима. Дневни извештај VI корпуса бележи 7 марта увече да су четници са леве обале одбачени источно од Крстаца и да ће идућег дана Италијани и четници извршити напад са циљем да ликвидирају партизане између Јабланице и Крстаца. Међутим, идућег дана овај се противнапад не помиње, него се напротив каже да су четници (они из Коњица) одбачени ка Челебићу и планини Љубини, а да су четничко-италијанске трупе, које наступају с југа, с обе стране Неретве, (колоне А и Б) стигле у висину Глогошнице. Из дневног извештаја од 9 марта сазнајемо да је Колона А одбацила наше истакнуте делове од Рисовца (1035, 2 км јужно од Глогошнице) према Глогошници, а да се Колона Б прикупља у рејону Пласа (око 5 км западно од Јабланице).

Видели смо раније да је један батаљон 2 далматинске бригаде осигуравао пут на десној обали Неретве према Караули. Сада је на овај отсек стигла и 9 далматинска дивизија. Њена 4 бригада је у зору 10 кренула да избије на положај Пласа, Гребен (1483), Гола Глава (962), Шиловача (829), али се вероватно задржала на положајима северније од ове линије (на Пласа Гребену био је већ непријатељ) негде у висини Пласа Главе (1574), где је тог дана избила 3 далматинска бригада долазећи из Д. Јабланице и из села Злате. Доласком 9 дивизије у рејон Јабланице, ба-

таљон 2 далматинске бригаде прешао је на леву обалу у састав своје бригаде. Пета далматинска бригада (свега око 300 пушака) затварала је код Врата (1264) правац Блидиње Језеро, Дуго Поље. Седма хрватска бригада је 9 марта била са два батаљона на простору Глогошница, Шаница, а један батаљон је био код села Злате; она је била тада под командом 2 пролетерске дивизије.

Шестог марта, дакле оног истог дана када су први наши делови прешли Неретву, Командни изасланик (Михаиловићевог) Штаба Врховне команде директивом О. бр. 44 наређује Бају Станишићу да његова десна колона (Колона Б), која се налазила под мајором Пантићем настави покрет према Пласа Глави, да лева колона под мајором Гојнићем (оних 1.000 четника који су се одвојили од Колоне Б) крену према планини Вран, а група мајора Баћовића да осигура леви бок четничког распореда, затварајући све правце који из Ливна изводе у долину Дрежанке. Циљ је — каже се у овој директиви, да се пређе у брзу и одлучну офанзиву на северу и западу све до сусрета са Немцима и Италијанима. Али од ове четничке офанзиве неће бити ништа. После форсирања Неретве пребациће Италијани све четнике на леву обалу.

Италијански дневни извештај за 10 март бележи да је Колона А прешла Глогошницу, да је још пре подне стигла до Граца (Градац, 417), а после подне да је кренула према М. Речици (1414), савлађујући наш отпор; друга једна четничка колона кренула је ујутро овог дана из Подгорана (16 км североисточно од Мостара) преко Бара и Каменца (1843, око 16 км јужно од Коњица) према Г. Бијели;[101]) трећа четничка колона кренула је увече овог дана за Главатичево, са циљем да затвори долину горње Неретве. [102]) На десној обали Неретве Колона Б се и даље прикупљала у рејону Пласа. Један италијански извиђачки одред допро је из Ракитна до Дугог Поља.

Када су сазнали за прелаз наших снага преко Неретве, сва пажња Италијана и четника била је, дакле, управљена на то да затворе правац који је између Прења и Неретве изводио према истоку. Ту су, видели смо, упућене оне две четничке колоне с југа, па је и Колона А одустала од притиска према Јабланици и кренула према М. Речици, да се придружи оним четничким снагама које ће затварати пут према истоку.

---

[101]) Ово је бесумње она група четника (1.500) која је 2 марта упућена из Мостара за Пасичину, јер се у дневном извештају од 8 марта помиње да ће у току 9 марта бити пребачена у долину Неретве камионима.

[102]) Ово је вероватно четничка колона мајора Баћовића.

У току 10 марта 2 је дивизија, међутим, прешла Лисину (1340, око 10 км југоисточно од Коњица) и наставила према Г. Бијели. Идућег дана је без значајног отпора овладала и Г. Бијелом и извршила припреме за напад на Борце. На основу наређења Врховног команданта 11 марта она је идућег дана наставила енергично напредовање, протерала четнике из Бораца и нашла се на простору Вис (1152, око 4 км југозападно од Коњица), Г. Бијела, Борачко Језеро. Према извештају 2 дивизије од 12 марта деморалисани четници беже ка Невесињу.

Овакав дубоки продор према истоку захтевао је обезбеђење бокова како према северу, тако и према југу. Штаб 2 дивизије је 12 марта наредио 1 пролетерској бригади да крене правцем Бреза, Мемеја Село, Ћосићи (јужно од Идбара), Сиљевица, Мајдани, Г. Бијела, Медасковић, Борци, са задатком да се прикупи на тој просторији. Њеном 1 батаљону, који је био код Ћосића, Штаб 2 дивизије је непосредно наредио да крене правцем Вис, Сиљевица, Мајдани, Г. Бијела, Медасковић, са задатком да затвори правце Коњиц, Бијела и Коњиц, Борци. На лево крило овог батаљона, на положај к. 677, Вис, Идбар пребачена је са десне обале 5 црногорска бригада, а на дотадашње положаје 1 пролетерске бригаде на Јаворику је Врховни штаб упутио делове 7 дивизије.[103]) На овај начин је цео северни бок био осигуран, од Бораца до Јаворика, али Немци и остали непријатељи из Коњица засад нису уопште реаговали.

Јужни бок на левој обали Неретве осигуравала је 7 дивизија; управо она је овај задатак имала да реши офанзивно заједно са 10 херцеговачком бригадом, правцем Прењ, Зимље. Али 7 дивизија није могла приступити извршењу овог задатка пре 11 марта, јер је дотле имала на левој обали само 7 бригаду; тек је овог дана у 7 часова прешла на леву обалу њена 16 бригада, која је 9 (око 24 часа) са положаја око Драшева упућена у састав своје дивизије. После тога је 7 дивизија (у 12 часова) прешла у напад не чекајући на долазак 10 херцеговачке дивизије, која је из састава 3 дивизије упућена тек 10 марта на леву обалу.

Напад дивизије је организован у две колоне: 7 бригада упућена је правцем Градац (417), Шаница, Сиљева Глава (865), Борчићи (823), Миланова Колиба, Јасле, са задатком да зада непријатељу удар у бок западно од В. Прења (1916) у правцу М. Баре, Глогово, а затим да избије на одређен правац наступања

[103]) Према извештају 1 пролетерске бригаде 407 од 5 априла на простору Медасковић, Бијела остављена су 2 батаљона по наређењу Врховног штаба, а три батаљона кренула су у рејон Бораца.

дивизије (према Зимљу); 16 бригада упућена је правцем Глогошница, Зелена Глава, Рисовац (1035), Ободић (1212) и даље преко Стајског Гвозда одређеним правцем. Овакав маневар (објашњава се у једном извештају 7 дивизије) био је потребан да се измањеврује непријатељ који је држао положај Зелена Глава, Рисовац, Ободић, Брегови, Глогово. Тенденција је, дакле, 7 дивизије да одбаци непријатеља пред собом — обухватом са истока, а затим да крене својим одређеним правцем, вероватно преко В. Прења и Тисовице, јер другог пута није било. Напад дивизије потпомагала је једна хаубичка батерија са којом је било телефонске везе. Добра веза је постојала са 1 пролетерском бригадом, чији је један батаљон био тада на косама између Равне и Крстаца. О 8 хрватској бригади у то време нема никаквих података.

Нема података да ли је и са каквим успехом изведен овај напад. Италијански извештаји од 11 марта говоре да су колоне А и Б водиле борбу са нашим снагама и да су задржале у својим рукама Пласа Главу и Градац; четничка колона која је пошла 10 марта из Подгорана променила је правац и кренула је преко Бијелих Вода за Тисовицу; четничка колона која је кренула ка Главатичеву стигла је до Кључа (7 км источно од Бијеле); група од 1.000 црногорских четника која је оперисала у рејону Ракитно са Групом Скоти овог дана је пребачена камионима у Бијело Поље — за дејство на левој обали Неретве. Италијански извештаји од 18 часова 12 марта тврде: да је Колона А избила на линију Танко Брдо (северно од Д. Јабланице), к. 1326 (око 3,5 км североисточно од В. Прења), Градина (2106); да је Колона Б прешла Пласа Главу и избацила предње делове према Доњанки; да су четничке колоне стигле на Бјелашницу (око 9 км југозападно од Коњица) и у Главатичево; да су се четници на правцу Коњица повукли под нашим притиском на линију Љута (око 4 км југоисточно од Коњица), Врабац (1032), Кисер, Послушник (1741), Особац (1922). Италијански извештаји од 18 часова 13 марта говоре да је Колона Б потпомогнута авијацијом издржала на Пласа Планини јаке наше нападе у току ноћи 13 марта и по подне овог дана; да је Колона А нападнута од наших снага на положајима Градац и северно од Глогошнице, што је изазвало извесна померања, али да је поподне ситуација потпуно успостављена; да су јак притисак наших снага осетили четници на правцу Главатичево; да је један моторизовани пук дивизије Бергамо стигао овог дана у Мостар.

Ови италијански извештаји су нетачни у појединостима, јер настоје да улепшају ситуацију, али се из њих углавном види цео маневар четника у периоду форсирања Неретве: мешовите чет-

ничко-италијанске колоне с обе стране Неретве врше слаб притисак према северу; једна четничка колона преко Бјелашнице дејствује такође на наш јужни бок између Идбарске бразде и реке Бијеле; Баћовићеви четници пребацују се у Главатичево да појачају фронтални отпор на томе правцу, који је дотле затварала четничка колона која је раније оперисала око Коњица; црногорски четници који су дејствовали у зони Ракитна пребачени су на леву обалу; на десној обали остали су само црногорски четници у саставу колоне Б; они ће се пребацити на леву обалу тек 16 марта, а на десној остаће само 49 батаљон Црних кошуља. Ови италијански извештаји нам сведоче и о томе да се колоне А и Б нису могле пробити до Јабланице и да се нису могле спојити са четницима из Коњица, али према њима изгледа да напад 7 дивизије није извршен 11 него тек 13 марта. Ова наша дивизија је извршила свој задатак — да заштити место прелаза с југа, али није преко Прења кренула за Зимље. Од тога се одустало најдаље 11 марта, када је 10 херцеговачка упућена на Зимље другим правцем.

Одласком 10 херцеговачке и 5 црногорске бригаде на леву обалу Неретве, 718 дивизија се поново нашла пред врло слабим противником. Она је 12 марта у зору кренула са раније поменутих одбранбених положаја у југозападном правцу, са намером да избије на линију Коњиц, Кралупи (6 км северозападно од Коњица), Сеоница (13 км северозападно од Коњица), где је уз слабији наш отпор (1 далматинска бригада) стигла до мрака. На тој се линији задржала 13 марта. Ноћ 13/14 провела је на истој линији у миру.

Дотле се на правцу Прозор, Јабланица настављао непријатељски притисак на 1 дивизију (3 санџачка, 3 крајишка и 7 крајишка бригада). До 13 марта напади непријатеља су углавном одбијени.

Овог дана Врховни штаб је наредио да се 1 далматинска бригада пребаци на леву обалу Неретве ради обезбеђења правца од Коњица, а да 1 дивизија рокира једну своју бригаду на десну обалу Неретвице према Острошцу. На основу овог наређења Штаб 1 дивизије одредио је 7 крајишку бригаду, али је она добила у исто време неколико противречних наређења, док није по наређењу Врховног штаба у току ноћи 13/14 марта пребачена на леву обалу Неретве. Касније, у 23.40 часова, Врховни штаб је преко Штаба 3 дивизије наредио 1 дивизији да на десну обалу Неретвице пребаци 3 санџачку бригаду. На тај начин 14 марта на десној обали Неретве су само 3 санџачка, 3 крајишка и 3 далматинска бри-

гада; 9 далматинска дивизија са 4 и 5 бригадом је преносила рањенике преко Неретве.

Овога дана је 718 дивизија уз слаб отпор избила на десну обалу Неретве између Острошца и Котлара (око 6 км северозападно од Коњица; пред њом се 3 санџачка повукла на леву обалу код Острошца; 717 дивизија стигла је на линију Солакова Кула, Попова Глава (1140), Кучани, Мех. на Јасену, Грачац; из 369 дивизије 370 пук избио је у зону Совићи, к. 727, 969 пук на линију Миродовића, Пландиште, а 3 брдска бригада била је десно од 969 пука; СС дивизија је предњим деловима избила у Посушје, а главнином у рејон Врхпоље, Штитар (североисточно од Посушја). Италијани јављају да је у току овог дана Колона А водила живе борбе северно од Глогошнице и да је затим заузела Д. Јабланицу.

У току ноћи 14/15 пребачени су последњи рањеници, а са њима је прешла 3 далматинска бригада. У току 15 прешла је на другу обалу и 3 крајишка бригада; њене заштитнице су поподне овог дана водиле још борбу код Косне Луке. У току овог дана 718 дивизија је својим десним крилом дошла у везу са 717 дивизијом код Отележана (око 4 км јужно од Солакове Куле), а левим крилом је прешла Неретву и уз јак отпор — по сопственом извештају — заузела Орленицу (око 2 км јужно од Челебића); 717 дивизија избила је на линију Рама, Преслоп; 369 дивизија на линију ушће Раме, В. Сљеме (1931, на Чврсници); предњи делови СС дивизије дошли су у Широки Бријег, а главнина у рејон Посушје, Имотски. Италијанске колоне с обе стране Неретве биле су неактивне.

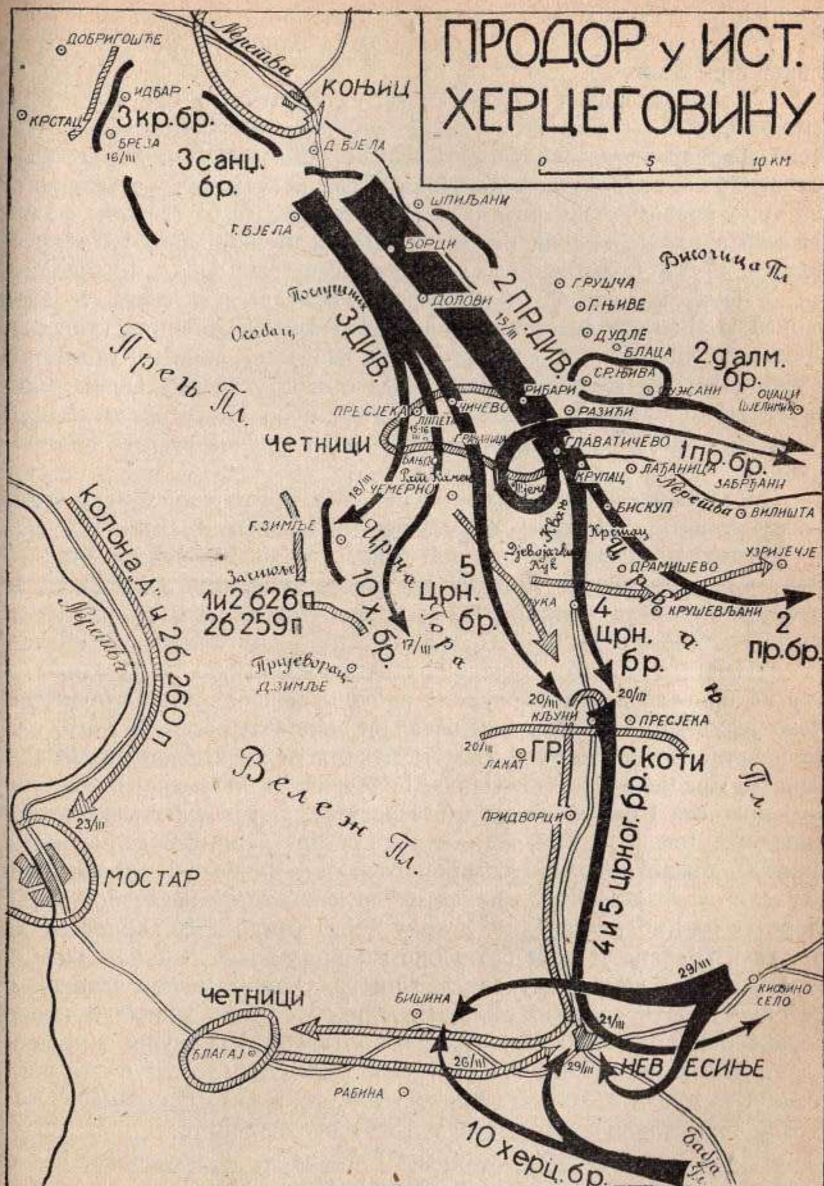
2) Пораз четника

Друга пролетерска дивизија ојачана 1 пролетерском бригадом (1 и 2 црногорски и 3 крагујевачки батаљон) — на основу директиве Врховног штаба од 13 марта наставио је надирање ноћу 15 марта из рејона Борачког Језера према југоистоку, са задатком да избије на пут Улог, Обаљ, Грајсалићи (3 км југозападно од Калиновика). Њен десни бок према Мостару и Невесињу чувала је 10 херцеговачка бригада, која је доведена у рејон Црне Горе.

Непријатељске снаге на том правцу (око 2.000 четника) осмотрене су на линији Чичево, Липета, Бањдо (4 км југозападно од Чичева), Тјеме (1328).

Према заповести Штаба 2 дивизије покрет је наређен у 3 колоне:

Десна колона (4 црногорска бригада и батерија бацача) упућена је правцем Чичево, Сељани, Вилишта, Узријечје, Језеро, Улог, са задатком да на томе правцу ликвидира сва непријатељска

ПРОДОР у ИСТ. ХЕРЦЕГОВИНУ
0 5 10 КМ
КОЊИЦ
3 кр. бр.
3 санџ. бр.
2 пр. див.
3 див.
2 д алм. бр.
1 пр. бр.
четници
колона „А" и 2б 260 п
1 и 2 626 п
2б 259 п
10 х. бр.
5 црн. бр.
4 црн. бр.
2 пр. бр.
ГР.
Скоти
4 и 5 црног. бр.
МОСТАР
четници
НЕВЕСИЊЕ
10 херц. бр.

упоришта; до мрака 15 марта имала је стићи у Сељане, 16 и ноћу 16/17 до Језера — где је требало да се одмори, а ноћу 17/18 да ликвидира Улог;

Главна колона (1 пролетерска, 2 далматинска бригада и брдска батерија — свега 7 батаљона) упућена је правцем Борци, Чичево, Главатичево, Лађеница, Забрђани, Дољани, Оцркавље, Љубуча, Обаљ, са задатком да уништи сва непријатељска упоришта на томе правцу, међу којима је Главатичево било главно; у току 15 марта ова је колона имала да стигне до Забрђана, 16 до Љубуче, а 17/18 да ликвидира Обаљ и пресече везу Обаљ, Калиновик;

Лева колона (2 пролетерска бригада — свега 5 бата љона) упућена је правцем Борци, Главатичево, Бјелимић (Оџаци), Диндо, Бојићи, Хумац, са задатком да избије на линију Кута, Грајсалићи; у току 15 марта имала је да стигне у висину Оџака, идућег дана до Диндола, а одавде је у току ноћи 17/18 имала да продужи на линију Кута, Грајсалићи — ради кидања везе са Калиновиком.

Колонама су дати удаљени циљеви, али оне нису испуштене из руку, јер су им одређени маршевски циљеви за сваки дан; чак је предвиђен и час напада на линију Чичево, Главатичево: 15 март у 4 часа. То је типичан случај организације марша кад се очекује судар са непријатељем; маршевски циљеви су на 8—10 км, а ширина фронта 6—10 км.

Напад на линију Чичево, Главатичево, извршила је 1 пролетерска бригада да би омогућила дебушовање осталих колона. Чичево је заузео 1 црногорски батаљон већ 14 марта у 24 часа, али је непријатељ задржао у својим рукама положаје на линији Ражиште, Пресјека, Липета, Плана, Грачаница до Тјемена; пред зору је једна чета 1 батаљона заузела Пресјеку, али је одбачена противнападом. Док је 1 батаљон са једним батаљоном 2 далматинске бригаде држао положаје североисточно од Чичева, 2 и 3 батаљон заузели су уз слаб отпор Главатичево и положаје на десној обали Неретве од Рибара узводно. У току ноћи 16 марта 10 херцеговачка бригада, ојачана једним батаљоном 4 бригаде и са 2 батаљона 2 далматинске бригаде, заузела је Липету. Овим је отпор четника у рејону Главатичева био савладан, али су се они задржали (цени се око 3.000) на просторији Честоборје (801), Сељани, Крушевљани, Заборани, Крстац (807), Квањ, Тјеме, Бањдо. Да би се уништили, 2 дивизија одустаје привремено од покрета на линију Улог, Обаљ, Грајсалићи и 16 марта у 15 часова наређује:

Лева колона (2 пролетерска бригада — 5 батаљона, 5 бацача и 1 противтенковски топ 37 мм) креће главном снагом правцем Главатичево, Крупац, Бискуп, к. 458, Борови До, Сељани,

Крушевљани, а помоћном снагом обухвата и чисти Честоборје и спушта се преко Крњег Дола у Драмишево; пошто очисти ову просторију, затвара правце према Невесињу — на линији Лука, Штедин (1203, 1 км јужно од Крушевљана;[104])

Средња колона (4 бригада — 4 батаљона) креће правцем Бискуп, Крстац, Равно Брдо, Девојачки Кут, Иваново Брдо, Бањдо;

Десна колона (1 пролетерска бригада — свега 3 батаљона) креће правцем Главатичево, Međe, Тјеме са једним батаљоном, а са два батаљона правцем Главатичево, к. 498 западно од Змињца и ликвидира Квањ и Тјеме; после тога продужава према Грачаници са задатком да са херцеговачком бригадом ликвидира Липету;[105]) 1 бригада ће се после тога прикупити на простору Главатичево, Забрђани;

2 далматинска бригада обезбеђује просторију Главатичево, Међе, Фоча, тако да један батаљон буде код Дужана (5 км североисточно од Главатичева), један батаљон код Лађенице, један батаљон у Разићима (око 2 км северно од Главатичева), а један батаљон на простору Главатичево, Орашац, Пјевник;

10 херцеговачка напада свим својим снагама на непријатељски положај Липета, Бањдо.

Ова операција извршена је по плану, а према непотпуној документацији изгледа да су овде четници под Бајом Станишићем претрпели велики пораз, упркос Остојићевог наређења Станишићу да се продор партизана спречи по сваку цену до доласка Павла Ђуришића из Црне Горе. [106])

Италијански генерал Амико (Amico) који је управљао операцијама четника, добио је 13 марта задатак од VI корпуса да „згњечи" партизане који се налазе код Јабланице и Крстаца, притискујући их на линију Чехари, Папраска, Добригошће, а партизане код Бијеле и Бораца да опколи и уништи. Генералу Амику потчињене су све четничке колоне и италијанске трупе од Долова (16 км југоисточно од Коњица) до планине Чврснице.

Том италијанском плану потпуно се саображава заповест Драже Михаиловића Баји Станишићу од 14 марта у 20.30 часова: да енергичним нападом овлада линијом Кључи (963, источно од Бораца), Послушник, Особац, Вел. Баре; да мајор Весковић удари у бок и позадину партизана правцем Црно Поље, Послушник и

---

[104]) На другом месту у овој заповести је речено да ће ова бригада заједно са 4 црногорском бригадом продужити гоњење непријатеља до линије Кјуни, Пресјека, где ће се одмарати до даљег наређења.

[105] Према релацији 1 пролетерске бригаде Липета је заузета ноћу 15/16 марта.

[106]) Документ о издајству Д. Михаиловића књига I, с. 123.

Борачка Драга, Борци; да се што пре формира резерва на простору Главатичево, Чичево, Чемерно, (око 4 км југозападно од Главатичева), с тим да се довољне снаге избаце на десну обалу Неретве.

Ова италијанско-четничка идеја о опкољавању и уништењу наших снага у рејону Бораца осујећена је продором 2 дивизије према истоку и разбијањем четника у рејону Главатичево од 14—17 марта. Четници су се делом повукли на југ према Невесињу и Гацком, а делом на линију Калиновик, Улог; 16 марта су неки четници пребачени из Мостара у рејон Гацког; према одобрењу 718 дивизије, а на тражење команданта италијанског гарнизона у Чајничу, 17 пре подне превезло се из Горажда до Фоче 500 четника, а нешто касније још 500, да буду упућени у Калиновик. Тако је Дража Михаиловић настојао да код Калиновика затвори правац према Фочи, док су Италијани настојали да са својим и четничким трупама затворе правце према Мостару, Невесињу и Гацком.

Два италијанска батаљона заузела су положај на седлу Застоље да на томе правцу запрече приступ Бијелом Пољу, а до 18 марта је Група Скоти, која је дотле оперисала у рејону Ракитна (1 и 2 батаљон 55 пешадиског пука, једна батерија 75 мм и тенковска чета) пребачена у зону Невесиње, Придворци. Према италијанским подацима од 18 марта у Калиновику је прикупљено 2.000 четника Црногораца. Генерал Амико је добио наређење да осигурање Неретве преда Немцима, а да са својим снагама очисти простор између линије Дрежница, Мостар и линије Главатичево, Невесиње.

У међувремену је 2 дивизија по наређењу Врховног штаба наставила покрет ка Улогу — према заповести од 14 марта — у 15.30 часова са извесним изменама: 4 црногорска бригада остаје на достигнутим положајима, где образује засебну оперативну групу под командом Штаба 3 дивизије — за операције према Невесињу и Невесињском Пољу; 1 пролетерска и 2 далматинска бригада образују леву колону куда је требало да се креће 2 пролетерска бригада; 2 пролетерска бригада кретаће се правцем који је био предвиђен за 1 пролетерску и 2 далматинску; главни је циљ заузимање Улога.

Но, на основу наређења Врховног штаба од 19 марта у 8 часова, да се до зоре 21 марта избије на линију Кута (3 км северозападно од Калиновика), Грајсалићи и на линију Улог, Пандурица, Штаб 2 дивизије је 19 марта у 10.30 часова издао следећу заповест:

Десна колона (2 пролетерска бригада) ликвидираће непријатељски гарнизон у Улогу, а са једним батаљоном ће на Панду-

рици пресећи комуникацију Улог, Невесиње; после Улога очистиће Обаљ;

Лева колона (1 пролетерска и 2 далматинска) ће у току ноћи 20/21 избити на линију Кута, Грајсалићи, с тим да ће 1 пролетерска у рејону села Кута затварати све правце који воде од Калиновика преко Кута за Оџаке (Бјелимић), а 2 далматинска ће у рејону Грајсалића затварати правац Калиновик, Улог.

Према релацији 1 пролетерске бригаде, обе бригаде су у току 20 марта заузеле положај на Ковачевој Глави. Непријатељ је јаким снагама држао положај Честаљево, Сињевац (1447), к. 1403, а јаким снагама држао је и јужне падине Трескавице: Луковац, Орла Кук, Кутски Град. После подне непријатељ је почео да напада на отсек 2 далматинске бригаде, а после другог напада успео је да потисне њен левокрилни (4) батаљон. Тада је 2 црногорски батаљон извршио противнапад на јуришни одред Павла Ђуришића (око 600 четника). После низа напада и противнапада наше трупе су овладале к. 1447, 1334 и 1403, али се ту нису могле задржати, јер су тучене са Трескавице, па су се по наређењу Штаба 2 дивизије повукле 22 марта ујутру на десну обалу Врховине. Штаб 2 дивизије је сматрао да не располаже са довољно снага за ликвидирање четника код Калиновика, па је затражио појачање од Врховног штаба који му је упутио 4 и 6 батаљон 1 пролетерске бригаде и 7 крајишку бригаду. Но, уствари, 1 пролетерска и 2 далматинска бригада повукле су се пред потученим непријатељем, који је 22 марта отпочео нагло да се повлачи ка истоку.

Према сопственим подацима 2 пролетерска бригада је 20 марта плански ликвидирала Обаљ — уз слаб отпор. Идућег дана је бригада нападала положаје код Калиновика на правцу Обаљ, а када се сазнало да је ситуација леве колоне (1 пролетерске и 2 далматинске) неповољна, решено је да нападне Калиновик преко Јелашца. Идућег дана је ово извршено. Када су четници видели да су 1 и 4 батаљон разбили једну њихову колону од 200 људи, која је пошла да обухвати десно крило бригаде и како затим крећу према Јелашцу, настало је панично повлачење према Фочи. Бригада је заробила две хаубице.

Улог су заузели 4 и 6 батаљон 1 пролетерске бригаде 21 марта.

Бој код Калиновика је најоштрији и најотсуднији судар са четницима у Четвртој офанзиви. Ту су биле и њихове елитне јединице. Њихов пораз је у првом реду дело 1 пролетерске и 2 далматинске бригаде, али су они отступили када се на њиховом јужном боку појавила 2 пролетерска бригада.

После заузећа Калиновика 1 пролетерска бригада је упућена на простор Крбљине (8 км североисточно од Калиновика), са задатком да затвори правац од Сарајева; 2 далматинска на простор Јелашце (3 км југоисточно од Калиновика), Борија (7 км источно од Калиновика), а 2 пролетерска је остала око Калиновика; 4 и 6 батаљон 1 пролетерске задржани су до доласка 16 бригаде код Улога.

После четвородневног задржавања у рејону Калиновика 2 дивизија је наставила покрет према Дрини. Према наређењу њеног штаба од 25 марта, 7 крајишка бригада (која се налазила на просторији Кута, Божановићи) упућена је падом мрака на простор Крбљине, Мушићи, са задатком да ту смени 1 пролетерску бригаду, да затвори правац према Трнову и да темељито поруши комуникацију Крбљине, Добро Поље и даље према Трнову; 1 пролетерска бригада упућена је у Миљевину, са задатком да извиђа у правцу Фоче и Устиколине; десно од ње кренула је према Дрини 2 далматинска бригада.

Прва бригада кренула је 26 марта према наређеном циљу у две колоне: десном (3 и 6 батаљон) правцем Шивоље, Борија, Оцркавље; левом — правцем Крбљине, Мушићи, Превић, Кратине. Идућег дана ујутро напала је по наређењу штаба дивизије четнике на линији Слађеновић, Кремин, Креминско Брдо, Кота, Љешник, и у борби која је трајала до 16 часова — разбила их и овладала Устиколином. Друга пролетерска бригада пребачена је на просторију Јелеч, а 2 далматинска добила је наређење да заузме мост код Брода (јужно од Фоче).

На положајима око Калиновика било је 4.000—5.000 четника под командом Павла Ђуришића. То је у основи онај одред четника, босанских, херцеговачких и црногорских, који је операсао око Коњица, па је после појачан по наређењу Д. Михаиловића. Потучени четници повукли су се према Фочи. Код Улога било је четника под командом Куреша, који су се повукли преко Морина за Кифино Село. Италијанско-четничке јединице које су оперисале јужно од Главатичева повукле су се према Невесињу.

3) Ослобођење Невесиња

Док је 2 пролетерска дивизија надирала према Калиновику, 3 дивизија кренула је према Невесињу.

Десета херцеговачка бригада је упућена на леву обалу Неретве 10 марта, са задатком да источно од Прења затвори правце према Бијелом Пољу и Невесињу. На овом задатку видимо је 14 марта. Наши извештаји говоре да је у току 16 и 17 марта водила

жестоке борбе на положајима Рат Камен (5 км југозападно од Главатичева), Бахтијевица — са четницима које је лично предводио Баја Станишић, и да их је натерала у бекство у правцу Д. Зимља. За 10 херцеговачком кренула је на леву обалу 5 црногорска, која се извесно време задржала на положају к. 677, Вис (1152), Идбар — ради затварања праваца који су са отсека Коњиц, Лисичићи изводили на нашу отступницу, а затим је пребачена на правац према Невесињу, на Црну Гору, док се 10 херцеговачка прикупљала код Г. Зимља ради затварања правца према Бијелом Пољу. Нешто касније, 18 увече, кренула је и 1 далматинска из Идбара према Борачком Језеру, па је ангажована код Г. Зимља.

Продор наших снага источно од Неретве, а нарочито четнички пораз код Главатичева — изненадио је и збунио Италијане, али се они још увек нису одрекли идеје да „очисте" леву обалу Неретве. Видели смо раније да је ово стављено у дужност генералу Амику. Он је имао на расположењу 4 батаљона и две батерије у рејону Застоља ради затварања правца Г. Зимље, Бијело Поље, од којих је један затварао правац Г. Зимље, Д. Зимље. На Правцу Невесиње, Кљуни имао је Групу Скоти. Између Групе Скоти и трупа код Застоља били су четници на Црној Гори, а исто тако источно од Групе Скоти на Црвањ Планини.

Генерал Амико ће са Групом Скоти кренути према Кљунима 19 марта. Истог дана крећу и четници. Заповест Баја Станишића и Петра Баћовића О. бр. Службено од 18 марта у 17 часова — у савршеној је оперативној сагласности са италијанском основом. Пошто је у уводном делу истакнуто да се партизани налазе на простору Пресјека, Кљуни, Лакат, Крушевљани, Главатичево — свега 400 до 500 људи (!), које треба тући и протерати са леве обале Неретве, заповест наређује:

Десна колона (капетан Видачић — Требињски корпус, Рогатичка бригада, Босански батаљон) прикупља се 18 марта до 19 часова на линији: Вељача (14 км североисточно од Невесиња), к. 1436, Дебела Љут, Кук, Дернек (10 км североисточно од Невесиња), и 19 у 6 часова напада правцем Дебела Љут, Зујава, Лисац, Превија, Марисовац (1727), Крушевљани, Драмишево, Квањ, Тјеме, са задатком да комунисте протера на десну обалу реке Неретве. Средња колона (Командант Н.Н. — 1 батаљон бр. 22, 1 чета борних кола бр. 22, једна батерија бр. 22[107]) прикупља се у селу Придворци (10 км северно од Невесиња) 18

[107]) То је Група Скоти. Бр. 22 је четничка шифра за Италијане. Оваквим прозирним досеткама они покушавају да прикрију своје садејство са Италијанима.

марта до мрака, а 19 у 6 часова предузима напад правцем: Придворци, Кљуни, Лука, Заборани, Иваново Брдо (1277), са задатком да одбаци комунисте преко Неретве; Лева колона (мајор Гојнић — три четничка батаљона) прикупља се 18 марта до мрака на линији: Придворци, к. 911, Бадне (4 км западно од Придвораца), и 19 у 6 часова предузима напад правцем Хрушта, Осредак (1064), Јовички Рат (1196), Зелени Врх (1303), Лисац (1497), Уборак, Бахтијевица (4 км североисточно од Г. Зимља); Калиновички одред (капетан Драшковић — део Требињске бригаде, део Столачке бригаде) креннуће 19 марта у 6 часова правцем Улог, Пјевчево Брдо (7 км западно од Улога), са задатком да избије на линију Плања, Пјевчево Брдо, к. 1477, и да ту привуче комунистичке снаге; Прва засебна колона (мајор Петрићевић — Комбиновани одред) дејствује правцем Бијело Поље, Пријеворац, Д. Зимље, Г. Зимље; Друга засебна колона (командант Н.Н. — 2 батаљона бр. 22 и 2 батерије бр. 22) помаже ову акцију правцем Д. Зимље, Црна Гора и Д. Зимље, Бахтијевица; Општа резерва (део Рогатичке бригаде, део Друге сарајевске бригаде, део Дурмиторске бригаде) кретаће се из Невесиња према Придворцима. [108])

Како се види из ове заповести, ова операција је стварно четничка, њој садејствују Италијани правцем Придворци, Кљуни и од Д. Зимља. Не може се утврдити да ли је отпочела у одређено време, али се према италијанским извештајима Група Скоти (која према италијанским подацима има два батаљона) 20 марта сударила са јаким нашим снагама у висини Кључа (на томе правцу су биле обе наше црногорске бригаде), које су после снажне одбране прешле у противнапад, разбиле четнике на крилима Групе Скоти и ову приморале да отступи, најпре до Придвораца, а затим на један положај северно од Невесиња. О овом боју нема наших извештаја. У рејону Застоља италијански извештаји бележе пред зору 19 марта један наш јак напад, али тврде да су после оштре борбе са промењљивом срећом — сачували положаје; — у борби су изгубили 48 људи, међу којима 7 официра. Према једном нашем извештају, увече 20 марта два батаљона 1 далматинске и два батаљона 10 херцеговачке напали су италијанске положаје код Застоља, али су одбијени са губицима; у овој борби Италијани бележе 6 мртвих и 50 рањених.

Судбина Невесиња решена је стварно у боју код Кључа. У току 21 марта Група Скоти се под нашим притиском повукла западно од Невесиња и задржала источно од Благаја, затварајући

[108]) Документи о издајству Д. Михаиловића, I, с. 124—126.

пут за Мостар на линији к. 1004, 1007, 988. У борбама 20 и 21 марта изгубила је 220 људи, 18 тешких бацача, 9 митраљеза и 30 пушкомитраљеза — по сопственом извештају. Главнина четника се повукла источно, а слабије снаге јужно од Невесиња. И они су имали осетне губитке. У једном извештају VI корпуса Суперслоди, кривица за пораз код Кључа приписује се четницима који су се просто расули. Према италијанским извештајима наше трупе су ноћу 22 марта напале 3 батаљон 260 пука на к. 1071 (4 км североисточно од Кути) и принудиле га на повлачење на к. 741 (Шљеме).

Према неким нашим подацима Невесиње је ослобођено дејством 5 црногорске бригаде, која је надирала Црном Гором, и 4 црногорске бригаде која је непријатељу зашла за леђа.

После пада Невесиња Италијани су се много забринули за сигурност Мостара. Услед тога је командант VI корпуса упутио у рејон Мостара један батаљон на аутомобилима, а мешовитој четничко-италијанској колони, која је оперисала око Коњица (Колона А и четници Колоне Б), наредио је да се одмах врати у Мостар. На повратку у Мостар она је 22 марта заноћила у Острошцу. У Мостар ће стићи 23 марта.[109])

Других трупа командант VI корпуса није имао на расположењу, јер су свуда биле везане нашом активности. Командант 2 армије могао му је послати само 73 легију Црних кошуља из подручја XVIII корпуса, јер је првих дана априла морао најзад вратити у Италију дивизију Сасари због наглог погоршања ситуације на Средоземљу. Легија Црних кошуља укрцаће се у Сплиту за Дубровник тек 26 марта.

Страпећи за судбину Мостара, командант VI корпуса обраћа се 21 марта команданту СС дивизије за помоћ, а на основу једног члана из споразума Роботи—Литерс од 10 марта, по коме се обе стране обавезују да ће се у случају потребе ангажовати и на подручју друге стране. Командант VI корпуса створио је и план за заједничку акцију: једна мешовита колона од четири италијанска и два немачка батаљона са по две батерије креће из рејона Застоља и Шаторине правцем Заборани, Кључни, дакле око Црне Горе, са севера; друга колона од 3—4 немачка батаљона, са артиљеријом и тенковима, креће правцем Благај, Невесиње, Кључни, Заборани — дакле око Црне Горе с југа; затим обе колоне пречешљавају Црну Гору; у томе плану и четници су добили своје место: они дејствују источно — дакле на Црвањ Планини.

---

[109]) Четници у саставу ове колоне су били под командом Поповића (Милорада?).

Командант СС дивизије одбио је овај план са образложењем да је његовим трупама потребан одмор. Генерал Роботи се тада обратио Литерсу, а потом и Леру, али су обојица одбили; Лер је понудио само садејство ваздухопловства, али је Роботи прихватио ову понуду само на правцу Калиновик, Фоча.

И четници су се преко Јевђевића обратили за помоћ Немцима. Молбу су упутили преко Штаба VI италијанског корпуса, али је овај није спровео даље. Али је Јевђевић имао контакт и са Немцима — то сведочи његов споразум са Литерсом о коме јавља Остојићу 6 марта, па је вероватно да се и њима обратио без резултата.

Упућени само на своје сопствене снаге и четнике, Италијани су настојали да организују одбрану Мостара. Они су држали упоришта Мостар, Дрежницу и Подгорани, а према подацима које су 21 марта дали СС дивизији, код Застоља и Шаторине су имали четири батаљона и две батерије, а четири батаљона су имали западно од Невесиња. Према другим италијанским подацима, италијанске трупе су 23 марта биле у овом распореду: 2 батаљон 260 пука западно од Коњица — на путу за Мостар (у саставу четничке колоне Поповића); колона Кострети (Costretti) са 1 и 2 батаљоном 26 пука и два батаљона 259 пука — код Застоља; Колона Скоти с обе стране пута за Невесиње — у висини Велагића; 3 батаљон 56 пука — у Бијелом Пољу; 3 батаљон 260 пука и 1 батаљон 25 пука — на Шљемену; 1 батаљон 93 пука — у теснацу Зелчић (источно од Благаја). Идеја је да се формира одбрана Мостара на линији Подгорани, Оштра Глава (575), Плочно, Радетина Гомила (1233), Шиповац, Врањевићи (438).

Пад Невесиња је изазвао панику међу четницима. Они су тренутно напустили и Гацко, али су се убрзо вратили. У Гацко су дошли Баћовић и Баја Станишић, али се као командант на томе отсеку најчешће помиње Старовић који је потчињен Јевђевићу. Овај му наређује 23 марта да дође у везу са Драшковићем који је затварао правац Столац, Плана, неких 13 км северозападно од Плане. То су уствари они четници који су се повукли из Улога.

У Гацком је била и једна домобранска чета 14 пешадиског пука, а око Гацког су милиционери-муслимани у служби непријатеља држали положај између пута Гацко, Невесиње и пута Гацко, Плана, на линији: Лукавица (8 км северозападно од Гацког), Сињевац (1503), М. Бјелашница, к. 1700, В. Бјелашница, Зелени До (1238), Церница. Десно од њих били су четници. Друге четничке снаге забележене су на линији Колашко (8 км источно од Кифиног Села), Јавор, Залом, Грабовица (12 км југоисточно од Невесиња).

Али главне четничке снаге прикупиле су се око Благаја. Извештаји о њиховој снази су противречни. Домобрански извештаји говоре о 5.000 људи, а један италијански помиње 3.500 људи. Биће најтачнији извештај VI корпуса Суперслоди од 24 марта, који помиње код Благаја 1.500 реорганизованих и анкадрираних четника под Јевђевићевом командом. Овај се број потврђује и једним нашим извором. Они су кренули 26 марта у три колоне и уз потпору италијанских тенкова и артиљерије заузели Невесиње истог дана увече. Према једном нашем податку Невесиње је изгубљено, јер нису били затворени правци преко Вележа.

Али четници нису дуго задржали Невесиње. Трећа дивизија ојачана деловима 9 дивизије кренула је 29 марта поново у напад. Њена десна колона (4 црногорска бригада — свега 4 батаљона) упућена је правцем Кифино Село, Стублови, Бојиште, М. Вележ, са задатком да овлада М. Вележом, а затим да делом снага на Бишини, затвори правац Невесиње, Мостар; средња колона (3 далматинска бригада и 2 батаљон 1 далматинске бригаде — свега 5 батаљона) са линије Љубовића Брдо, Ратковићи, Жиљево, напала је Невесиње; лева колона (10 херцеговачка бригада — свега 5 батаљона) упућена је правцем Бабја Глава, Удрежње, Г. и Д. Рабина, с тим да једним батаљоном на Бишини дође у везу са десном колоном, а остатком снага да нападне Невесиње са линије Стрмоглавица, Вилењак; резерва (5 црногорска бригада) постављена је код села Бутковића, спремна да интервенише и према Гацком и Стоцу; 4 далматинска бригада је затварала правце од Гацког, Стоца и Билеће.

Овом се заповешћу тежило да се непријатељ опколи и уништи. Али су четници врло брзо отступили из Невесиња уз незнатан отпор, тако да гарнизон није уништен. Италијански извештаји објашњавају пад Невесиња отсуством колоне Поповића, која је после заузећа Невесиња кренула према Оџаку. По паду Невесиња четници су се прикупили поново код Благаја.

Према њиховим извештајима Италијани су одбили један наш напад у току ноћи 27/28 марта код Застоља. На југу, на Трусини, три четничке колоне под Поповићем, Курешом и Гутићем су разбијене 31 марта; колона Гутић са 400 људи се повукла ка Стоцу, где је рано увече 31, стигла колона Поповић — у Шипачно, а колона Куреш — у Билећу. Командант VI италијанског корпуса наредио је Бају Станишићу да црногорске четнике концентрише у Билећу, а то исто је наредио и херцеговачким четницима. Ноћу 1 априла нападнути су четници и код Дивина, и приморани на повлачење.

После ових догађаја генерал Роботи наредио је VI корпусу да отпочне фортификациске радове у басену Мостара и на фронту Требишнице.

4) Рад заштитнице и транспорт рањеника

Успеси према Калиновику и Невесињу изменили су из основа ситуацију наших главних снага, јер су пробиле обруч на широком фронту и поново стекле маневарску слободу. Али прелазом на леву обалу није престала опасност за рањенике и болеснике. Они су имали прећи планинском стазом дуг и узани коридор између Прења и Неретве, управо између четника и Италијана, на једној страни, и Немаца и усташа, на другој страни, обострано на домету њихове артиљерије. Одозго је немилосрдно тукла авијација. Био је то најопаснији и најтежи део њиховог дугог и болног пута. Организација транспортовања била је већ попустила, а санитетско особље, преморено и десетковано, није било више у стању да савлађује све тешкоће. Хране је понестало. Не зна се да ли је било теже за рањенике или за носиоце. Ови су знали и умирати поред носила, а знали су пркосити непријатељској ватри и гинути да би спасли полуживе другове. Забележено је много таквих сјајних примера пожртвовања, пред којима се губе неки сасвим изузетни случајеви малодуошнсти и равнодушности.

Осигурање јужног бока према Прењу вршила је 7 дивизија. Она није успела да нападом од 11 марта избије на Прењ, због силне преморености, али је отерала Италијане и четнике са Граца и сигурно обезбедила јужни бок од Прења до Неретве. Северни бок на положајима јужно од Неретве, од Коњица до Острошца и даље, 15 марта обезбеђивала су два батаљона 1 пролетерске, 5 црногорска, 1 далматинска и 3 санџачка, а заштитницу је образовала 3 крајишка бригада; 7 крајишка бригада сменила је 7 дивизију и заједно са 3 крајишком образовала заштитницу; 7 дивизија је затим кренула са рањеницима, осигуравала их, а и носила их на смену — по бригадама. Девета далматинска дивизија, сва је носила рањенике и болеснике све до Грабовице (код Чичева). Било их је око 4.000, међу којима око 1.000 болесника од пегавог тифуса. Део се преносио на товарној стоци, а остали на носилима и у ћебетима. У току ноћи 15/16 марта зачеље рањеника прешло је тек Крстац.

У току 16 марта непријатељ је нападао положаје 1 и 4 батаљона 3 крајишке бригаде код Идбара и на ушћу Раме; код Идбара је одбијен, а од ушћа Раме су наше трупе отступиле.

У току овог дана Врховни штаб је наредио 7 дивизији да 16 бригада прими улогу заштитнице — у саставу 1 пролетерске ди-

визије, а остале две да наставе покрет на челу колоне према Борцима; 8 бригада је одређена да прати тифусне болеснике.

Од 17 до 20 марта 3 крајишка бригада била је на положајима западно од Идбара и према Коњицу. Десно од ње су 3 санџачка и 1 далматинска, али ће 1 далматинска ноћу 18/19 кренути према Г. Зимљу; лево је 7 крајишка; 16 бригада је 18 марта упућена правцем Идбар, Г. Бијела, Медасковић, Борци, на простор Грабовица, Чичево, Мљетвине, а један њен батаљон пребачен је на десну обалу Неретве у село Шпиљане, са задатком затварања правца Коњиц, Шпиљане. Бригада је 19 марта преданила у Идбару, а 20 у Г. Бијели.

У току 18 марта рањеници су се спустили у дубоку Идбарску бразду, пошто је 8 бригада отерала четнике који су покушали да ово ометају. Идуће ноћи зачеље рањеника кренуло је из Идбара за Г. Бијелу.

Према њеном властитом извештају, 718 дивизија, у чији се састав вратила Група Фогл, наишла је 17 марта на наш јак отпор на Бодиљу (818). Идућег дана дивизија је заузела к. 408 и к. 431 уз отпор, а без отпора линију Царски Врх, Кадино Брдо, к. 456, Кнежпоље. Италијани су заузели Крстац.

Током 21 марта 3 крајишка бригада пребацила се преко Г. и Д. Бијеле и заузела положај источно од ових села, али је истурила неке снаге и на Црно Поље и Послушник. Бригада је остала ту без промене, до првих дана априла.

Према сопственом извештају, 718 дивизија је 20 марта својим десним крилом заузела Присоје (949, 3,5 км јужно од Острошца) уз слаб отпор. Идућег дана заузела је Бодиљ, а ноћу и к. 602 против жилавог отпора; 22 марта заузела је линију Г. Бијела, Ђева (558), Медасковић, а у ноћном нападу и к. 793; Немци тврде да су одбили један наш ноћни напад на Паклену (906). Са Италијанима и четницима 718 дивизија је дошла у везу на Вису.

Испад 718 дивизије на леву обалу Неретве имао је само за циљ да се осигура комуникација Коњиц, Рама, Јабланица. У току 23, 718 дивизија се повукла у Коњиц. У то време је извршен нов распоред немачких дивизија у Босни: 714 дивизија је осигуравала област Бања Лука, Бихаћ, Јајце; 369 дивизија је преузела подручје 718 дивизије у Централној и Источној Босни; 718 дивизија је осигуравала комуникацију Сарајево, Коњиц, Јабланица; СС дивизија је осигуравала бокситска поља у Западној Херцеговини; 717 дивизија пребачена је у рејон Рогатице.

Девета далматинска дивизија допремила је рањенике до Грабовице, а онда је упућена према Невесињу. Рањеници су затим смештени у селима у рејону Главатичева, а неки и у Оџацима. Седма

дивизија сместила се на широкој просторији Главатичева: 7 бригада на десној обали Неретве на простору Г. Њиве, Средње Њиве, Блаца, Дудле, Грушца; 8 бригада такође на десној обали на простору Дажани, Заводац, Троботине, а 16 бригада на левој обали — на простору Долови, Кула, Језеро.[110])

---

[110]) Акта ВШ: од 15, 16, 18, 19, 21, 24, 25, 28 II — 38/1а, 40/1а, 43—48/1а, 50/1а, 55—57/а, 2/2а, 3/2а, 7/2а, К. 9; од 1, 2, 8, 9, 10, 12, 18 и 19 III — 16/2а, 17/2а, 23/2а, 25/2а, 27/2а, 28/2а, 29/2а, К. 9; депеше од 11, 15, 22 и 23 III (нерег.); акт од 19 III (нерег.). 1 б.к: од 21 I, 10 II, оп. бр. 86, 91, 110 — 11 — 13/1а, 12 и 27/2а, К. 407. 1 прол. дивиз.: од 15 II, 5 и 10 III, оп. бр. 152 од 13 III, од 28 III — 37/1а, 11/2а, 22/2а, 26/1а, 31/2а, К. 9; оп. бр. 132, 134, 136, 140, 142, 143, 145, од 30 I, 15 II, 22 II, 25 II, 27 II, од 5 III — 18/1а, 25/1а, 28/1а, 29/1а, 30, 31, 33—40/1б, К. 705; од 2 III — 3/1а, К. 710; оп. бр. 131, од 3 III — нерегистровано. 2 прол. дивиз.: од 8, 22 и 24 II, 5 и 10 III — 49 и 54/1а, 10, 14 и 21/2а; од 8 II 12, 14, 16, 18, 22 и 26 III — 3, 5, 7—13/2а, К. 731; од 28 II, 9—12, 14, 16, 19, 22 и 25 III — нерегистровано. 3 див.: од 9 и 10 III — 5, 6 и 7/1а, К. 752; оп. бр. 26—52/1а, К. 9. 4 див.: од 27 II, 4 и 31 III —4—6/3а, К. 766. 5 див.: оп. бр. 8 од 14 II — 12/1а, К. 407; од 10, 13, 16 III — 1/1а, 10/2а, 12/2а, К. 782. 7 див.: од 11 и 27 III — 24 и 30/2а, К. 9; од 20, 21, 25 II, 10, 14, 16, 18, 20, 24 III — 5—15/2а, 1/1а, 11, 12 и 17/3а, К. 812. 9 див.: оп. бр. 1 — 1/1а, К. 812. 1 пр. бриг.: оп. бр. 223 и 231 — 19 и 20/1а, К. 707; 215, 278, 341, 342, од 27 II и 19 III — 21 и 23/1а, 26, 28, 29 и 30/1б, К. 709; 210, 407 — нерегистровано. 1. кр. бриг.: од 5 III — 1/1а, К. 787. 2 далм. бриг.: од 5 III — 1/2а, К. 846, 3 кр. бриг.: од 25 и 26 II — 4 и 21/2а, К. 711; од 24 III и 9 IV нерегистровано. 5 црног. бригада: од 19 II, нерегистровано. 7 кр. бриг.: од 6 и 9 III — 13, 18, 19 и 20/2а, К. 9. 8 хрв. бриг.: од 1 и 24 III — 10/2а, 12/2а, К. 815. 10 кр. бриг.: од 15—18 III — 1—4/1а, К. 790. 16 хрв. бриг.: од 6, 9 и 18 III — 3/13а, 3/14а, 2/13а, 5/13а, К. 815. 1 бат. 3 кр. бриг.: од 1 III — 29/2, К. 711. Хауб. див. В. Ш.: бр. 27 од 8 III — 15/2а, К. 9. 2 бат. 4 црног. бриг.: од 15 III — нерегистровано. Ит. Врх. команда: 21396 — 3ц/7; 21381 — 3ц/11; 20868 — 3д/14. Суперслода: од 20 II, 3817, 3867, 3859, 0207/М — 3ц/1; 2000 — 3ц/2; 4710, 2001— 3ц/5; 4736, 4833, 4860, 4861, 4944, 4980, 5047, 5001 — 3ц/7; 2699, 3093, од 23 II, 3039, 3029, 3008, I 5139/с, 3694, 4012, — 3ц/11, 2137, 4694, 3797, 4139 — 3Д/13; 3394 — 3Д/14; 2856 — 3Д/15; 3185, 3482 — 3Д/17; 3516, 3436, 3797 — 3Д/18; 3280, 3080 — 3Д/24; 3Ф/1; мемоар од 18 II, од 21 и 22 III — 20Ф/14; VI корпус: 4267 — 3ц/7; 2615, 2570, 2559, депеша од 22 II, 2615, 3690 — 3ц/11; 2329, 2282, 2312, 2254, 2224, 2428, 2700, 2750, 2745, 2740, 3007, 2840, 2984, 2817, 4151, 4208, 4302, 4310, 4064 — 3Д/13; 4203 — 3Д/20; 4303, 4390 — 20Е/13; 3735, 4233, 4270 — 20Е/14; 20Ф/4; 4447, 4604, 4910 — 20Ф/14. XVIII корпус: 4489, 4545 — 3ц/7; 3671, 3782 — 3ц/11; 2946 — 3ц/12; 311 — 3Д/13; 2961 — 3Д/24. Гувернер Црне Горе: бр. 327 од 18 II — 3Д/13. Итал. мисија при ОБСО: 521 — 3ц/11; Итал. мисија при Литерсу: 145, 180. 257, 336, 366 — 3Д/21; 233, 122 — 3Д/17; 347 — 3Д/21. ОБСО: Iа, 651, Iа 648 — 3ц/4; 4694, Iа, 1861, 5176 — 3ц/7; Iа, 677 — 3Д/13. Команда немачких трупа у Хрватској: Iа, 142 — 3Ц/1. Немачка

V

ЗАКЉУЧАК

Непријатељ је планирао уништавајућу битку на простору Дрвар, Бос. Грахово, Ливно, Гламоч, а под претпоставком да ће наше снаге примити отсудну одбрану на линији Бос. Грахово, Дрвар, Оштрељ, Мркоњић Град, Језеро, Бугојно. То је смисао, а то су и димензије операције Вајс II. Требало је опколити и уништити партизане на томе простору. Тако је операција замишљена у Штабу немачких трупа у Хрватској. То је типичан пример операције која почива на предубеђењима а не на стварној ситуацији, или пример операције која има у виду само географске објекте — конкретно „Титову државу", како су Немци називали слободну територију у Босанској Крајини, а не живу силу противникову.

Заповест за операцију Вајс II издао је Литерс 12 фебруара дакле, када се из многих догађаја могло закључити да су наше главне снаге већ у покрету ка Неретви, а почетак операције је био предвиђен чак за 25 фебруар. Дотле су трупе имале да се одмарају, толико су Немци били уверени да ће наше снаге чекати на замишљеној линији. Док се главнина Литерсових снага тако одмара у Западној Босни, Главна оперативна група Врховног штаба је у пуној акцији на Неретви. Иницијатива је тада већ била у нашем табору.

мисија при Суперслоди: 44 — ЗЦ/1; 545 — Зц/7; 306 — Зц/11; 67, 334 — 17/2а, — 53, 55 — ЗД/18; 517 — ЗД/20. Извешћа ГСД: К. 19, 20, 21. В. Терзић, Четврта непријатељска офанзива, стр. 31—48. Ђ. Кладарин, Народна армија, број 350 и 351. В. Дедијер, Дневник II, стр. 98—195. М. Ивековић, Непокорена земља, Загреб 1945, стр. 83—124. Документ: о издајству Драже Михаиловића, I, стр. 115—134, (367—472), Лер, исто. Б. Обрадовић, Хаубички дивизион Врховног Штаба, Артиљериски гласник, јули 1948, стр. 1—8. Зборник III, 240—244. В. Смирнов, Народна армија бр. 70 од 22 VI 1946.

Главна оперативна група Врховног штаба упућена је концентрично на окуку Неретве. При томе пада у очи како су 1, 2 и 3 дивизија једновремено напале фронт Неретве од Дрежнице до Иван Седла, ма да су у почетку биле раздвојене великим пространством и далеко од својих нападних објеката, и ма да су успут морале да савладају знатан непријатељски отпор.

Удар на дивизију Мурђе на средњој Неретви је типично дејство по унутрашњим операциским правцима. Створена је релативна надмоћност на једном сектору обруча. То је заправо наш први ударац у Бици на Неретви. Али сви задаци нису извршени. Коњиц, излазна капија из долине средње Неретве, није заузет.

Прва пролетерска бригада није имала задатак да напада Коњиц. Она је имала само да затвори правац од Сарајева. Али иницијатива штаба 1 пролетерске бригаде није прешла границе дозвољеног. Ситуација у Коњицу је изазвала напад, а од Сарајева није било никаквих знакова о непријатељској активности; Група Анакер је још 19 фебруара била у Д. Вакуфу, па је вероватно у току идућег дана пребачена у Сарајево. Било је разлога да се похита са нападом на Коњиц јер гарнизон није био сасвим изолован, па је брзо могао бити појачан преко Главатичева, било из Невесиња или Калиновика, као што је стварно и био појачан (четници). Могли бисмо једино замерити што напад није изведен са више снага, што је Штаб 1 пролетерске бригаде сасвим сигурно рачунао са садејством 5 црногорске. У сваком случају, да је напад 1 пролетерске бригаде на Коњиц уочи 19/20 фебруара успео, нико не би могао приговорити да је био погрешан.

Напади 3 дивизије су били снажнији и упорнији, али коњички гарнизон већ је био знатно појачан продором делова Групе Анакер са севера. Како је дошло до тога не може се утврдити сасвим јасно. Из расположивих докумената ми на Иван Седлу не видимо организовану линију одбране. У тој фази устанка наше трупе нису биле ни навикнуте на ово. Ми смо такве одбранбене проблеме решавали ударом, првенствено бочним. Тако су готово све снаге 1 пролетерске и 3 санџачке бригаде биле постављене бочно, западно од пута. Овом тактиком, која је у оним објективним условима била у основи правилна, није се могао спречити продор немачких трупа у Коњиц, када се батаљон 3 санџачке забуном или под притиском непријатеља повукао западно од пута; а то је према свима изгледима решило судбину града. Снаге фронта и бока морају увек бити у извесној равнотежи. Код нас се још то није могло постићи. У овој офанзиви имамо много сличних примера, а најтипичнији на правцу Слуњ, Бихаћ: јака бочна група (5, 7 и 8 бригада) била је спремна да изврши удар према Рако-

вици, али је у међувремену слаб фронт сасвим попустио, па је и бочни удар постао беспредметан. Уосталом, у ратоводству имамо више несамерљивих елемената него у ма којој другој људској активности.

Немамо довољно података за критичну оцену рада 3 дивизије при нападу на Коњиц. Једино, као сигурно можемо узети да је ватрена снага гарнизона од 23 фебруара била јача од ватрене снаге нападача.

Неуспех код Коњица је имао великих последица. Да је пред крај фебруара пао у наше руке, евакуација рањеника би се брзо извршила камионима до Раме, а одавде железницом до Коњица и даље путем до Чичева. Из Коњица би се покрет могао наставити и возећим средствима, под неупоредиво бољим околностима и са много мање губитака. Битка на Неретви трајала би много краће.

С обзиром на важност Коњица могло би се поставити питање да ли су тамо упућене све снаге којима је Врховни штаб располагао на окуци Неретве. Ако се при томе има у виду притисак 717 дивизије са запада, 718 дивизије са севера и четничко-италијанских колона с југа, онда се на ово питање мора дати потврдан одговор.

Не може се рећи да је наш препад на дивизију Мурђе потпуно изненадио непријатеља. Командант 2 армије је још 8 фебруара упозорио команданта VI корпуса на опасност која му прети од наших снага, а командант дивизије Мурђе је предлагао сарадњу команданту 718 дивизије против наших снага код Г. Вакуфа. Сем тога, још 12 фебруара је отпочела мобилизација четника. Италијани су чак предузели и извесне мере за стварање оперативних резерви у зони Мостара и јужније, али није ништа предузето да се стварно ојачају угрожени гарнизони. Да је нека маневарска група постављена на време у зони Јабланице, ситуација VI корпуса средином фебруара била би знатно повољнија. Чудно је да Италијани нису ништа предузели да ојачају свој гарнизон у Коњицу — преко Невесиња и Чичева, што су врло лако могли учинити; они су у Коњиц упутили само четничке јединице.

Жестоки удари на италијанске гарнизоне у долини Неретве готово су избацили из борбе дивизију Мурђе. Она је изгубила 2.300 људи, 2.000 пушака, 170 аутоматских оруђа, 14 топова, 11 тенкова и 45 аутомобила — по властитом признању. Њени остаци држали су касније posве несигурно Широки Бријег и Мостар. У Мостар су Италијани довукли и јаке четничке снаге. За први мах они не помишљају ни на какве офанзивне операције.

С обзиром на велике губитке дивизије Мурђе, генерал Роботи је касније покренуо истрагу. Он је оптужио VI корпус да

је имао тежиште на мору где је живот био удобнији. У одговору VI корпуса се признаје да је у долини горње Неретве било мало трупа, али се ту каже да је распоред корпуса био у основи погрешан, јер се хтело све да брани и све да сачува, па је било много слабих тачака. Ми можемо додати да је то неизбежна ситуација окупатора у земљи у којој букти устанак.

Успеси наших снага на Неретви изазвали су панику код Италијана. Роботиева идеја од 18 фебруара да партизани иду на море и да се у крајњој линији може напустити Мостар да би се сачувао мостобран код Метковића, свакако је израз панике. Није утврђено да ли је таква директива дата команданту VI корпуса, али је јасно да Италијани раде све ово време у основи по тој директиви: они се држе мора и не ангажују се озбиљно северно од линије Невесиње, Мостар, Широки Бријег. Ова је Роботиева идеја занимљива и по томе што даје повода размишљању: да ли смо могли заузети Мостар да смо га напали? Италијани га свакако не би озбиљно бранили, али би Немци сигурно похитали јаким својим снагама.

Када су Италијани затражили помоћ од Немаца, ови су се брзо одазвали. Већ 21 фебруара групе Фогл и Анакер биле су у покрету ка Прозору и Коњицу. Али то су биле слабе снаге. Лер није никако допустио да се тежиште пренесе на Неретву. Неће бити истинита Роботиева претпоставка, изнесена италијанској Врховној команди, да је Лер нарочито ишао за тим да се ситуација на Неретви погорша, како би затим могао интервенисати у италијанској окупационој зони, у рејону Мостара и јужније. Објашњење за Лерову упорност да се операција Вајс II спроведе баш онако како је пројектована у почетку — ма да је већ било јасно да је тежиште догађаја на Неретви — треба тражити у првом реду у његовим инструкцијама: он је од Хитлера добио налог да уништи „Титову државу“ у Босанској Крајини, а то се, према немачком мишљењу, могло учинити само систематским прочешљавањем земљишта. Искуства Вајс I да се партизанске снаге не могу уништити таквим поступком, очигледно нису још била искоришћена. Али има у томе и других разлога. Немци су веровали да ће групе Фогл и Анакер моћи да продру преко линије Коњиц, Јабланица, Прозор чак до Мостара. Када су видели своју заблуду, они су (после 25 фебруара) бацили на те правце целу 717 и 718 дивизију. Па када ни ове нису могле продрети према Мостару, Лер наређује (5 фебруара) да крену на Неретву СС и 369 дивизија. Али и тада њега највише привлачи један географски објект — мостарски бокситски рудници, за које му је одозго наређено да их по сваку цену

врати у погон. Да су Немци брже реаговали на нашу противофанзиву, Битка на Неретви тукла би се за нас под знатно тежим условима.

Ово је несумњиво израз потцењивања наших снага, што се види и из других знакова. Например, у непријатељској документацији узалуд ћемо тражити објективну и стручну процену наших могућности и наших намера. Први, приближно тачан извештај о нашим намерама шаље XVIII корпус Суперслоди тек 27 фебруара, али не побуђује довољно пажње. Али накнадно, у релацијама, Италијани и Немци одају признање нашој оперативној концепцији.

Када су се последњи напади на Коњиц завршили неуспехом, ситуација наших снага у долини Раме и Неретве је постала опасна. Оне су се нашле у оперативном обручу, у казану о коме говори Лер, који се врло брзо могао претворити у тактички обруч. Са истока и североистока је надирала 718 дивизија (са четницима) на фронт Солакова Кула, Јабланица; са запада 717, 369 и СС дивизија; с југа Италијани и четници. Отстојање међу непријатељским колонама није било више толико велико. Нама је остало врло мало оперативног простора.

Дејство у оперативном обручу или по унутрашњим правцима је врло напета игра снага у времену и простору. Поред вештог руководства, које брзо схвата ситуације и које још брже одлучује, потребна је велика покретљивост и велика ударна снага трупа. Срећом сви се ови услови стекоше на Неретви.

У операцијама по унутрашњим правцима суштина је да се непријатељске раздвојене колоне туку са груписаним снагама: најопасније — првенствено. Крајем фебруара најопаснија непријатељска колона је била на правцу према Прозору. Она је угрожавала рањенике, а уједно и најпогодније место за прелаз Неретве. На њу се дакле упућују наше главне снаге, усиљеним маршевима и камионима. На осталим правцима остављају се минималне снаге, колико је најнужније. Непријатеља код Прозора туку прво. То је заправо други наш удар у Бици на Неретви, ако имамо у виду да је дивизија Мурђе претрпела први удар. Затим се баца у Коњиц 718 дивизија која је дотле била стигла до Неретвице, па се одбацују четници и Италијани, а коначно се пробија четнички део обруча на левој обали Неретве. Ови удари нижу се редом као објективна потреба ситуације. Непрекидно се осећа врховно вођство како управља догађајима.

Велика концентрација наших снага код Г. Вакуфа — првих дана марта — речити је пример како се брзим потезима може ство-

рити извесна равнотежа и при врло неповољном општем односу снага, и како се чврстом вољом може спасти ситуација која је изгледала изгубљена. Ипак наше снаге нису биле довољне да униште непријатеља. Обострани обухват није успео, али је вероватно придонео бржем повлачењу непријатеља, а то је за онај мах било најважније.

Форсирање Неретве под ударцима авијације, без понтонских мостова и погодног материјала уопште, са хиљадама рањеника и под притиском непријатеља — подвиг је који заслужује посебну пажњу. Израз је то снажне воље вођства, енергије, полета и довитљивости свих учесника.

Ипак, у инжињериском погледу мере за прелаз нису биле довољне. Израђен је свега један мост, управо једно пешадиско брвно којим су људи ишли колоном по један, док је товарна стока прелазила на отстојању пуне дужине мостића, једно по једно грло. То је одужило прелаз и продужило кризу на једној и на другој обали. Требало би оценити да ли су на Неретви постојали објективни услови — материјал и радна снага — за подизање више и бољих мостова између Острошца и Јабланице.

Дебушовање у Источну Херцеговину са хиљадама рањеника које је требало носити узаном планинском стазом између беспутног Прења и Неретве, била је ванредно тешка и спора операција. Требало је штитити бокове, осигуравати дугу колону рањеника — по дубини, а уједно разбијати обруч према истоку. И овде је врховно вођство вешто и економично маневрисало расположивим снагама.

У операцијама по унутрашњим правцима — брзина покрета је од великог значаја. Отуда планински терен иде више у корист ономе који дејствује по спољним оперативним правцима. При дебушовању у Источну Херцеговину — тежак планински терен ишао је очигледно на нашу штету.

Битка на Неретви је сјајан доказ о способности вођства и о издржљивости и ефикасности трупа, али је и доказ супериорности над непријатељским вођством и непријатељским трупама. Најуверљивије признање је можда дошло са непријатељске стране. Литерс, командант немачких трупа у Хрватској, у своме извештају усташкој влади од 31 марта 1943, тврди да је високо вођство партизана било врло добро и еластично, а борбена вредност трупа делом врло добра, а делом изванредна. Битка на Неретви је наша прва велика отсудна битка у којој су све снаге ангажоване без уздржавања. То је једна од најлепших операција Народноослободилачког рата.

У бојевима код Прозора крајем фебруара и почетком марта запажамо низ борби прса у прса. У отсудним акцијама су борбе прса у прса неминовне кад су оба противника решена да истрају до краја, и оне једино могу донети решење.

Муниција је била вечити проблем наших трупа и нашег вођства. У Бици на Неретви потрошено је много муниције, а после прелаза на леву обалу није било много изгледа да ће се веће количине ускоро отети од непријатеља. С тога је Врховни командант НОВ и ПОЈ наређењем од 21 марта скренуо пажњу трупама на потребе штедње, а уједно и указао како је треба спроводити у пракси. У бици — каже се у овом наређењу, ватру отварати само кад се мора, а најбоље је не отварати све до јуришног отстојања, одакле треба само бомбама упасти у непријатељски положај; у данашњим борбама се постижу највећи резултати обухватним и обилазним маневрима, који угрожавају позадину и комуникације непријатељеве и принуђују га да се одрекне даље борбе и да се повуче; зато, дуге ватрене нападе који траже велики утрошак муниције без видних резултата, треба заменити брзим и изненадним маневрима; редовно примењивати ноћне нападе, препаде и заседе, јер троше много мање муниције; кад се већ мора отварати ватра на непријатеља, онда је отварати што доцније да би се сачувала тајност наших намера, постигла већа тачност погађања и остварило изненађење које код непријатеља изазива страх и неизвесност. У овом наређењу дају се и границе преко којих не треба отварати ватру: пушком — 300 м, аутоматом — 200 м, пушкомитраљезом — 500 м, митраљезом — 1.000 м, лаким бацачем — 200 м, тешким бацачем — 2.000 м ,противтенковским топом 37 мм — 300 м, пешадиским топом 37 мм — 500 м, противтенковским топом 47 мм — 500 м, брдским топовима 65 и 75 мм — 3.000 м, али само онда када се циљ добро види, када је осматрање добро и када је погађање сигурно. Најзад је предвиђено да се при планирању сваке акције прорачуна приближно колико муниције треба утрошити, нарочито код топова. Ово наређење Врховног команданта, непосредно изазвано недостатком муниције, открива нам уједно и добар део наше доктрине оног времена која није била у свему последица недостатка муниције.

Непријатељска авијација је имала апсолутну надмоћност у ваздуху. Ми нисмо имали ни авиона ни противавионских оруђа. Али нигде се не примећује настојање да се обичним аутоматским оружјем створи ниска заштита трупа, болница и штабова.

Битка на Неретви назива се понекад и Битка за рањенике, не без разлога. Парола „рањеници су у опасности", на коју се тако често наилази у актима, давала је крила трупама.

На италијанској страни четници играју главну улогу у Бици на Неретви. Заправо они — по директивама Драже Михаиловића сами изводе операције на Неретви.

Учешће четника у Четвртој непријатељској офанзиви је најодвратнија манифестација њихове издаје. Они су покушали да нам ударе нож у леђа у тренутку када смо се нашли у најтежој ситуацији. Њихови вођи су свим силама настојали да сатру оне који су усред светске катаклизме спасавали част и интерес југословенских народа. На Неретви је њима спала и образина. Ни пред нашом ни пред светском јавности неће моћи више да одрже фикцију како се боре против окупатора.

Четничке јединице, сем неких изузетака, слабо су се тукле. Може се то објашњавати и слабом организацијом. Али прави узрок треба тражити у моралним моментима. Тешко је покренути масе у борбу за такве, одвратне циљеве.

У Бици на Неретви више него игде дошла је до изражаја слаба организација командовања код непријатеља. Ту се највише осећао недостатак јединства команде. У операцији Вајс I, као и у операцији Вајс II, непријатељ је био најслабији на најважнијем правцу. Тактика непријатеља је била сувише уздржљива. То бар није више тактика методичног прочешљавања као у Вајс I, али није ни довољно смела.

Операција Вајс II је за непријатеља био чист неуспех. На Неретви — каже Лер — није било ни плана, ни заробљеника, ни мртвих. Поменути Литерсов извештај не оставља усташку владу у сумњи да партизани нису уништени. Кроз ово признање морамо посматрати и последице операције Вајс II. Непобеђена главнина Народноослободилачке војске на тромеђи Босне, Херцеговине и Црне Горе биће ускоро спремна за нове акције према врло осетљивим непријатељским оперативним објектима. Ова чињеница је од ванредног политичког значаја. Шири се уверење о неуништивости и ефикасности Народноослободилачког покрета у земљи и на страни, што даје новог полета мобилизацији маса у борби против фашизма. [111])

[111]) 1 пролетерска бригада, наређење од 23 III — нерегистровано. XVIII корпус бр. 2415 од 27 II — 3ц/1. Лер, исто. Литерсов извештај la 1729 од 31 III 1943 — 4/7, К. 41/А. Суперслода, 6000, 3735, 387 — 20Е/15. VI корпус бр. 8000 — 20Е/15.

Трећи део

БИТКА НА ДРИНИ

I

ФОРСИРАЊЕ ДРИНЕ

Крајем марта наше јединице су биле у овом распореду:

2 дивизија: 1 пролетерска — Устиколина; 2 далматинска — Брод; 2 пролетерска — Јелеч; 3 санџачка — (вероватно) у рејону Јелеча или на маршу према тој просторији; 7 крајишка — Крбљине;

1 дивизија: штаб је стигао тек у село Пољице код Оџкавља, оставивши према Коњицу 3 крајишку бригаду; сада ће штаб дивизије примити под своју команду 1 пролетерску и 7 крајишку бригаду, а ускоро ће стићи на Дрину и 3 крајишка.

7 дивизија: 7 и 8 бригада у широј области Главатичева; 16 бригада — Улог.

3 дивизија: 1 далматинска — Г. Зимље; 4 и 5 црногорска и 10 херцеговачка у ширем рејону Невесиња;

9 дивизија: 3, 4 и 5 бригада — рејон Невесиња.

На десној обали Дрине у оперативном дохвату биле су три непријатељске дивизије са којима ће наше јединице ступити у борбу: Тауриненза — на простору Горажде, Чајниче, Прибој, Пријепоље, Пљевља, Фоча; Венеција — Беране (данас Иванград), Бијело Поље, Колашин; Ферара — Никшић, Даниловград. Непосредну обалу Дрине бранили су четници; једино је батаљон Аоста дивизије Тауринензе 31 марта уочен код Устиколине, идућег дана ће кренути за Фочу. Када су се крајем марта наше јединице појавиле на Дрини, италијански гарнизон из Горажда почео је да се евакуише према Чајничу, али је одмах затим

евакуација обустављена. Међутим немачки гарнизон Горажда (један неидентификован батаљон) напустио је 4 априла место у правцу Вишеграда.

Снаге које су браниле непосредо десну обалу Дрине биле су слабе, али је плаха планинска река била велика препрека. Операције ће отежавати и неповољне атмосферске прилике. Четвртог априла пало је око 20 см снега, а 9 априла извештаји бележе снежне олује.

1) Прелаз 2 дивизије

Дивизија Тауринензе јавља 1 априла да је претходне ноћи осујетила артиљериском ватром из Фоче више покушаја прелаза наших снага на секторуГрадац, Брод, између 21 и 23.30 часова. Идућег дана иста дивизија јавља да је поново одбила један наш покушај прелаза код Брода дејством артиљерије из Фоче.

Према нашим подацима 2 дивизија је извршила први покушај прелаза ноћу 30/31 марта код Брода — без резултата. Наредни покушај извршен је вероватно нешто јужније 2 априла али се сплав преврнуо. Поновни покушај извршен је 3 или 4 априла једним сплавом ширим од реке да би се заглавио између две обале, али га је поломила вода; непријатељ приписује дакле наш неуспех од 2 априла дејству своје артиљерије.

Према извештају 1 пролетерске дивизије од 6 априла у 18 часова, 2 далматинска бригада прешла је Дрину код Мјешаја, потисла непријатеља према Буновима и створила мостобран. Према једном непријатељском извештају наше су снаге под заштитом бацача успеле да пређу Дрину у рејону Копилова по подне 6 априла. Све остале околности указују на то да је прелаз отпочео 6 априла пре подне.

Друга пролетерска је зором 6 априла покушала да изврши прелаз на ушћу Бистрице. У току ппретходне ноћи везан је „пловећи мост“ за леву обалу, а у 4 часа пуштен је низ реку, вероватно да се заглави на другој обали, али га је вода прекинула. У 15 часова бригада добија наређење да крене за Мјешаје на место прелаза 2 далматинске бригаде. Трећи батаљон остао је за први мах према Броду — ради демонстрације. Идућег дана у 6 часова отпочело је пребацивање 2 пролетерске иза 3 санџачке бригаде; довршено је до 19 часова.

Прелаз је потпомагао Хаубички дивизион са свега 12 зрна.

О непријатељском отпору на правцу прелаза нема много података. Изгледа да је већ први батаљон 2 далматинске који је прешао на десну обалу разбио четничку одбрану после оштре

борбе од једног сата. Када је прелаз извршен, непријатељски извештаји кажу да је на угрожени отсек упућено 1.000 четника.

Прелаз је извршен једним сплавом носивости 10 људи, а касније је од материјала, који је затечен на десној обали, израђено још неколико сплавова веће носивости. У року од 36 сати пребачена је на десну обалу цела 2 дивизија, без коморе. За пребацивање стоке израђени су сплавови који су могли преносити по два грла.

Увече 7 априла 2 дивизија је била у овом распореду: 2 далматинска бригада на простору Биротићи (6 км јужно од Фоче), Крушчица с тим да су два њена батаљона била у покрету према Црном Врху (1113); 3 санџачка бригада прешла је линију Мазоче (11 км јужно од Фоче) у покрету према Бастусима и Шћепан Пољу; 2 пролетерска бригада, која је тек завршила пребацивање, упућена је правцем Драгочава, Потпећ, Фаловићи (8 км источно од Фоче); на левој обали Дрине остављен је један батаљон 2 пролетерске према Броду — док се не заузме Црни Врх, а један батаљон 3 санџачке према Вучеву где је било нешто непријатеља, али се ценило да ће отступити чим се заузме Шћепан Поље.

Према оцени Штаба 2 дивизије непријатељ је био разбијен на свој просторији које су достигле наше јединице; дотле је изгубио 80 мртвих, велики број рањених и 24 заробљена. Наши губици: 4 мртва и 8 рањених.

У своме извештају Врховном штабу од 7 маја, 2 дивизија формулише овако своје намере: 2 далматинска бригада ће очистити просторију Бунови, Црни Врх, Брод, а затим ће прикупити главнину својих снага на простору Бунови, Кундуци (8 км јужно од Фоче); 2 пролетерска ће очистити просторију Драгочава, Подгај, Потпећ, Фаловићи, Завајит, а затим ће се прикупити код Драгочаве; 3 санџачка очистиће просторију Бастаси, Раван, Хум, Хадровићи, Пјеловци, Папков Дол, а по могућству и Челебић; главнина ове бригаде биће оријентисана према Челебићу, а делови ће затварати правце Хум, Шћепан Поље и Хадровићи, Узлуп. Штаб 2 дивизије предложио је Врховном штабу да један батаљон 7 крајишке бригаде буде упућен у Трошањ (7 км јужно од Фоче) или у Белене (10 км јужно од Фоче) ради заштите болница 2 дивизије (налазиле су се на простору Ђеђево, Трбушће) према Вучеву. Најзад је штаб 2 дивизије предложио Врховном штабу да се похвали 2 далматинска бригада (за два прелаза, преко Неретве и Дрине) и 2 пролетерска бригада за упорност приликом припрема за прелаз при чему је имала 3 мртва и 15 рањених другова, међу којима је био и комесар бригаде.

Четници, који су упућени на место прелаза, према италијанским извештајима — овог су дана одбачени на линију Марков Орах, Биротићи; њихови губици изнели су око 200, што мртвих што рањених. Према истом извештају Ђуришић је са ушћа Сутјеске кренуо према северу левом обалом Дрине.

Друга дивизија је брзо образовала широки мостобран на десној обали Дрине. Њен извештај Врховном штабу од 9 априла у 13 часова наводи да је овладала Фочом до Чехотине, Драгочавом, Подгајем (5 км југоисточно од Фоче) и Фаловићима. Ускоро затим, у 16.40 часова, 2 дивизија обавештава 1 дивизију да је заузела Козаревину и Хан Соху (оба места око 10 км североисточно од Фоче). Италијани су оставили у Фочи само посаду тврђаве, а мост на путу Фоча, Калиновик порушили, четници (Васојевићи) су отступили ка Шћепан Пољу. У тим акцијама, јавља 2 дивизија, убијено је 90, а заробљено 26 непријатељских војника. Много их је рањено. Плен: 1 тешки митраљез, 4 пушкомитраљеза и 15.000 метака. Идућег дана, 10 априла, 2 дивизија извештава Врховни штаб да је код Хан Сохе са три батаљона пресекла непријатељску везу са Чајничем, да се спрема да уништи непријатеља у Фочи и моли да се 7 крајишка пошаље у Мјешаје да послужи као резерва.

Према италијанским извештајима партизани су на десној обали Дрине напали 8 априла у 10 часова Лукачевићеве четнике у зони Црног Врха и у нереду их одбацили на Фочу. Према нашим подацима 2 далматинска је 8 априла напала и протерала четнике са Црног Врха (3 км јужно од Фоче). Делови италијанског батаљона који су били код Брода — успели су да се без губитака повуку у Фочу. Они су припадали батаљону Аоста који је 31 марта забележен у рејону Устиколине, а чији су делови запажени овог дана на Чехотини. Четници су наставили повлачење у нереду према Слатини (10 км југоисточно од Устиколине), а неких 200 четника повукло се на Орахово (3 км источно од Фоче). Ђуришић, који је према италијанском извештају од 7 априла кренуо од ушћа Сутјеске левом обалом Дрине, налази се 8 априла на Шћепан Пољу са намером да нападне партизане на десној обали Дрине, а према извештају од 9 он се повукао према Тепци у намери да задржи партизане који су заузели Челебић. Десетог априла јављају Италијани да је Фоча потпуно блокирана, јер су партизани заузели Ораховско Брдо (943, 3 км источно од Фоче) после живе борбе са Лукачевићевим четницима. То је била наша 2 пролетерска (1, 2 и 5 батаљон). Према нашим подацима у Фочи је било око 700 Италијана, а према италијанским — батаљон са једном батеријом,

што се у основи слаже, уз то око 200 четника. Друга далматинска је на левој обали, а 2 пролетерска на десној обали Чехотине блокирала тврђаву; ова је добила и задатак да се преко Слатине повеже са 1 дивизијом. Трећа санџачка очистила је од четника простор Завајит (12 км југоисточно од Фоче), Челебић, Узлуп, Шћепан Поље.

У међувремену су подигнута преко Дрине два моста пловећег типа, код Брода и Бастаса.

У свему, непријатељски отпор пред 2 дивизијом био је слаб. Италијани се јужно од Брода уопште нису ангажовали.

2) Прелаз 1 дивизије

Прве покушаје прелаза Дрине извршила је 1 дивизија још крајем марта. Прва пролетерска бригада је покушала да пређе Дрину код Устиколине ноћу 28/29 марта. Било је предвиђено да 20 бораца препливају односно прегазе реку и да преведу скелу на леву обалу, а затим да се са њом пребаце 1, 2 и 4 батаљон. Овај покушај није успео. Наредне ноћи бригада је извршила још један покушај. Овога пута пребачени су пливачи на десну обалу под заштитом ватре, али је једно пушчано зрно случајно пресекло уже скеле. Дивизија Тауринензе јавља да је ноћу 1 априла осујетила још један наш покушај прелаза. Пред непријатељским отпором Дрина се није могла форсирати с марша — без материјалних припрема.

После ових неуспелих покушаја 1 пролетерска бригада се распоредила у широј околини Устиколине: 1 батаљон — Устиколина, 2 — Жељево, 3 — Осоје, 4 — Стрмац, 6 — Миријановићи, и почела је да припрема сплавове за прелаз. Код села Стрмца био је један батаљон 7 крајишке бригаде, један је батаљон ове бригаде био према Фочи на простору Градац (909), Пивни До, Миљевина, а један батаљон на простору Миљевина, Јелеч као заштита Хаубичког дивизиона Врховног штаба и Брдске батерије 1 дивизије; штаб бригаде је био у Даничићима (северозападно од к. 909).

На простору Крбљине, Мушићи, 16 бригада сменила је 7 крајишку бригаду; са 1 и 2 батаљоном заузела је положај на Рогоју (јужно од Трнова), а 3 батаљон је остао у Улогу; 1 батаљон је имао 136, 2 — 152, а 3 — 100 бораца; бригада је имала око 150 болесника, од којих 40 тифусних. У осталим бригадама 7 дивизије, које су остале на простору Главатичево, Бјелимић (Оџаци), стање није било боље; 7 бригада је у то време имала на лицу места око 400 људи од којих 200 бораца. У целој дивизији

је било око 600—700 болесника. Према оцени њеног штаба 7 дивизија је била уствари покретна болница, без икакве борбене вредности; није била способна ни за самоодбрану.

У међувремену су се Италијани нешто прикупили. Првог априла је алписки батаљон Интра са водом топова избио на Голи Врх (1309, 8 км источно од Устиколине) и Капак (1203, 5 км источно од Устиколине); 4 априла пребачен је 3 алписки пук из Бољанића (16 км северозападно од Пљеваља) у Метаљку (6 км југоисточно од Чајнича). Два дана касније овај је пук стигао код Ифсара са батаљоном Фенестреле. Овом су пуку припадали и батаљони Аоста (који се налазио у Фочи) и Интра. Све су ово делови дивизије Тауринензе.

Једновремено са 2 дивизијом (која се назива јужном групом), или бар истог дана, требало је да пређе и 1 дивизија или Северна група, али како припреме нису још биле довршене, решено је да пређе ноћу 7/8 априла.

У заповести за прелаз Штаба 1 дивизије од 7 априла у 11.20 часова било је предвиђено да прелаз изврши 1 бригада, у часу и на месту према нахођењу њеног штаба, и да на другој обали образује мостобран; 7 крајишка бригада имала је да са два батаљона обезбеди правце долином реке Осанице и према Горажду, а са једним батаљоном да затвори правац Фоча, Калиновик и да осигура Хаубички дивизион.

Трећа крајишка бригада на фронту према Коњицу касно је смењена од 7 дивизије, па је тек 8 априла увече стигла у Калиновик. Поменута заповест 1 дивизије од 7 априла предвиђа да ће се бригада прикупити на левој обали Колунске Реке-између Равног Врха, Рибничког Врха и Котке (1231), одакле ће се пребацити преко Дрине.

Прва пролетерска бригада је од 1 до 7 априла израдила 31 сплав претежно од материјала порушених кућа. Сплавови су били мање носивости, свега 3—5 људи. Намеравало се да се пређе тајно, а ако то не буде могућно, онда под заштитом тешких оруђа која су била груписана код Устиколине.

По паду мрака 7 априла отпочело је преношење сплавова на место прелаза. Удаљеност је била 200 метара. Овај посао је ишао споро, јер је за сваки сплав требало 30 људи, а сем тога непријатељ је приметио први сплав па је отворио ватру из аутоматских оруђа, топова и бацача. Непријатељски ровови на десној обали су били удаљени свега 60—70 м од места прелаза. На непријатељску ватру одговорила су наша оруђа, што је будност непријатеља још више повећало. Под тим условима до 2 часа 8

априла пренето је на обалу свега 8 сплавова. Било је јасно да се са тим бројем сплавова не може форсирати река, па је са одобрењем штаба дивизије прелаз одложен за идућу ноћ. До зоре донета су на обалу још три сплава, а остали су привучени ближе.

Из овог неуспеха извучено је искуство да је подбацила организација преношења сплавова, да дисциплина ватре мора да буде чвршћа и да треба организовати и укрцавање, па су у току дана предузете мере да се недостаци отклоне. Из свих пет батаљона бригаде одабрано је 36 добровољаца који су формирали бомбашка оделења од по 7 људи и два пушкомитраљеза; одабрани су и сплавари-добровољци. Способни борци 1 и 2 батаљона подељени су затим на сплавове, да би се постигла највећа брзина укрцавања.

Осмог априла тачно у 19 часова четници су почели да стижу из правца Јошанице да би поселили ровове на десној обали — према Устиколини. У то је време бригада била спремна за прелаз. У 19.05 часова пребачен је једном сандолином један пушкомитраљезац, који је ускочио у ров и почео да гађа непријатеља, који се пребацивао преко поља да би посео ровове. То је био зачетак мостобрана. Упоредо са сандолином отпочело је пребацивање добровољачког оделења. То је ишло споро, јер су сплавови тонули, а уз то им је и покретљивост била врло мала. Поред тога, сплавови се нису враћали, јер сплавари нису били у стању да их сами врате узводно на место укрцавања, те се тако број сплавова стално смањивао. Скела је оправљена и њоме је пребачено 30 људи, али је при повратку разбијена од бацача. Даље пребацивање морало се вршити сплавовима. Читав овај рад одвијао се под јаком ватром непријатељских оруђа.

Када је добровољачко одељење пребачено, оно је поставило по два пушкомитраљеза као бочно осигурање, а затим са 27 бораца и 8 пушкомитраљеза кренуло ка селу Цвилину које је, према нашим подацима, бранило око 400 четника. У 20 часова после кратке али оштре борбе, Цвилин је заузет. У 21 час на десној обали Дрине било је 50 бораца. Осим неопходних делова остављених на боковима, ови су борци кренули на Крчино Брдо, одакле је долазила јака ватра. Веровало се првог тренутка да ту има 100 до 150 Италијана. Међутим, убрзо се установило да је број непријатеља много већи. Крчино Брдо, утврђено рововима и бункерима, било је поседнуто од 600 италијанских алпинаца. Ипак се морало нападати са свега 30 бораца. Они су после четири узастопна јуриша избацили Италијане из утврђења, захваљујући највише ручним бомбама. Но, док су се још водиле борбе за Крчино

Брдо, на левом крилу, на падинама косе изнад Цвилина, четници су потисли наша два пушкомитраљеза и нашли се за леђима наших бораца који су се борили са Италијанима. Ситуација је постала опасна, јер је овим пресечена веза између Крчина Брда и места прелаза. Тада су команданти 1 и 2 батаљона повели на четнике свега 13 људи и протерали их ручним бомбама. Ускоро затим кренули су и Италијани у противнапад, али без успеха. Ситуација је била већ боља, јер су бокови били осигурани, а на левој обали је било већ 100 бораца.

Италијани су извршили још три противнапада, па су најзад око 4 часа 9 априла одбачени на Капак.

Око 5 часова поново је оспособљена скела, па је затим пребацивање текло релативно лако. Око 12 часова сви су борачки делови бригаде били на десној обали.

После пада Крчиног Брда бригада је наставила гоњење непријатеља према Капку. Овде ју је дочекао јачи непријатељ, у јачим утврђењима, па је било потребно да се застане да би се напад организовао.

Напад на Капак извршен је двостраним обухватом. Један батаљон је упућен преко Мрђелића и Мирковића — са северне стране; један батаљон преко Црнетића — с јужне стране, а два батаљона упућена су фронтално. Услед испресецаности земљишта није постигнуто јединство у нападу. Око 20 часова успостављена је веза са 3 крајишком бригадом, али те ноћи ова бригада није дошла у додир са непријатељем.

У току ноћи 9/10 априла 1 бригада је четири пута прелазила у напад, заузимала прва утврђења и истеривана концентричном ватром тешких оруђа. Најзад је око 4 часа 10 заузела Капак и одбацила непријатеља ка Голом Врху. За 34 часа непрекидних борби, под врло тешким временским приликама (снег и хладноћа), без иједног оброка, само пушкомитраљезима и бомбашима, 1 бригада је освојила мостобран разбивши према оцени бригаде 2.000 Италијана и око 1.500 четника. Али су и њени губици били знатни.

Прелаз Дрине и борбе око Крчина Брда и Капка изнесене су према релацији Штаба 1 пролетерске бригаде бр. 423 од 16 априла 1943.

Према италијанским извештајима, партизани су у јачини од око 1.500 људи ноћу 8/9 априла прешли Дрину код Устиколине, јер су четници попустили. Делови батаљона Интра примили су борбу на Крчином Брду. У току 9 батаљон Интра је претрпео неколико напада много надмоћнијих партизана. У 16 часова стигао је батаљон Фенестреле (вероватно на Капак). Италијански изве-

БИТКА НА ДРИНИ
ОПШТИ ПРЕГЛЕД
0 5 10 15 20 КМ
ГОРАЖДЕ
Дрина
ПОДКОЗАРА
МИЉЕНО
УСТИКОЛИНА
ЧАЈНИЧЕ
СТАРОНИЋИ
КРБЉИНЕ
1 прол. див.
1 прол. бр.
ИФСАР
ФОЧА
СЛАТИНА
МЕТАЉКА
ЧИЧЕВО
ОЦАЦИ
КАЛИНОВИК
ОЦРКАВЉЕ
МИЉЕВИНА
2 пр. бр.
3 кр. бр.
7 бр.
ГЛАВАТИЧЕВО
ГРАЈСАЛИЋИ
ЈЕЛАШЋА
ЈЕЛЕЧ
ЂЕЋЕВО
ДРАГОЧАВА
КОВАЧ
ЉУБУЧА
ОБАЉ
2 дал. бр.
КРУШЕВЉАНИ
МЈЕШАЈИ
БУНОВИ
ВИКОЧ
Ћеотина
КРЧЕ
УЛОГ
КЉУНИ
2 прол. див.
ЧЕЛЕБИЋ
БРВЕНИЦА
ПРИЈЕПОЉЕ
Неретва
УЗЛУП
МЕЂАК
ПЉЕВЉА
ПРИДВОРЦИ
БИЈЕЊЛ
ШЋЕПАН ПОЉЕ
3 кр. бр.
КРЕКОВИ
Сутјеска
3 сан. бр.
ХОЧЕВИНА
КИФИНО СЕЛО
ЦРКВИЦЕ
Пива
ЧЕТНИЦИ
КРУШЕВО
НЕВЕСИЊЕ
2 пр. бр.
Тара
ПОТПЕЋЕ
ЧЕМЕРНО
КОЗИЦА
ВРБА
ГЛИБАЋИ
ВРУЉА
3 дивизија
ТЕПЦА
ГОРИЦЕ
ДРЕЖАЊ
ГРАЧАНИЦА
ГАЦКО
СТАБНА
НЕДАЈНО
КОСАНИЦА
КОВРЕН
ШИПАЧНО
ЛЕВЕР ТАРА
БЛИШКОВО
Дурмитор
ЖАБЉАК
ДАБАРСКО
ЛУКАВАЦ
АВТОВАЦ
ЛИПНИК
ЛИСИНА
4 и 5 црног.
ДОБРИ ДО
ГОРАНСКО
БЕРКОВИЋИ
САМОБОР
бригада
ПОЉЕ
КЉУЧ
ШАХОВИЋИ
СТЕПЕН
КОРИТА
БИЈЕЛОПОЉЕ
КОМАРНИЦА
МЕКА ГРУДА
ТИМАР
ШАВНИК
БОАН
ЈАСЕНОВО ПОЉЕ
ПРЕСЈЕКА
ГВОЗД
ГОРЊЕПОЉЕ
ЛУКОВО
КОЛАШИН
НИКШИЋ

штаји не говоре о повлачењу са Крчина Брда и Капка, али се то види из њихова смисла. Губици које признају: батаљон Интра — 8 — 10 априла — мртвих 18, рањених 24, нестао 1; батаљон Фенестреле — 3 мртва, 10 рањених и 1 нестао. Прва бригада је, дакле, водила борбу 8/9 на Крчином Брду са деловима (главнином) батаљона Интра, а 9/10 на Капку са батаљоном Интра и Фенестреле.

Трећа је крајишка бригада 9 априла у зору кренула из Калиновика за Устиколину и до 21.15 часова била је већ са два батаљона на десној обали Дрине. Њен задатак је био да дође у везу са Јужном групом (2 дивизијом). Отуда у току ноћи 9/10 није могла учествовати у нападу на Капак, где ју је, како изгледа, очекивала 1 бригада.

У ово време је Врховни штаб наредио да се 6 (босанска) и Мајевичка бригада, које су се по његовом наређењу пребациле на југ из Источне Босне, распореде на простору Превила, Јабука (10 км северозападно од Устиколине), Мрежића (7 км југозападно од Јабуке). Средином месеца делови 6 бригаде су на простору Драговићи, Новаковићи, Гостичај.

3) Бој код Ифсара

Истог оног дана кад је Капак пао у руке 1 пролетерске бригаде (10 априла), Штаб 4 артиљериског пука са батаљоном Ексиле стигао је у рејон Голог Брда, са задатком да одбаци наше снаге на леву обалу Дрине, а затим да са сва три батаљона (Интра, Фенестреле, Ексиле) деблокира Фочу.

Овог истог дана је Штаб 1 дивизије у 12.30 часова издао заповест за напад на вододелницу између Дрине и Слатинске Реке. На тој вододелници, према овој заповести, непријатељ је држао Голи Врх (1309), Раскршће (1221), Бањачу (1237), Хунку (1229) и овај гребен даље ка Ифсару. Прва пролетерска и 3 крајишка бригада имале су да разбију непријатеља на вододелници, с тим да 1 бригада нападне Голи Врх са севера, запада и југа, а 3 бригада да изврши удар у леви бок — на фронту Раскршће, Бањача, Хунка; 7 крајишкој је наређено да одмах пређе на десну обалу Дрине, да избије на Ифсар и да ту пресече комуникацију Фоча, Слатина, Ифсар, Чајниче. Но, како је 7 бригада још била далеко, заповест 1 дивизије је предвиђала да ће у Ифсар доћи 3 бригада, чим буде разбијен непријатељ на линији Голи Врх, Раскршће, Хунка. Следећи задатак — заузимање Чајнича и пресецање везе ка Горажду и Пљевљима — предвиђала је заповест, да се изврши углавном са истим распоредом.

Идућег дана у 16.45 часова Врховни штаб је наредио 1 дивизији да употреби све снаге ради разбијања италијанских снага према Чајничу. У томе циљу Врховни штаб је наредио да 7 крајишка крене одмах правцем Поникве (5 км јужно од Чајнича), Метаљка (6 км југоисточно од Чајнича). Врховни је штаб, дакле, такође упутио 7 бригаду у обухват, само знатно шире. У исто време наредио је 2 дивизији да упути једну бригаду на десну обалу Чехотине ради садејства са 1 дивизијом, што је 2 дивизија већ била учинила.

Штаб 1 бригаде упутио је у напад на Голи Врх 3, 4 и 6 батаљон, а 1 и 2 батаљон, који су од 8 априла били непрекидно у борби, повучени су у резерву у село Црнетиће (6 км југоисточно од Устиколине).

Један батаљон (3) је напао Голи Врх са севера — са линије Гостичај, Новаковићи, један са запада — са полазног положаја на к. 1085 (од Капка), а један с југа — са линије Хусићи, Коњевићи. На тај начин Голи Врх је био обухваћен са три стране, а на четвртој је 3 крајишка имала да Италијанима пресече отступницу.

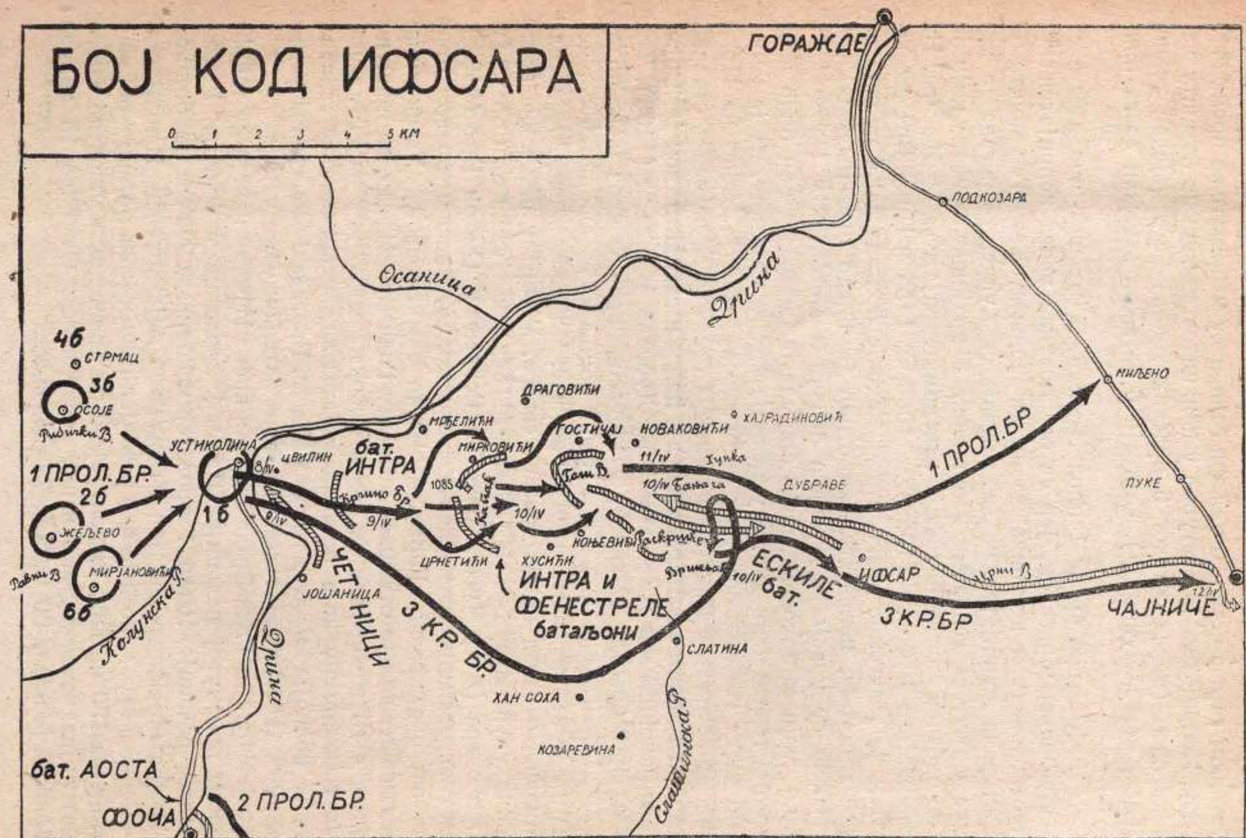
Напад је отпочео 10 априла у 21 час. Борба је била жестока, равна оној на Крчином Брду и Капку. Батаљон с југа и батаљон са запада заузели су прве ровове, али се притисак батаљона са севера није осетио, те је непријатељ одавде могао појачати угрожена места. Релација 1 пролетерске бригаде објашњава неактивност северног батаљона неспоразумом: уговорени знак за напад била је паљба тешких бацача и топа, али пошто је борба отпочела раније, наши се тешки бацачи и топ код 3 батаљона нису могли разликовати, па је он остао више пасиван него активан.

У зору 11 главнине батаљона повучене су уназад, а према непријатељу су остављена само предња одељења, местимично на свега 50 метара отстојања; било је наређено јединицама да одмах крену напред чим осете да је непријатељ отпочео повлачење. У 10 часова стигло је обавештење да су јединице 3 крајишке бригаде пресекле непријатељску отступницу на делу Раскршће, Хунка. Али у исто време непријатељ је напао јаким снагама из правца Ифсара, одбацио наше јединице са Раскршћа и Хунке, пробио обруч и отворио пролаз својим отсеченим трупама на Голом Врху, које су одмах отпочеле повлачење. Јединице 1 бригаде интервенисале су одмах тукући непријатељске колоне. Две чете 3 батаљона су хитно заузеле Раскршће и спречиле непријатеља да извуче комору. У гоњењу су учествовала сва три батаљона. Трећи батаљон (без две чете) гонио је непријатељску колону која је отступала од Раскршћа преко Хајрадиновића (1 км северозападно од

Хунке) према Миљену (6 км северозападно од Чајнича), а 4 и 6 батаљон са две чете 3 батаљона гонили су непријатеља према Ифсару. Непријатељ је отступио у паници оставивши на бојишту велики плен (поред осталог 6 брдских топова 75 мм, један тешки бацач, мазге, муницију). Стога је 6 батаљон задржан да га прикупи.

За све ово време 1 пролетерска бригада није имала везе са 3 крајишком бригадом, јер се ова повукла услед непријатељског противнапада и изгубила додир са непријатељем. Тек пошто је протерала непријатељске заштитнице са Хунке, 1 бригада је дошла у везу са деловима 2 батаљона 3 крајишке бригаде који је био одбачен са тих положаја нападом непријатеља од Ифсара. На положајима Дубраве (1068), к. 1065, к. 1155 и Црни Врх непријатељ је узастопно давао отпор. Како је бригада даље продирала према истоку, непријатељски отпор је бивао организованији, а ступали су у дејство и тешки бацачи и артиљерија. Не знајући како стоји са боковима, штаб бригаде је сматрао да би било неопрезно терати клин дубље у непријатељску позадину, па је наредио да се гоњење обустави, а батаљону који је избио на Црни Врх да се врати у Ифсар. Уосталом, 1 бригада се налазила стварно на правцу кретања 3 бригаде. Она ће ту и заноћити, док је 3 бригада заноћила иза ње на простору Дубрава, Вршељак (1138). Тек када је 3 бригада 12 априла у 14 часова прешла кроз њене положаје, 1 бригада је кренула у лево и пошла на извршење другог дела задатка: пресецање друма Горажде, Чајниче, ликвидација села Миљена и напад на Чајниче са севера. У том су циљу два батаљона упућена на сектор Пањике (1164, 8 км јужно од Горажда), Подкозара (5 км југоисточно од Горажда), Оштри Врх (943, 8 км северозападно од Чајнича), са задатком да десном обалом Дрине затворе правце Горажде, Чајниче и Горажде, Устиколина; један батаљон је остављен у рејону Голи Врх, Ифсар, да прикупи плен, а Штаб бригаде са два батаљона кренуо је према Миљену. На томе правцу није било непријатеља, а у Миљену се сазнало да је непријатељ напустио и Чајниче. Бригада је наставила затим друмом за Чајниче оставивши један батаљон у селу Луке.

Напад на Голи Врх и гоњење према Ифсару изнети су такође према поменутој релацији Штаба 1 пролетерске бригаде. У закључку релације, Штаб 1 пролетерске бригаде сматра да бој код Ифсара није довршен, јер непријатељ није дотучен. Непријатељ — каже се ту — који је био разбијен и који је на бојишту оставио више од 150 мртвих, умакао је својом главнином и уништио много материјала захваљујући нашој лежерности. Од 1 до 15 априла бригада је имала 30 мртвих 79 рањених.

БОЈ КОД ИФСАРА
0 1 2 3 4 5 КМ
ГОРАЖДЕ
ПОДКОЗАРА
Осаница
Дрина
4б
СТРМАЦ
3б
ОСОЈЕ
1 ПРОЛ. БР.
2б
ЖЕЉЕВО
МИРЈАНОВИЋИ
6б
Колунска Р.
УСТИКОЛИНА
1б
ЦВИЛИН
бат. ИНТРА
МРЂЕЛИЋИ
МИРКОВИЋИ
ДРАГОВИЋИ
ГОСТИЧАЈ
НОВАКОВИЋИ
ХАЈРАДИНОВИЋ
МИЉЕНО
1 ПРОЛ. БР
ДУБРАВЕ
ПУКЕ
1085
9/IV
10/IV
11/IV
8/IV
ЦРНЕТИЋИ
КОЊЕВИЋИ
ХУСИЋИ
ИНТРА И ФЕНЕСТРЕЛЕ батаљони
ЕСКИЛЕ бат.
ИФСАР
ЧАЈНИЧЕ
3 КР. БР
12/IV
ЈОШАНИЦА
ЧЕТНИЦИ
3 КР. БР.
СЛАТИНА
ХАН СОХА
КОЗАРЕВИНА
Дрина
бат. АОСТА
ФОЧА
2 ПРОЛ. БР.

Релација 3 крајишке бригаде наводи да се бригада по прелазу Дрине прикупила на простору око Хана Сохе, а 10 априла да су 2 и 4 батаљон заједно са 1 бригадом напали непријатеља на линији Хунка, Раскршће, Голи Врх. Борба је трајала два часа. Други батаљон и делови 4 батаљона заузели су линију Хунка, Бањача, Раскршће, а непријатеља потисли ка Ифсару, док су се делом снага осигуравали од отсечених непријатељских снага на Голом Врху. Не прецизирајући време, релација 3 бригаде наводи даље да су две чете, једна из 2 а једна из 4 батаљона, извршиле препад на Голи Врх, али да су одбијене. Затим се непријатељ, услед премореностн наших јединица и магле, пробио од Ифсара до Раскршћа и спојио са својим деловима на Голом Врху. Касније је 2 батаљон са једном четом 4 батаљона разбио непријатеља на линији Гувниште, Раскршће, Бањача, а по том га је 1 батаљон са деловима 4 батаљона гонио заједно са 1 пролетерском; 12 априла бригада је прошла кроз Чајниче са 1, 3 и 4 батаљоном и задржала се на путу Чајниче, Пљевља, а 2 батаљон је остао у бригадној резерви западно од Чајнича.

Према италијанским извештајима батаљони Интра и Фенестреле нападнути су жестоко ноћу 10/11 априла. Напад је трајао све до зоре — са знатним губицима за обе стране. Затим су оба батаљона отпочела да отступају на Чајниче, под заштитом батаљона Ексиле који је образовао заштитницу. Касно по подне 11 априла први делови батаљона Интра и Фенестреле стигли су у Чајниче, док је батаљон Ексиле још водио борбу западно од Чајнича. У току ноћи 11/12 априла отпочело је повлачење из Чајнича за Пљевље — у две колоне, које је завршено 13. Пре повлачења из Чајнича порушена су утврђења. Авијација која је дошла из Мостара и Албаније није могла дејствовати због слабе видљивости. Губици батаљона Фенестреле: 7 официра (међу њима и командант батаљона) и 31 војник; 1 алписког артиљериског пука: 38 војника; батаљон Интра: 1 официр, 58 војника; материјала: 6 топова, 9 бацача, 4 митраљеза, 10 пушкомитраљеза. Губитке батаљона Ексиле италијански извештаји не помињу.

Из наших и непријатељских извештаја може се закључити да су батаљони Интра и Фенестреле припадали 3 алписком пуку, а батаљон Ексиле — 4 алписком пуку. Из 1 алписког артиљериског пука су код Ифсара учестовале две батерије. Према једном нашем извештају, 1 дивизија је заробила заставу 37 чете из 4 батаљона 1 алписког пука.

На основу релација 1 и 3 бригаде и непријатељских извештаја, Бој код Ифсара може се реконструисати овако: Голи Врх бранили су батаљони Интра и Фенестреле и делови 1 алписког

артиљериског пука. У току ноћи 10/11 априла напад 1 пролетерске на Голи Врх није успео, али је она привукла на себе оба италијанска батаљона, тако да је 3 крајишка могла без велике борбе заузети Хунку, Бањачу и Раскршће у зору 11 априла. Пресецање отступнице је вероватно одлучило непријатеља да се повуче; иначе није имао разлога да отступи јер се могао одржати. Претходно је батаљон Ексиле одбацио делове 3 бригаде са Раскршћа и отворио отступницу батаљону Интра и Фенестреле. Судећи по изгубљеном материјалу, повлачење се претворило у бекство, благодарећи чињеници што је 1 бригада одмах кренула у гоњење. Очигледно је да су Италијани могли и даље остати на положају, бар до ноћи, а затим су се могли повући у реду за Чајниче. Преурањено повлачење довело је до панике и пораза. Под тим утиском донета је ваљда и одлука о напуштању Чајнича.

Касно по подне 3 крајишка је ушла у Чајниче. Седма крајишка бригада, пошто је прешла Дрину, дошла је у везу са 2 пролетерском и усмерена је ка Фочи, али је ускоро затим упућена ка Метаљци (1 км југоисточно од Чајнича). Ту је стигла без отпора већ 12 априла по подне.

У исто време Италијани су дефинитивно напустили и Горажде и повукли се према Устипрачи. Тако ће, до доласка Немаца, Горажде остати неколико дана без гарнизона. Штаб 1 дивизије пита 14 априла Врховни штаб да ли може заузети Горажде, али пре но што је добио одговор, догађаји пред фронтом 2 дивизије привукли су снаге 1 дивизије према југу.

После Боја код Ифсара Штаб 1 дивизије је наредио 13 априла да се 1 бригада постави на простор Чајниче ради затварања правца према Горажду и обезбеђења Чајнича, 3 крајишка бригада на простор Метаљка, Присоје, Старонићи, ради контролисања терена источно од пута Чајниче, Метаљка, а 7 крајишка бригада на Кова Планину ради затварања правца Чајниче, Пљевља. Ово време је требало употребити за одмор и исхрану јединица.

У свему, за непуну недељу дана 1 и 2 дивизија су, по прелазу Дрине, одбациле главнину дивизије Тауринензе и многобројне четнике, и на десној обали заузеле велику просторију до линије Поткозара, Чајниче, Метаљка, Челебић, Узлуп.

4) Бој код Челебића

Италијански извештаји говоре да је 13 априла наша артиљерија са неколико зрна тукла њихове положаје у Фочи, на што је авијација VI корпуса бомбардовала Тровρх, одакле су дејствовали

наши топови; 14 у 4.30 Италијани бележе један наш неуспели напад против северног и источног фронта њиховог гарнизона, а у 16.45 часова јако дејство наших бацача 81 мм и топова малог калибра; у току ноћи 15 априла Италијани наводе да су одбили два наша напада, а у 15 часова да смо отпочели јак затрени напад артиљеријом малог калибра, бацачима и митраљезима, од чега су имали два мртва и 4 рањена. Уствари, у току ноћи 13/14 априла вршили смо демонстративни напад на Фочу, а затим ватрени притисак као припрему за општи напад који је требало да се изврши ноћу 15/16 априла. Заповест за напад добила је 2 пролетерска бригада 15 априла у 7.30 часова од 2 дивизије, чији се штаб налазио у Осоју (5 км југоисточно од Фоче). О нападу је извештен Врховни штаб и Штаб 1 дивизије, од кога је затражена артиљерија.

Но, већ у 9.30 часова, 2 пролетерска бригада прима наређење да се напад обуставља због притиска четника код Челебића и да одмах упути један батаљон у Потпећ, који ће се ставити под команду 3 санџачке бригаде и који ће ухватити везу са 2 далматинским батаљоном (вероватно 2 батаљоном 2 далматинске бригаде) у Завајиту. Бригада је упутила свој 4 батаљон.

Борбе са четницима у рејону Челебића отпочеле су раније, јер је 2 дивизија 14 априла известила Врховни штаб да је овог дана у 3 часа извршила противнапад, да је десна колона потукла непријатеља, да је дивизија овладала Слабићем (1504, 3 км јужно од Фоче) и Плијесом (1717, 10 км јужно од Фоче), и да непријатељ отступа. Али 15 априла ујутру јавља Врховном штабу и 1 дивизији да се 1.200 четника налазе на линији Махала (16 км југоисточно од Фоче), Јечмиште, Хочево, В. Раван, да је 3 санџачка бригада бројно слаба и на великом простору, и тражи да се 1 пролетерска бригада упути у широк обухват правцем Ковач, Градац, Мељак (15 км западно од Пљеваља), Бобово (9 км јужно од Мељака), у циљу да се четницима пресече отступница за Пљевље. Ова ситуација је дакле натерала штаб 2 дивизије да се одрекне напада на Фочу.

Ситуација се 15 морала постепено погоршавати, јер је овог дана око 17 часова наређено 2 бригади да упути још један батаљон са командантом бригаде, а одмах затим да крене читава бригада. Један извештај 2 дивизије Врховном штабу од 16 априла, који очигледно износи ситуацију од 15 априла, наводи да се ситуација погоршала, да непријатељ угрожава Бунове (6 км јужно од Фоче) и да дивизија пребацује своје рањенике на леву обалу Дрине.

На основу овог извештаја Врховни штаб је 16 априла у 17 часова обавестио 2 дивизију да је наредио 1 дивизији да јој упути у помоћ једну своју бригаду преко Викоча, и наложио јој да ангажује у нападу против четника и делове 2 далматинске, само да се што пре разбију и униште.

На основу захтева штаба 2 дивизије од 15 априла, Штаб 1 дивизије је још 16 у 10.15 часова наредио 7 крајишкој бригади да крене правцем Градац, Мељак, Колијевка, Оштриково Брдо, Врановина (на Тари), а 3 крајишку бригаду поставио је на простор Мељак, Ковач Планина, Бољанићи, са задатком затварања правца према Пљевљима. Из једне друге депеше види се да је 7 крајишка упућена још 15 априла.

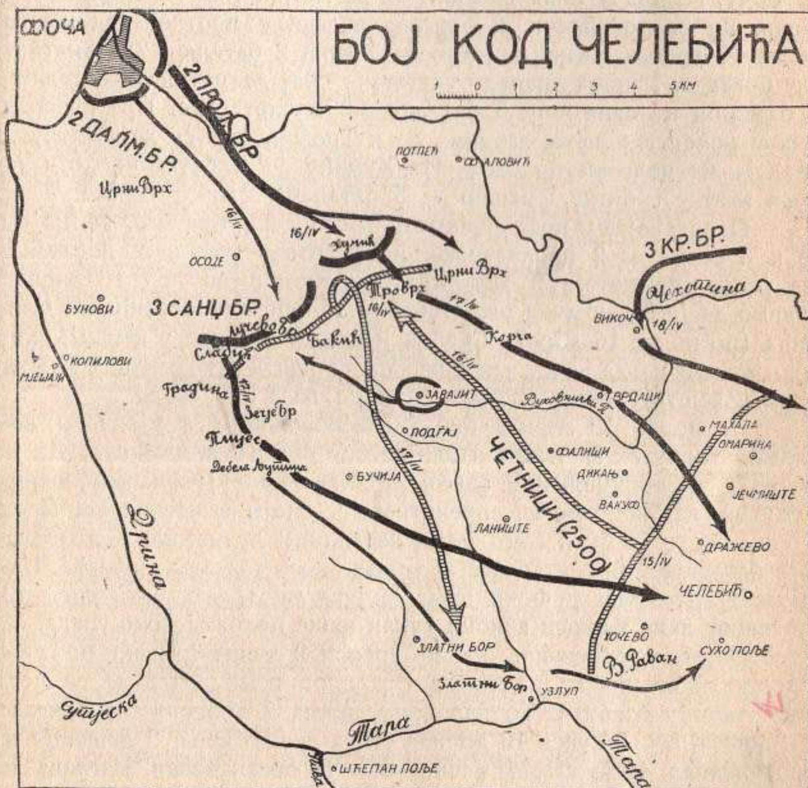
Но, овог истог дана у 17.50 часова, а на основу наређења Врховног штаба, 1 дивизија је упутила 3 крајишку бригаду — преко Викоча — у десни бок четника ангажованих према 2 дивизији. Немајући довољно података о ситуацији јужно од Чехотине, Штаб дивизије је наредио 3 бригади да по прелазу Чехотине продужи без задржавања, да ступи у контакт са непријатељем и да енергично нападне, не чекајући да дође у везу са јединицама 2 дивизије; везу, каже се у том наређењу 1 дивизије, треба тражити у току борбе и то са 7 крајишком бригадом — уз Тару, а са 3 санџачком бригадом и јединицама 2 дивизије — ка Дрини и Фочи. На дотадашње положаје 3 крајишке, на простор Метаљка, Ковач Планина, упућен је један батаљон 1 пролетерске бригаде. Овим је, закључује заповест, задатак 1 бригаде проширен према Пљевљима, а измењен утолико што ће она у крајњем случају (вероватно, ако наше трупе јужно од Чехотине буду одбачене) образовати прихват осталим снагама и мостобран.

Друга пролетерска бригада упућена је (вероватно) правцем Хумић, Тровpх, Заваjит. У исто време упућен је још један батаљон 2 далматинске на отсек Тровpх, Бакић. Идеја је, дакле, да 2 пролетерска бригада ојачана деловима 2 далматинске затвори најважнији правац према Фочи, негде на линији Тровpх, Бакић, а лево од ње да 3 санџачка, преко Зечје Главе или Слабића, продужи мостобран до Дрине.

Штаб 2 пролетерске бригаде стигао је са 2 батаљоном на Хумић 16 априла око 4 часа. Непријатељ је изгледа већ од зоре врло активан, јер Далматинци (вероватно батаљон 2 далматинске који је претходног дана забележен у Завајиту) врше противнапад. Штаб бригаде упућује две чете 4 батаљона са једном четом 2 далматинске — у обухват непријатеља — преко Црног Врха (1320) на Корчу (1255), али у међувремену непријатељ заузима

Црни Врх и кида везу између 2 батаљона, који је на Тровърху, и 4 батаљона.

Ускоро затим непријатељ напада Тровърх где стиже и једна чета 4 батаљона. Борба је жестока и крвава. Непријатељ је упоран, али 2 батаљон одбија све његове јуришe. Тек када се далматински батаљон (према подацима 2 пролетерске бригаде) по-

вукао са Бакића, непријатељ је заузео Тровърх. Долазак 5 батаљона 2 пролетерске бригаде није могао изменити ситуацију, али се главнина 2 пролетерске бригаде задржала на Хумићу, а оба батаљона 2 далматинске (онај који је био код Завајита и онај који је упућен из Фоче) задржала су се вероватно негде у висини Лучевог Брда (3 км западно од Тровърха). Нема података о раду

ова два далматинска батаљона и о јачини непријатељског притиска на њих.

За све време борбе су авиони (вероватно италијански) бомбардовали наше положаје, врло опрезно али ипак непрецизно, јер се борба водила на блиском отстојању.

То је била ситуација око подне 16 априла. Она је била неповољна, јер смо на Хумићу имали још једини ослонац на путу за Фочу. Падом Хумића спојили би се четници са Италијанима у Фочи. Да се то спречи, 2 бригада полази у противнапад нешто после 17 часова, када је стигао на Хумић 2 батаљон 2 далматинске бригаде. У противнападу учествује овај далматински батаљон, 2 батаљон и једна чета 5 батаљона 2 пролетерске. Противнапад има у почетку успеха, заузима се и Троврх, али се најзад трупе враћају на полазни положај. На Хумићу је 2 батаљон, који је имао знатне губитке, смењен од 5 батаљона 2 пролетерске.

О догађајима пред фронтом 3 санџачке бригаде, са којом је и 3 батаљон 2 пролетерске, нема готово никаквих података. Из једног извештаја 2 дивизије Врховном штабу од 16 априла видимо да је 3 санџачка отступила без борбе од Челебића до Слабића (по подне 16 априла Слабић је морао да буде у непријатељским рукама) и да ће дивизија извршити општи противнапад. Према овом извештају снаге четника цене се на 2.500 људи.

По подне 16 априла био је најповољнији, а уједно и последњи тренутак за испад италијанског батаљона из Фоче. Да је смело и са прикупљеном снагом кренуо према југоистоку, вероватно ми не бисмо могли спречити да се споји са четницима. Пред Фочом могао је бити само један батаљон 2 далматинске, а можда и 1 батаљон 2 пролетерске, ако није био негде код Потпећа. Пасивност Италијана у Фочи једва је схватљива, утолико више што су сваког дана њихови авиони тукли наше положаје око града.

Општи противнапад о коме говори 2 дивизија изведен је на основу категоричког наређења Врховног команданта да се четници морају разбити. То наређење прима 2 пролетерска бригада у 22 часа, а у 24 часа 16 априла стиже и наређење 2 дивизије за противнапад. Није сасвим јасно како је организован. Изгледа да је 3 санџачка образовала десну колону, 2 пролетерска леву, а да је 7 крајишка имала да нападне непријатеља у леђа — од Бобова. Напад је отпочео 17 априла у 3 часа. Не може се знати где је пало тактичко решење. Према једном извештају 2 дивизије Врховном штабу десна колона је овладала Слабићем и Плијесом. Пред 2 пролетерском непријатељ је изгледа отступио без велике борбе, а о уделу 7 крајишке нема никаквих података. Ова ће се 18 априла скупљати у рејону Шуле (8 км источно од Челебића).

Када је Врховни штаб примио извештај да је 3 санџачка овладала Слабићем и Плијесом, наредио је дивизији 17 априла у 16,40 часова, да енергично гони непријатеља и да се повеже са 3 и 7 крајишком у циљу уништења одбачених банди.

Већ у 19 часова истога дана 2 дивизија издаје заповест за даље надирање: Десна колона (3 санџачка бригада и један батаљон 2 пролетерске бригаде, свега 5 батаљона и 4 бацача) напада општим правцем Плијес, Ланиште, Челебић са зоном ширења десно Тара, а лево линија: поток Вукојнички, к. 1052, Вакуф, Дражево, Челебић; њена десна потколона (два батаљона) упућена је правцем Плијес, Дебела Љутина, Бучија, Златни Бор, Узлуп, а по ликвидацији непријатеља на томе простору, да се оријентише за Челебић преко Сухог Поља; лева потколона (3 батаљона) упућена је правцем Градина, Зечје Брдо, Подгај, Вакуф, Челебић; Лева колона (2 пролетерска бригада без два батаљона и два батаљона 2 далматинске бригаде, свега 5 батаљона и 3 бацача) напада општим правцем Хумић (1326), Корче (1255), Тврдаци, Челебић, са зоном ширења десно Бакић (1444), Завајит, Фалиши, Дикањ, Јечмиште, а лево Црни Врх (1320), Викоч, Омарина. Заповест је предвиђала да ће напад отпочети 17 априла у 24 часа, а за непријатеља је речено да се концентрише на простору Челебић, Шћепан Поље са намером да деблокира фочанску тврђаву.

Како је ово изведено нема података, али већ 18 априла 2 дивизија извештава Врховни штаб да је непријатељ разбијен и да је побегао према Узлупу и Шћепан Пољу, оставивши 90 мртвих и 10 пушкомитраљеза са муницијом.

Трећа крајишка бригада је стварно отпочела покрет према југу 17 априла у 5 часова правцем Читлук (8 км југозападно од Чајнича), Клапухе, Рашчићи, Тупци, Вукосавци; 18 априла у 5 часова прешла је преко Чехотине у село Викоч, где је преданила; 19 је наставила покрет у правцу Мељака, где је стигла 20 без додира са непријатељем.

Непријатељски извештаји о борбама око Челебића су врло оскудни, али ипак јасни. Један извештај од 15 априла каже да је Бојовић прешао Тару код Узлупа и потиснуо партизане из рејона Златни Бор, а да је Ђуришић био у покрету из Ограђенице (10 км северно од Жабљака) према Викочу. Извештаји од 16 априла говоре да су Ђуришић и Бојовић стигли на линију Хумић, Бакић, Бастаси (уток Сутјеске); извештаји од 19 априла говоре да се борбе воде око Мељака и да Ђуришић има намеру да се повуче у одбрану Кослића (?).

Према једном немачком извештају, 18 априла у 22 часа стигао је у Горажде 2 батаљон 369 пука [112]), где је образовао мостобран на левој обали Дрине. Идућег дана мостобран је проширен до к. 696 (2 км јужно од Горажда) и к. 701. Овог истог дана у Горажде је стигла и 3 батерија 369 артиљериског пука.

О доласку немачких трупа у Горажде 1 дивизија је још 19 априла известила Врховни штаб. Дивизија је тог истог дана утврдила да се ради о 369 дивизији.

За све ово време немачки и италијански извештаји бележе врло снажне нападе из ваздуха на наше трупе око Фоче. У то време су у 1 дивизији, а вероватно и у другим нашим јединицама, формирана противавионска одељења. Резултати су се осетили. Немци и Италијани јављају да су им погођена по два авиона. Један италијански авион оборен је код Кључа 29 априла.

---

[112]) Овај је пук раније имао бројни назив 969.

II

БОРБЕ У ХЕРЦЕГОВИНИ

1) Ослобођење Гацког

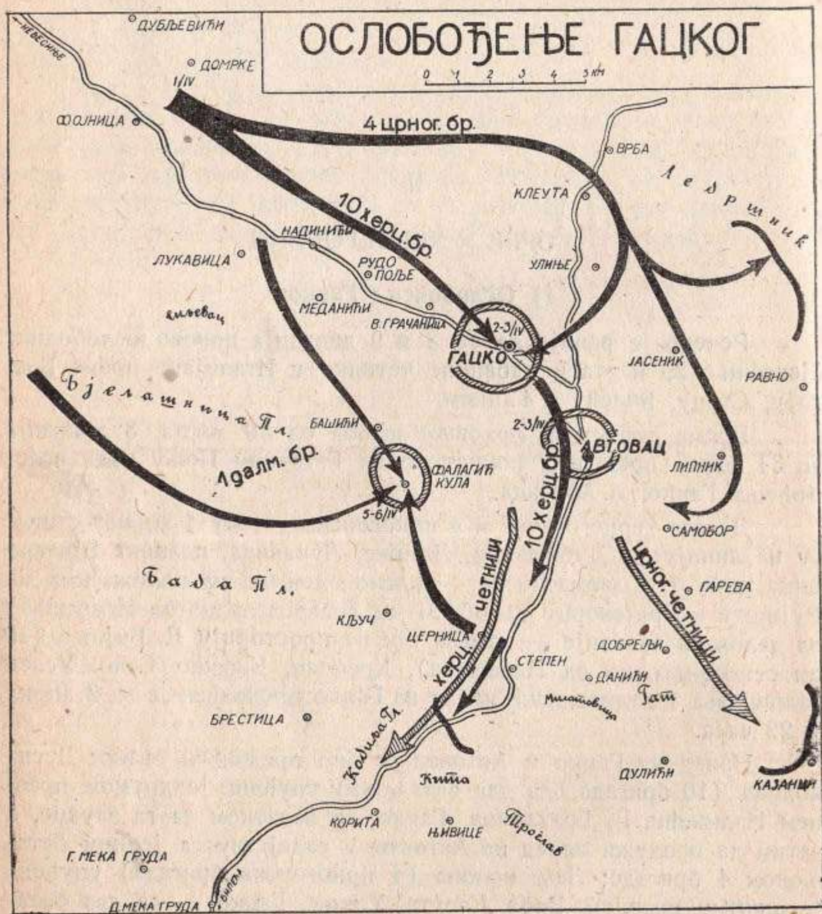
Речено је раније да су 3 и 9 дивизија поново ослободиле Невесиње 29 марта и одбациле четнике и Италијане према Благају, Стоцу, Билећу и Гацком.

Према директиви Врховног штаба од 30 марта, 3 дивизија је 31 марта предузела покрет према Гатачком Пољу ради ослобођења Гацког и Автовца.

Десета херцеговачка и 4 црногорска у току 1 априла стигле су на линију: с. Дубљевићи, Домрке, Лукавица, планина Бјелашница, док је 1 далматинска — касно смењена на положајима на Рујишту и Пријеворцу (1266, 21 км северозападно од Невесиња) од делова 9 дивизије — стигла тек на просторију Д. Бијења (10 км североисточно од Невесиња), Крекови, Кифино Село. Услед задоцњења 1 далматинске напад на Гацко предвиђен је за 2 април у 22 часа.

Напад на Гацко и Автовац је био предвиђен овако: Десна колона (10 бригада без два батаљона) упућена је друмом правцем Надинићи, В. Грачаница, Гацко, са задатком да га заузме, а затим да продужи напад на Автовац у садејству са једним батаљоном 4 бригаде; Лева колона (4 црногорска бригада) упућена је општим правцем: Врба, Клеута, Улиње, Гацко — са два батаљона; један њен батаљон упућен је на просторију Липник, Самобор, да одавде врши притисак на Автовац за време напада наших јединица на Гацко, а по паду Гацког да заједно са десном колоном изврши напад на Автовац; један батаљон 4 бригаде имао је задатак да осигурава правац од Равног и Лебршника; 1 далматинска бригада је са једним батаљоном затварала правац од Луковач-

ког Поља (21 км југоисточно од Невесиња), а са једним осигуравала је десни бок десне колоне; два батаљона ове бригаде постављени су као дивизиска резерва на простор Надинићи, В. Грачаница. Брдска батерија пласирана је на просторију Рудо Поље,

В. Грачаница да изврши артиљериску припрему напада.

У извештају VI корпуса Суперслоди од 1 априла закључује се да наше јединице настоје да се пробију према истоку у Црну Гору. Међутим у Суперслоди су још увек мишљења да иду ка мору. У томе светлу треба посматрати све мере које Италијани

предузимају у то време. Они су крајем марта и првих дана априла појачали гарнизоне Стоца, Билеће и Требиња. У Стоц је 31 марта стигло око 1.000 људи; у Билећу је 2 априла био Штаб 49 легије Црних кошуља, 40 батаљон Црних кошуља, једна италијанска батерија 100 мм и један батаљон 14 домобранског пешадиског пука; у Требиње тих дана је стигла 73 легија Црних кошуља са 44 и 73 батаљоном и 52 митраљеском четом, 2 батаљон 259 пука и (вероватно) 1 батаљон 93 пешадиског пука. Италијани су наредили да се црногорски четници прикупе у Билећи да би појачали приморски фронт. Међутим Станишић није послушао ово наређење, већ је и даље остао на правцу Гацко, Автовац, Равно.

Наше релације не помињу на којој су линији четници, усташе (милиционери из Куле Фазлагића) и домобрани (једна чета из 14 пешадиског пука) бранили Гацко. Непријатељски извори су раније за усташе и домобране помињали линију Лукавица, Сиљевац, М. Бјелашница, В. Бјелашница, Зелени До, Црница, с тим да су четници били северно од Лукавице. Један домобрански извештај из Мостара од 2 априла тврди да је Станишић прешао у напад општим правцем Гацко, Фојница, а да су на његовом левом крилу биле чете неких других четника (херцеговачких?), милиционери и пола чете домобрана. Но овај напад не потврђују други извори, а ни догађаји. То је било можда само намера, осујећена нападом 3 дивизије.

Према сопственој релацији напад 3 дивизије извршен је тачно по плану. Непријатељ је пружио отпор на положајима (не каже се на којим) западно од Гацког, које су држали домобрани и усташе из Фазлагића Куле и Грачанице. Изгледа да је овај отпор брзо попустио, јер су у току ноћи 2/3 априла наше јединице биле већ у Гацком и Автовцу.

Црногорски четници отступили су ка црногорској граници, а херцеговачки ка Билећи. Домобрани и усташе отступили су у Фазлагића Кулу па су заједно са милиционерима из Фазлагић Куле заузели положај на падинама Бјелашнице и Бабе Планине.

Италијански извештаји не бележе борбе око Гацког. Тврде само да је 2 априла касно увече колона Станишић напустила Гацко да заузме положај Кобиља Глава, Камено Брдо (1105), Милатовица (1104), где се распоредила до 3 априла увече. Међутим изгледа да је то било само италијанска жеља. Како смо видели црногорски четници су отступили према истоку, а на том правцу се касније појављује колона Поповић, која је ноћу 3/4 априла водила борбу у рејону Дрежањ, а 5 заузела положај Слато, В. Градина (1189), Глог (1230, 15 км југоисточно од Невесиња). Баћо-

вићеви четници су у то време били код Цинове Мах. (11 км југоисточно од Невесиња).

Штаб 3 дивизије стао је на гледиште да милиционере из Фазлагића Куле треба ликвидирати — из политичких разлога. Б. Станишић је био постигао споразум са њима за заједничку борбу бротив партизана, што је изазвало негодовање међу четницима и код становништва које је много претрпело од ових милиционера. Стога је ноћу 5/6 априла извршен напад на њих овако: Десна колона (1 далматинска) упућена је општим правцем Шипачно, Вучија Бара, Фазлагића Кула, а један њен батаљон правцем Лукавица, Обадина (1002), Башић, Фазлагића Кула. Лева колона (10 херцеговачка без два батаљона) упућена је у напад са просторије Церница, Кључ према Фазлагића Кули, а једним батаљоном је затварала правац према Билећи; 4 црногорска затварала је правац према Чемерном, Равном и Казанцима (11 км југоисточно од Автовца). Напад је извршен 6 априла у 1 час. После краће борбе непријатељ је разбијен и Фазлагића Кула заузета без наших губитака. Заробљено је 150 милиционера, а заплењено је 150 пушака и 7 сандука муниције.

Према извештајима 3 дивизије у Фазлагића Кули било је око 1.600 милиционера, а према једном домобранском извештају свега 700. Последњи податак биће вероватно тачнији.

Један домобрански извештај каже да је 11 чета 14 пука (посада Гацког) прихваћена од четника код Меке Груде, и да су милиционери на положају Кључ, Шипачно разбијени. Италијани су у вези наших успеха код Гацког предузели мере за евакуацију Билећа и о томе известили усташке власти. Они су били решени да не бране ово место, него да се повуку на главну одбранбену линију на Требишници.

Пета црногорска бригада је за то време била на просторији Залом, Братач (9 км источно од Невесиња). Штаб дивизије предлаже 6 априла да је оријентише према Бањанима.

Према једном домобранском извештају из Мостара, Љубиње је пало 3 априла. Не може се утврдити из докумената да ли су и које наше јединице дејствовале у томе крају. Један италијански извештај од 7 априла наводи да су наше снаге напустиле Љубиње и повукле се у малим групама према северу. В. Дедијер (Дневник II, с. 224 — 225) наводи по казивању Хума и Владе Шегрта да су 2 и 5 батаљон 10 херцеговачке бригаде ослободили Дабарско Поље, Љубиње, Дивин, Фатницу, Плану и Давидовиће. За 14 дана ова два батаљона имала су 14 акција и запленила 50 пушкомитраљеза. Нападан је и Столац, али га нису заузели. Италијани на-

воде да су један наш јак напад на Столац одбили 5 априла. Код Дабра ови делови 10 херцеговачке повезаше се са батаљоном „Слобода“, који се читаву годину дана одржао међу 12.000 херцеговачких четника. У то доба за 10 бригаду јавило се око три стотине нових бораца.

После заузећа Фазлагића Куле 10 херцеговачка бригада је остала на просторији Фазлагића Кула, Степен, затварајући правац према Билећи; 1 далматинска је на просторији Самобор, Гарева, Добрељи, Гат (1120) затварала правац према Равном и Казанцима; 4 црногорска је на просторији Врба, Јасеник, Липник затварала правац према Чемерном, Лебршнику и Равном; 5 бригада је остала на истој просторији. Четници су, концентрисани на Црногорској граници, свакодневно вршили испаде у правцу наших јединица али су одбацивани са губицима.

Пораз четника код Гацког одјекнуо је, природно, на сектор дивизије Ферара у Црној Гори. Према извештајима ове дивизије Станишићеви четници прикупили су се код Крстаца (18 км југоисточно од Автовца), а један италијански ојачани батаљон упућен је 4 априла на Пријевор (11 км југоисточно од Горанског); батаљон је тамо стигао 6 априла. У току 7 априла поставио се на Јасенов Врх (1301, 8 км југоисточно од Горанског).

Штаб 3 дивизије је одлучио да разбије четничке банде на линији Равно, Казанци. У томе циљу наредио је 4 бригади да очисти просторију Равно, а 1 далматинској да очисти зону Дулићи, Данићи, Казанци. Десета херцеговачка је упућена према југу да одбаци четнике према Плани, а 5 црногорска остала је на простору Братач, Залом.

У току 7 и 8 априла 4 црногорска разбила је четнике око Равног и одбацила их према Лисини (9 км северозападно од Горанског)и Стабни (5 км североисточно од Лисине), 1 далматинска је чистила простор око Казанаца, а 10 херцеговачка је одбацила четнике са Кобиље Главе и овладала линијом Камено Брдо (10 км југозападно од Автовца), Кобиља Глава (1115), Копривице, Њивице, Троглав (1415). Непријатељски извештаји наводе да је колона Поповић отступила према Г. и Д. Мекој Груди и да је заузела положај: Брезов До (18 км југозападно од Гацког), Лукавац, Обла Глава, Кузматуша (1003), Вријека, дакле за одбрану Лукавачког и Дабарског Поља. Пета црногорска је у току ноћи водила борбу са четницима на простору Слато, Дрежањ (12 км југоисточно од Невесиња) и одбацила их у правцу Дабра.

Извештаји Команде (италијанских) трупа у Црној Гори наводе 9 априла да су се четници из Равног повукли према Горанском под притиском наших снага, а друге четничке снаге из ре-

јона Крстац ка Стозима (30 км југоисточно од Автовца). Идућег дана извештаји из истог извора јављају да се ова друга четничка група повукла ка Пресјеки (13 км северозападно од Никшића), а да је само предње делове оставила у Стозима. У Пресјеку упућен је и црногорски полициски батаљон. Италијански ојачани батаљон, који се 7 априла био поставио на Јасенов Врх ради подршке четника, повукао се сада (10 априла) на Јаворак (14 км западно од Шавника). Непријатељски извештаји од 12 априла говоре како се растурени четници прикупљају у рејону Брезовик (6 км северно од Никшића).

После извршеног напада на четнике на линији Равно, Крстац, 4 бригада је добила задатак да затвори правце од Стабне и Смријечна, 1 далматинска према Горанском и Голији, а 10 херцеговачка према Билећи. Слабије снаге упућене су према Дабарском и Поповом Пољу.

Једанаестог априла неутврђене италијанске и четничке снаге кренуле су из рејона Плане према северу са циљем да заузму Кобиљу Главу. До краја дана, кажу италијански извештаји, заузеле су Кобиљу Главу савладавши наш краткотрајан отпор, али су нашим противнападом ноћу 12 априла одбачене према Мекој Груди. Наше трупе наставиле су затим притисак према југу, 13 априла заузеле Меку Груду одбацивши Италијане и четнике на линију к. 855 (3 км југозападно од Д. Меке Груде), Лађевићи, Прерарца, одакле су ови 14 априла поново кренули у напад и поново заузели Меку Груду, а идућег дана избили на линију Брестица (4 км западно од Кобиље Главе), Херцегова Градина. Али 16 априла једним нашим јаким нападом Италијани и четници су поново одбачени ка Мекој Груди, а италијански извештај од 7 априла помиње дејство наших бацача на Плану.

О овим борбама нема података на нашој страни, али је овде вероватно била ангажована 1 далматинска бригада.

2) Борбе око Невесиња

Западно од Невесиња непријатељски извештаји из првих дана априла јављају углавном о активности патрола код Застоља, Пријеворца и Благаја; тврде, да су у зору 3 априла код Бањдола одбили један наш напад на лево крило Групе Скоти.

У међувремену је VI корпус организовао операцију на простору Невесиње, Требиње, Столац, са циљем да одбаци наше снаге од мора у немачку интересну сферу. Било је предвиђено да ће у првој фази једна колона кренути из Требиња преко Билеће за

Берковиће (18 км источно од Стоца), а у другој фази једна из Благаја, а друга из Берковића за Невесиње.

Ова офанзива је уствари била само четничка офанзива према Невесињу. Три четничке колоне (Јевђевићеве) кренуле су 5 априла у зору — јужно од пута Благај, Невесиње; северно од пута садејствовала су два италијанска батаљона са артиљеријом; Баћовићеви четници кренули су из Цинове Махале према северозападу и до вечери стигли на простор Пиштет, Врања к. 825 (10 км југозападно од Невесиња). На овом простору су се спојили са Јевђевићевим четницима. Идућег дана, обе четничке групе водиле су борбу пред Невесињем на линији Гребак, Барда (1203). Италијанска колона која је надирала северно од пута Благаја, Невесиње наишла је на јак отпор на Вележ Планини.

Наредног дана, 7 априла четници су поново заузели Невесиње и продужили покрет према Кифином Селу, а италијанска колона, како се наводи у италијанском извештају, услед нашег отпора на падинама Вележа, тешког земљишта и неповољних атмосферских прилика, надирала је са напором и до мрака стигла тек до Јелове Главе (1292, 4,5 км северозападно од Невесиња), а 8 вратила се назад у Мостар. Четници из колоне Поповић вршили су притисак из рејона Некудина (1107, 14 км југоисточно од Невесиња) према путу Невесиње, Гацко.

Према свим изгледима око Невесиња нису се водиле велике борбе. Наша 9 дивизија повукла се изгледа према североистоку у рејон Кифиног Села, јер непријатељски извештаји од 10 априла говоре да су руке четника, који су продрли из рејона Г. Зимље, Пали Лакат, Хруста и Кључи.

Пад Невесиња је обрадовао генерала Роботиа и он је 9 априла изразио наду да оно неће тако скоро поново пасти у партизанске руке. Међутим, наше су трупе поново прешле у напад. Непријатељски извештај од 11 априла наводи један наш неуспели напад на Невесиње у току претходне ноћи, а извештај од 12 признаје да су јаке наше снаге по подне 11 и у току ноћи 12 априла заузеле Билек (1137, 2,5 км јужно од Невесиња) и Виленњак (1213), услед чега су се четници из Невесиња и Грепка без борбе повукли ка Благају иза италијанских линија. Два дана касније, 14 априла четници су уз подршку италијанских трупа поново кренули из Благаја с обе стране пута за Невесиње. Идућег дана уз слаб отпор стигли су на линију Корита (11 км северозападно од Невесиња), к. 988, жандармериска станица, Бишина, Равина. По подне 16 априла стигли су на линију: Кошућа Стопа, к. 1131, к. 988, Мукињача (1217), Малиновача, Бован Кук, Оштра Гомила

(1059); у току 17 четници, ојачани италијанском артиљеријом, стигли су на линију М. Вележ, Јелова Глава, Барда (1203), Стуб (973, 6 км јужно од Невесиња), Махала, пошто су — кажу претходно уз садејство авијације одбили један наш противнапад јачим снагама; касно по подне неки четнички делови заузели су Бојиште (2 км северно од Невесиња). Али идућег дана, један наш напад одбацио је четнике чак на линију 811, 697 (5 км источно од Благаја).

Из расположиве документације не може се утврдити које су наше јединице учествовале у борбама око Невесиња. На томе правцу је била 9 дивизија. Један извештај 10 бригаде од 12 априла наводи да је 11 пред зору одбацила четничке банде ка Благају. Италијански извештаји тврде да је 12 априла у рејону Невесиња била у акцији 9 дивизија и 5 црногорска бригада.

Један извештај из четничког извора наводи 11 априла да је четничка бригада Вукчевић из Коњица заузела Борце. Ова се четничка колона идућег дана спојила код Ханског Поља са четницима који су ту стигли из Застоља. Наша 7 дивизија јавља 16 априла да се око Чичева појавила већа група четника, а идућег дана да та група врши притисак на Главатичево и да је дивизија отпочела евакуацију болнице (на простор Врбница, Тјентиште). Ово чини вероватним италијански извештај од 18 прила који јавља да су њихови четници из Коњица заузели Чичево и Главатичево.

У другој половини априла је расформиран штаб 9 дивизије са 4 и 5 бригадом, а њиховим људством су попуњене остале далматинске бригаде: 1, 2 и 3. Трећа бригада је одмах затим упућена преко Калиновика за Брод, где је стигла крајем априла.

Девета дивизија формирана је у почетку офанзиве. Њена 3 бригада је била нешто старија, али је и у њој било много нових бораца. Одмах по формирању она се нашла у вртлогу операција извођених под најтежим условима, у којима се јединице исцрпеше и истопише. Од Јабланице до Грабовице дивизија је носила рањенике и болеснике љутим херцеговачким кршом где ничег више није било, под ватром непријатеља са земље и из ваздуха, гладујући и умирући заједно с њима. Био је то један од најтежих задатака који је могао пасти у део једној нашој јединици. Од Имотског до Невесиња дивизија је изгубила око 700 људи, у борбама, од болести, глади и изнемоглости.

БОРБЕ ОКО НЕВЕСИЊА

III

ПРОДОР У ЦРНУ ГОРУ

После одбацивања четника преко Таре, Врховни штаб је 19 априла у 7.55 часова издао 2 дивизији следећу директиву: 7 крајишка бригада се ставља под команду 2 дивизије, са задатком да пређе Тару између Тепце и Левертаре и да заузме Жабљак и Језера, с тим да код Г. Буковице дође у везу са 4 црногорском бригадом која са 5 црногорском наступа правцем Горанско, Комарница, Шавник, Боан; 2 пролетерска задржава се привремено на простору Узлуп, Челебић, но с тим да се поједини батаљони пребацују у Пиву код Узлупа или Шћепан Поља, са задатком да очисте простор Црквица и да вежу четничке снаге, како би олакшали прелаз 7 бригаде; Врховни штаб је нагласио при томе да се по један батаљон има обавезно држати код Узлупа и Шћепан Поља; 2 далматинска врши даље блокаду Фоче.

Истог дана је Врховни штаб наредио 1 дивизији: да са 3 крајишком и 3 санџачком предузме наступање правцем Челебић, Ковран — у две упоредне колоне: 3 санџачком — правцем Челебић, Бобово, Глибаци (17 км југозападно од Пљеваља), Крупице, Ковран (22 км северозападно од Бијелог Поља), а 3 крајишком — правцем Челебић, Мељак, Хоћевина, Потпеће (10 км јужно од Пљеваља), Маоче, Вруља, Ковран; да се обе бригаде задрже на простору Вруља, Козица, Ковран, Блишково и да јужно од линије Пљеваља, Михаиловићи, очисте сва села, изврше мобилизацију и успоставе народну власт; да 1 пролетерска бригада остане на простору Чајниче, Ковач, с тим да врши осигурање према Пљевљима и Горажду, да чисти села северно од Чајнича, и западно и северно од Пљеваља.

Још док су се водиле борбе око Кобиље Главе и Меке Груде, 3 дивизија је 15 априла предложила Врховном штабу да се њена главнина упути правцем Пива, Пивска Жупа, Комарница, Боан (9 км источно од Шавника), одакле да скрене према Никшићу, а

помоћне снаге правцем Голија Планина, Дуга, Горње Поље (7 км северно од Никшића). Идућег дана, 16 априла 3 дивизија јавља да су се четници прикупили у Пиви и да су 15 јачим снагама извршили напад на наше положаје овладавши линијом Седлари (17 км источно од Автовца), Смриjечно, Леденик. О овом четничком успеху италијански извештаји не говоре ништа. Напротив, извештаји од 17 априла наводе да су партизани, долазећи из Равног, овог дана одбили четнике заузевши Горанско и Миљковац (24 км југозападно од Жабљака) и да је њихов ослонац Јаворак ојачан четничким одредима. Један наш податак из истог дана потврђује да је 3 дивизија разбила четнике и Италијане код Горанског, да је заузела Горанско и да гони непријатеља према Бајовом Пољу.

Један нам четнички документ открива снаге које су биле на томе правцу. Биле су ту трупе Баја Станишића (између 1.000 и 2.000 људи), трупе Ловћенске бригаде које су затварале правце ка Бањанима и Опутној Рудини, одред мајора Јоксимовића (3.000 људи), који је затварао правац ка Голији и Пиви, и четири нова четничка батаљона (Цеклињски, Љуботињски, Цетињски и жандармериски — свега 2.000 људи) на правцу Никшић, Горанско.

После овог успеха, како смо раније видели из директиве Врховног штаба 2 дивизији, Врховни штаб је 18 или 19 априла наредио 3 дивизији да са 4 и 5 црногорском крене правцем Горанско, Комарница, Шавник, Боан. Дакле, према директивама Врховног штаба од 19 априла, наше главне снаге (1, 2 и 3 дивизија) требало је да избију на линију Шавник, Жабљак, Коврен, да се прикупе на ужем фронту и да се боље повежу.

1) Рад 1 дивизије

Трећа санџачка бригада је ноћу 19/20 извршила покрет до Мељака, па је 20 априла добила наређење од Штаба 1 дивизије да настави покрет правцем Мељак, Хоћевина, Потпеће, Маоче, с тим да се ту задржи, успостави власт, изврши мобилизацију и разбије четнике у околини; 3 крајишка бригада, која је ноћу 19/20 била на Мељаку, добила је истог дана наређење од 1 дивизије да одмах крене на просторију Брвеница, Глисница, Бољанићи, са задатком да затвори правац од Пљеваља и разбије четнике у околини; бригада је ојачана једним топом 75 мм и једним топом 65 мм.

У току 21 априла 3 је крајишка бригада извршила покрет на линију Д. Брвеница, Хоћевина, Крушево, а 22 је у садејству са 3 санџачком разбила четнике и Италијане код Крушева (10 км југозападно од Пљеваља). По наређењу Врховног штаба од 20

априла бригада се имала задржати на простору Брвеница, Косаница, Бољанићи, а по наређењу 1 дивизије од 23 истог месеца имала је да јачим деловима крстари тереном северно од Пљеваља до у висину Калуђеровића (13 км северно од Пљеваља), да очисти терен од четника и да нападне Италијане, ако се удаље од града; главнина је имала да се постави на простор Г. Крче, Глисница, Г. Брвеница, а мање снаге на леву обалу Чехотине, на простор Д. Брвеница, Хоћевина ради затварања правца од Пљеваља према Мељаку. На томе простору је бригада остала до краја месеца.

Трећа крајишка бригада је задржана у рејону Пљеваља, вероватно због појаве Немаца у Горажду и њихове активности према Устиколини.

Трећа санџачка је 21 стигла на простор Глибаци, Косаница, Кутуша, Битине, где није дошла у додир са четницима и где ју је народ свуда добро примио. Поменуто наређење 1 дивизије од 23 априла наређује 3 санџачкој да избије предњим деловима на Коврен, с тим да њена база и „исходиште" буде простор Маоче, Коврен, Горице, Враља. Са ове просторије бригада је имала да дејствује против четника, да затвори правац Пљевља, Шаховићи, да успостави народну власт и врши мобилизацију бораца. За случај да непријатељ изврши испад према Мељаку, где је била дивизиска болница, задатак је 3 крајишке да то спречи, а 3 санџачке да дејствује на бок и позадину непријатељских снага, али се у наређењу дивизије напомиње да овај случај није много вероватан. Заиста, овај крај је био прилично сигуран од непријатељског дејства, па је Врховни штаб још 20 априла био наредио да се рањеници пребаце на простор Буново, Завајит, Челебић, где су почели да стижу од 21 априла по групама од 250 људи.

Трећа санџачка бригада је 28 априла избила до Барића (24 км северозападно од Бијелог Поља) и Црвене Локве (27 км западно од Бијелог Поља), а увече напала Коврен. Из једног италијанског извештаја од 30 априла види се да је бригада савладала четнички отпор на Коврену и у Шаховићима. Ово је навело Италијане да батаљон Црних кошуља (добијен од Суперслоде), који је био на путу из Прибоја за Колашин, задрже у Берану док се расветли ситуација. Али је идућег дана батаљон наставио покрет за Колашин.

Немачке трупе су 1 или 2 маја заузеле Бродарево — каже један италијански извештај.

За све то време је 1 пролетерска бригада затварала правац Горажде, Фоча и Горажде, Чајниче, у наслону — десно на 3 крајишку, а лево на 6 босанску бригаду. Она је распоредила три батаљона од Паљике (1164) преко Поткозаре до Требешког Брда (7 км

источно од Горажда), један батаљон је био на сектору Метаљка, Ковач, ради одржавања везе са 3 крајишком бригадом, а један је батаљон образовао бригадну резерву ради крстарења између Лима и Дрине. Батаљон који је био у рејону Метаљка разбио је око 300 четника у Глисници. Нешто касније, 1 је бригада у овом распореду: 2, 1 и 6 батаљон на линији Биљин, Поткозара, Градина, Требешко Брдо, Боровска Планина (1034); 4 батаљон на сектору Слатина (11 км југоисточно од Горажда), Забрђе (22 км северно од Пљеваља); 3 батаљон на сектору Бољанића.

Према релацији 1 пролетерске бригаде, 20 априла једна немачка јединица, јака око 250 људи, пошла је из Горажда друмом према Поткозари; наше јединице су је пустиле на блиско отстојање, разбиле после краће борбе и натерале у бекство; 21 априла непријатељ је кренуо са две колоне, једном из Шанца (681), а другом из Враног Потока према Градини (1048), али је одбијен са јаким губицима; 26 априла око 200—300 усташа кренуло је са положаја Шанац — на отсек Вољача, Требешко Брдо, али су одбијени од 6 батаљона; до 29 априла непријатељ је био неактиван, само је артиљериском ватром тукао наше положаје: 29 је непријатељ напао положаје 6 батаљона на Градини, Вољачи и Требишком Брду, овладао је њиме, али је одбачен противнападом 1 батаљона.

Немачки извештаји, међутим, говоре само да је 2 батаљон 369 пука 21 априла у извиђачкој акцији дошао у судар са нашим снагама; за 22 април кажу да се једна чета, послата у извиђање према Жапчићима, није могла пробити и да је имала 5 мртвих, 5 рањених и 21 заробљеног; а за 29 кажу да су заузели коте 837, 884 и 1048 (Градина). Немачке трупе у Горажду су 23 априла појачане борбеном групом Рогатица, а 27 са једним водом 202 оклопног батаљона и једном домобранском брдском батеријом. Нешто касније је штаб 369 пука сменио штаб 750 пука.

Шеста босанска и Мајевичка бригада добиле су 23 априла наређење од Врховног штаба да се поставе на простор Паљике, Ухотића Брдо (8 км југозападно од Горажда), Столац (1519, 7 км северозападно од Устиколине), Јабука, Кратине.

2) Бој на Јаворку

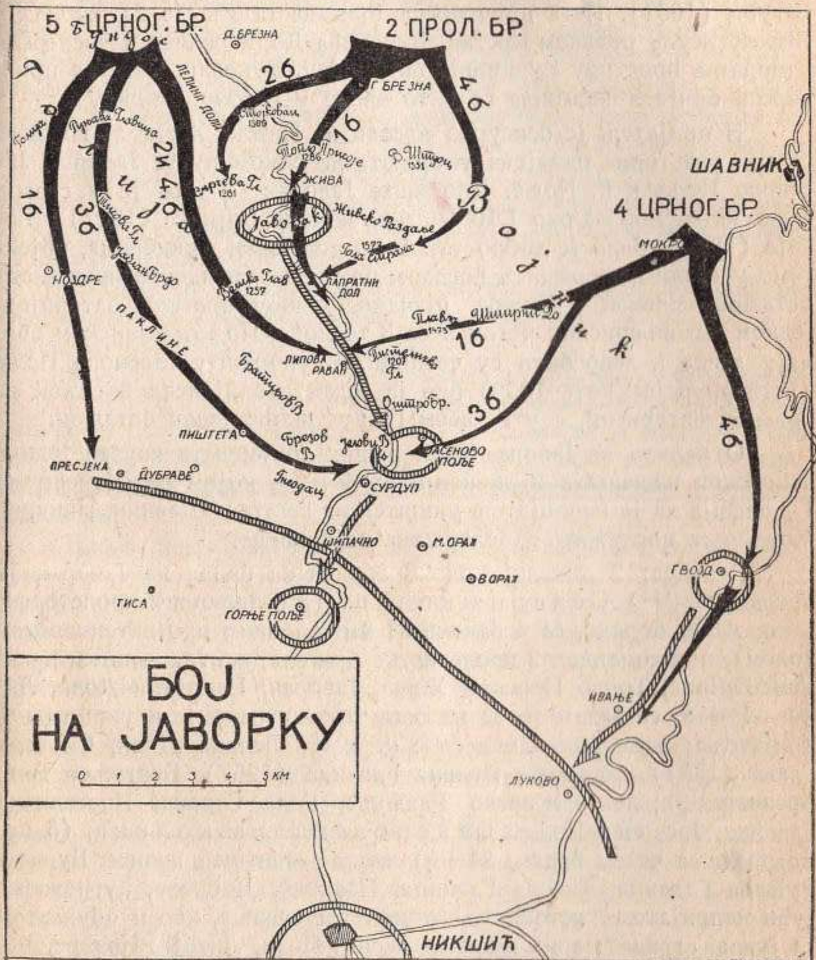
Седма крајишка бригада са Штабом 2 дивизије прешла је Тару 21 априла у 5 часова, истог дана ушла у Жабљак и повезала се са партизанским снагама тога краја. Четници су у паничном бекству отступили ка Васојевићима.

Четници Павла Ђуришића, који су били разбијени на десној обали Таре, задржали су се у Пиви и угрожавали леви бок 3 дивизије (4 бригаде) која је наступала према Шавнику. Због тога Врховни штаб наређује 2 дивизији 20 априла у 17 часова да хитно ангажује поједине своје батаљоне у Пиви. То је било и у духу наређења које је Врховни штаб издао 2 дивизији претходног дана. Три дана касније, 23 априла, када је 3 дивизија (4 црногорска) заузела Шавник, Врховни штаб је наредио 2 дивизији да (вероватно са 7 бригадом) затвори прелаз Недајна (12 км северозападно од Жабљака) и Добри До (10 км југозападно од Жабљака), с тим да ће 2 пролетерска бригада наступати преко Црквица и држати Узлуп, а 3 дивизија затворити правац преко Комарнице. Циљ је да се униште четници у Пиви. Међутим, из једног извештаја 2 дивизије од 23 априла видимо да је Павле Ђуришић са својим четницима побегао вероватно према Колашину, куда су отступили и четници из Жабљака.

Штаб 2 дивизије је имао намеру да заузме Колашин и да из тамошњег затвора ослободи заробљенике, којих је било око 400. У том смислу 24 априла чини предлог Врховном штабу и моли да му се стави на расположење 2 пролетерска бригада, а да у томе садејствује и 3 санџачка. Врховни штаб се није сложио с овим предлогом. Дан касније, 25 априла, Врховни штаб је наредио 2 дивизији да се са главнином окрене према Јаворку и Горњем Пољу, да разбије и одбаци непријатељске снаге ка Никшићу. Врховни командант је енергично забранио 2 дивизији да се ангажује према Колашину. Стварно, било би неопрезно ангажовати се према Колашину док се непријатељ прикупљао на Јаворку. Још истог дана Врховни штаб потврђује претходно наређење и наређује Штабу 2 дивизије да узме под своју команду 4 и 5 црногорску бригаду, и да по сваку цену разбије италијанско-четничке снаге на Јаворку; у томе циљу — каже се у наређењу, да се главне снаге оријентишу према Гвозду (11 км јужно од Шавника) да би се парирао непријатељски продор од Никшића, било према Јаворку, било према Шавнику; за нас је — завршава наређење, најозбиљнији правац Горње Поље, Јаворак и Горње Поље, Шавник, а 2 дивизија носи пуну одговорност за њихову безбедност. Најзад, у наставку ових наређења, Врховни штаб је наредио да 2 пролетерска са 3 батаљона крене ка Шавнику, а два батаљона да остави на простору Узлуп, Шћепан Поље.

Друга дивизија је известила Врховни штаб 26 или 27 априла да 2 пролетерска бригада није још ни стигла и да ће напад на Јаворак извршити чим ова стигне. Цени да су непријатељске снаге на Јаворку јаке 2.000 Италијана и 500 четника.

Друга пролетерска бригада добила је наређење да крене у Црну Гору тек 26 у 11 часова, а кренула је са 1, 2 и 4 батаљоном 27 јутром. Идућег дана стигла је у Жабљак где је у 17 часова до-

била наређење од дивизије да усиљеним маршем крене за Г. Брезну и да дође у везу са 5 црногорском бригадом. Идућег дана у Годијељима, где је стигла преко Буковице, бригада добија наређење да 1 маја у 22 часа нападне на италијанске и четничке по-

ложаје правцем Јаворак, Папратни Дол, Липова Раван. Прилично уморена бригада (штаб, чета пратећих оруђа, 1, 2 и 4 батаљон) стиже 30 априла у Г. Брезну, где долази у везу са 5 бригадом, чији делови држе Стојковац (1369), Топло Присоје (1268) и В. Штуоц (1651). Пета црногорска бригада стигла је 27 априла у Пивску Жупу правцем Крстац, Вишњића До, и разместила се ради одмора на простору Рудинице, Миљковац, Буковац. Четврта црногорска бригада налазила се у то време у рејону Мокрог.

Непријатељ је осигурао правац из Пивске Жупе за Никшић са три узастопна одвојена упоришта на самом путу: Јаворак, Јасеново Поље и Г. Поље. Упориште Јаворак — што је у ствари седло на висини од око 1.100 метара између Војника (1997) и Голије (1942), било је добро утврђено рововима, бункерима, објектима у стени и жицом, са посадом од једног (неидентификованог) батаљона дивизије Ферара, ојачаног једном брдском батеријом, једном инжињериском четом и са 8 тенкова. По италијанском обичају десно и лево били су четници. У упоришту Јасеново Поље (уствари рејон коте 1039) био је један италијански батаљон са брдском батеријом, а у Горњем Пољу такође један батаљон.

О нападу на Јаворак нема наших докумената изузев једног лаконског извештаја 2 дивизије од 4 маја, којим се обавештава 1 дивизија да је непријатељ уништен на сектору Шавник, Никшић. Морамо се послужити забелешкама појединаца.

Заповест 2 дивизије од 28 априла за напад на Јаворак је предвиђала:[112]) Северна колона (3 батаљона 2 пролетерске — око 500 бораца, са 4 бацача 81 мм и једним противтенковским топом), под командом 2 пролетерске бригаде, напада општим правцем: Брезна, Топло Присоје, Жива, Јаворак, Папратни Доли, Липова-Раван, са задатком да на овом правцу разбије и уништи непријатеља; зона ширења десно: к. 1218, Лелини Доли, Смрчева Глава (1281) искључно, Велика Главица (1257), Братуљев Врх, Брезови Врх; лево: Живско Раздоље, Гола Страна, Пистеличка Главица, Јасеново Поље. Северозападна колона (5 црногорска са четом бацача 81 мм) напада општим правцем: Бундос, Руњава Главица, Тисова Главица, Паклине, Дубраве, „угрожавајући непријатеља источно од поменутог правца, као и обухватом са јужне стране“; зона ширења десно: Поди, Литија, Ноздре, Челине, Пресјека, Дубраве, Сурдуп; лево: десна граница зоне ширења северне колоне; после избијања на Дубраве Северозападна

---

[112]) П. Паичевић, Војноисториски гласник бр. 1/1951, стр. 65 — 77. Заповест је овде очигледно пренесена са оригинала или са неке копије.

колона ће упутити један батаљон на Сурдуп у циљу затварања правца Горње Поље, Јаворак. Источна колона (4 црногорска бригада са четом бацача 81 мм; једним противтенковским топом) напада општим правцем: Мокро, Штирни До, Јасеново Поље, Јелови Врх, Брезови Врх, постављајући се непријатељу за леђа и нападајући га са линије: Јасеново Поље, Јелови Врх, Брезови Врх, правцем — Липова Раван, Папратне Доли, Јаворак — у циљу садејства Северној и Северозападној колони; један батаљон поставити на простор Шипачно, Мали Орах, са задатком да затвори све правце од Горњег Поља; касније, по доласку батаљона Северозападне колоне на просторију Сурдупа, рокирати овај батаљон на просторију Малих Орах, Велики Орах, ради затварања праваца од Горњег Поља и Лукова.

Ова заповест, дакле, хвата у обруч два италијанска упоришта: Јаворак и Јасеново Поље. Прво је обухваћено дубоко, а на други конвергирају све три колоне.

У исто време је Штаб 2 дивизије, у својству Главног штаба НОВ и ПО за Црну Гору и Боку, издао првомајску заповест партизанским одредима у Црној Гори. Уосталом сав је напад у знаку Првог маја. Јединице су се обавезале да ће овај велики празник радног народа прославити уништењем непријатељског гарнизона на Јаворку.

Друга пролетерска бригада је издала заповест својим јединицама 1 маја у 14 часова, после краће прославе празника. Нема одређених података о тој заповести, али изгледа да је 2 батаљон упућен на Смрчеву Главицу 1 батаљон на Јаворак — дуж пута, а 4 батаљон на Голу Страну. Преко дана су руководиоци 1 и 4 батаљона осмотрили положаје, а 2 батаљон је пропустио да то учини.

Прво пушкарање са непријатељским претстражама отпочело је у 21.40 часова. У 22.20 часова отпочела је борба на фронту 1 батаљона, а нешто касније и код 4 батаљона, која је са прекидима трајала читаву ноћ. Прва чета 1 батаљона је на своме правцу продрла у непријатељска утврђења, али пошто се други батаљон није појавио на своме правцу, она се у зору повукла из њих. Она је нанела доста губитака непријатељу. Друга чета истог батаљона није успела да упадне у непријатељске положаје, па се такође повукла. Непријатељ се жестоко борио ручним бомбама. Четврти батаљон избио је у међувремену на Голе Стране (1577). Други батаљон кренуо је из села тек у 21 час и на Смрчеву Главицу стигао тек у зору. Према мишљењу које се тада јавља у штабу бригаде, овај батаљон је упропастио напад: да је био на своме правцу, можда би успело да се исте ноћи разбије непријa-

тељ и да му се нанесе квар на топовима и другим оруђима. Не може се проверити уколико је ово мишљење тачно, да ли је 2 батаљон задржан објективним препрекама или не. Ове ноћи је 1 батаљон имао 3 мртва и 7 лакше рањених. У току ноћи није се осетило садејство ниједне јединице 4 и 5 бригаде. У зору се 1 батаљон повукао на Присоје, 4 је остао на Голим Странама, а 2 на Смрчевој Главици.

Идућег јутра напад није поновљен. Италијани су тукли наше положаје топовима и бацачима, а ми њихове бацачима. Изгледа да се чекало на садејство крилних бригада.

Пета бригада је упутила 2 и 4 батаљон правцем Д. Брезна, Лелини Доли, Смрчева Главица, Велика Главица, за напад на део Јаворак, Папратни Доли; 1 је батаљон упућен правцем Бундос, Голија, Ноздре, Пресјека, са задатком да разбије четнике на томе правцу, а затим да заузме положај на простору Пресјека, Тиса (4 км јужно од Пресјека) ради бочног обезбеђења напада; 3 батаљон је упућен у обухват правцем Бундос, Руњава Главица, Тисова Главица, Јаблан Брдо, Паклине, Пиштета, да заузме положај на линији Брезови Врх, Гнеодац, Јелови Врх, Сурдуп, ради затварања правца од Горњег Поља ка Јасеновом Врху и Јаворку.

На правцу дејства 4 бригаде у току 29 и 30 априла дошло је до измене у непријатељском груписању. У рејон Ивање (10 км североисточно од Никшића) Гвозд (15 км северно од Никшића), где је раније било свега 150—200 четника, довучена су два четничка батаљона и један италијански батаљон са артиљеријом и тенковима. Ово је принудило Штаб 2 дивизије да нешто измени заповест за 4 бригаду: наређено јој је да са делом снага изврши напад правцем Гвозд, Луково, Никшић, а са остатком снага (1 и 3 батаљон) да учествује у нападу на Јаворак. Први батаљон упућен је правцем Мокро, Штирни До, Плавча, Липова Раван, а 3 батаљон правцем Мокро, Штирни До, Јасеново Поље, Јелови Врх.

Два батаљона 5 бригаде (2 и 4) стигли су између 6 и 8 часова на положај Јаблан Брдо, Шишман, и почели да подилазе Великој Главици. Први батаљон је (према једним подацима) рано ујутро 2 маја заузео положај Липова Раван, Оштро Брдо, дакле, пресекао је отступницу Италијанима на Јаворку; 4 батаљон 2 пролетерске извештава штаб своје бригаде да је дошао у везу са овим батаљоном 4 бригаде.

Осетив да му је угрожена отступница, око 13 часова непријатељ је почео да отступа у нереду. Четници на његовим боковима разбежали су се већ у току ноћи. У повлачењу Италијани наилазе на наше јединице. Четврти батаљон 2 пролетерске дочекивао је разбијене колоне, побио око 100 Италијана и заробио

око 200. То је вероватно било негде код Папратних Долова. Први батаљон исте бригаде, који је одмах кренуо у гоњење, побио је око 80 Италијана и заробио 40. Затим су почеле наилазити јединице 5 бригаде.

Италијани су покушали да појачају гарнизон Јаворка, односно да га деблокирају. Овог дана (2 маја) око 8 часова једна италијанска колона од 6 тенкова, 4 камиона и око 130 војника кренула је из Горњег Поља за Јаворак. Пошто 3 батаљон 5 бригаде није још био стигао на Шипачно, колона је неометано стигла до Липове Равни, где ју је 1 батаљон 4 бригаде дочекао и уништио. Само је мали број успео да се спасе у Јасеново Поље.

Јасеново Поље напао је најпре 3 батаљон 4 бригаде, а затим и 3 батаљон 5 бригаде. Четници су брзо разбијени, а Италијани су се упорно борили целог дана, а предвече су се уз врло велике губитке пробили до Горњег Поља.

Целог дана уништавана је посада Јаворка у току њеног повлачења и само је мали број људи са командантом успео да се пробије до Горњег Поља. Плен је био врло велик. Друга бригада наводи 6 тенкова, 17 камиона, 4 топа, 10 бацача, 24 аутоматска оруђа, 390 пушака, око 200 коња и мазги, радиостанице и много муниције.

Четврта бригада је ноћу између 1 и 2 маја и у току 2 маја разбила Италијане и четнике на Гвозду и одбацила их према Лукову.

Наши губици су били врло мали. Пета црногорска је у борбама 1, 2 и 3 маја имала свега 2 мртва и 15 рањених.

Италијански извори потврђују углавном ове наше податке. Према извештају италијанског Обавештајног центра у Билећу, 28 и 29 априла наше су снаге узалудно нападале на Јаворак, затим су се поделиле у две колоне; једна је кренула преко Бундоса, а друга преко Војника; ноћу 2 маја извршиле су напад пошто су претходно пресекле комуникацију за Горње Поље. Италијани и четници повукли су се разним путевима и изгубили 700 људи. После тога (7 маја) Италијани су држали линију Пресјека, Г. Поље, Луково (8 км североисточно од Никшића). Четници су се повукли јужно од Никшића. У једној депеши Баћовићу, Драшковић признаје да су четници имали више стотина мртвих и рањених.

Извештај XIV корпуса о догађајима јужно од Таре не обилује појединостима: ноћу 18 априла, каже овај италијански извештај, наше снаге су прешле Пиву, одбиле четнике и заузеле Брдо (18 км западно од Жабљака), Дубљевиће, Безује, Дуж (6 км северозападно од Шавника); ноћу 19 априла наше снаге су за-

узеле Шавник, а друге наше формације напале су четнике истог дана у 11.30 часова на Јасеновом Врху (1301) и натерале их да се повуку на линију Бундос, Дуба, али су их после подне одбацили са овог положаја на Јаворак; 21 априла један италијанско-четнички испад са Јаворка у правцу Безуја и Бајовог Поља — одбијен је од наших снага; 24 априла неке италијанске снаге постављене су на Јасеново Поље, док су четници појачали посаду Јаворка; један четнички батаљон упућен је у Гвозд; 27 априла овај је правац (Никшић, Шавник) ојачан једном италијанском четом и артиљеријом; 2 маја ујутру знатне наше снаге опколиле су батаљон на Јаворку и потпуно га уништиле; командант батаљона је увече стигао у Г. Поље са малом пратњом; делови са Јасеновог Поља отступили су под притиском на Горње Поље; истог дана наше снаге су заузеле Пресјеку и тако изоловале четнике, који су се налазили у Крстацу и у Ораху.

Друга бригада је остала у рејону Јаворак, Папратни Дол, Липова Раван, све до 8 маја.

Дотле је 7 крајишка бригада била у рејону Тимара, где је одушевљено дочекана од народа. Њено стање није било задовољавајуће. Врховни штаб је још 24 априла наредио да се због слабе физичке кондиције повуче у резерву, а 30 априла она је затражила од 1 дивизије лекара, наводећи да је стање бригаде тешко, али га јој 1 дивизија није могла послати.

Дотле је 2 далматинска блокирала Фочу. Непријатељски извештаји говоре да је немачка и италијанска авијација сваког дана снажно бомбардовала и митраљирала околину Фоче. У то време су у 1 дивизији, а вероватно и другим нашим јединицама, формирана противавионска одељења. Резултати су се осетили. Немци и Италијани јављају да су им погођена по два авина. Један италијански авион оборен је код Кључа 29 априла. Италијански извештаји говоре и о нашим честим ватреним препадима на њихове положаје у Фочи који су им наносили нешто мало губитака; ноћу 24 априла бележе један наш напад на Фочу, који су одбили без губитака.

3) Непријатељска офанзива у Источној Херцеговини

О догађајима у Херцеговини последње декаде априла нема наших извештаја. Италијански и домобрански кажу углавном следеће:

Италијанско-четничко-домобранска офанзива правцем Плана, Гацко, отпочела је 19 априла; италијанске трупе су биле у средини (с обе стране пута), а четници на крилима; од домо-

бранских трупа учествује 1 батаљон 14 пешадиског пука и један вод топова; у току 19 априла партизани су после слабог отпора одбачени на линију Корита, Д. Брестица, Гуштарица, (1112), а Италијани и њихови квислинзи су избили на линију Мека Груда (992), к. 818, М. Пандурица (1069); идућег дана по подне заузета је Кобиља Глава уз слаб отпор; у току 21 априла заузети су ови положаји: Катуниште (четници), Кобиља Глава; к. 1084 (Италијани), Милатовица, Кита (четници); ноћу између 24 и 25 одбијени су партизански напади на отсеку Кобиља Глава; ноћу 27 априла поново је одбијен један јак партизански напад, који је према италијанским подацима извршила и Далматинска бригада; овог дана ујутро једна италијанско-четничка колона кренула је из рејона Мека Груда, Кобиља Глава према северозападу, ради садејства са четницима, који су пошли из Луковачког Поља и Цинове Махале; 28 априла обе колоне су концентрично кренуле ка Шипачну, док су муслимански милиционери заузели Шарића Греде и Медулиће; 30 априла заузето је Шипачно без отпора, а муслимани су стигли у Фазлагића Кулу; 1 маја је Поповић заузео Гацко, а Куреш је из Шипачног кренуо према Надинићима где је стигао увече; партизани су се повукли према Чемерном и Равном. Нема разлога да посумњамо у ове непријатељске податке.

На Невесиње су четници и Италијани кренули 27 априла ујутро са запада и југа; пошто су кажу, савладали наш отпор на к. 1004 и 1007 западна колона стигла је на линију Бишина, Мукињача (1217), а јужна колона (Видачићеви четници) у рејон Цинове Махале, Д. Дрежањ; идућег дана је западна колона заузела теснац Гребак, а Видачић је стигао на линију Бабја Глава, Оџак и код Крижеваца се повезао са западном колоном; 29 априла су четници поново заузели Невесиње, а идућег дана и Кифино Село, Братач и Залом.

Тако је крајем априла непријатељ овладао Невесињским и Гатачким Пољем [113]).

---

[113]) Акта ВШ: од 6, 7, 19 и 28 IV — 33/2а, 7/4а, 35/2а и 38/2а, К. 9; од 16 (два), 17, 19 (два), 20 (три), 23, 24 и 25 IV — нерегистровано. Акта 1 дивизије: 29 III — 32/2а, од 11, 12, 13, 14, 16 и 19 IV — 1, 2, 4, 6, 16, 22, 30 и 31/3а, К. 9; од 6 и 8 IV — 21, 22 и 24/1а, К. 707; од 2, 4, 6, 7, 8, 9, Оп. број 173 од 10, од 11, Оп. број 175 од 13 IV, Оп. број 176 од 16, Оп. број 178 од 16, од 18 и 19 IV, Оп. број 179 и 180 — 34, 37, 40, 41. 42, 43, 44, 45, 46 47, 49, 52, 53, 54 и 55/1б, К. 709; од 31 III — 4/1а, К. 710; од 9, 18, 27 и 29 — нерегистровано. Акта 2 дивизије: од 4, 6, 9, 14, 15, 16, 17 и 18 IV — 43, 34 и 52/2а, 9, 13, 15, 17, 18, 24 и 28/3а, К. 9; од 7, 12, 17 и 26 IV — 3/3, 5, 13 и 14/2а, К. 731; од 3, 9 (два), 10, 11, 12 (два), 14 (два), 15 (два), 16 (два), 18 (два),

19 (два), 21 (четири), 23, 24, 26 или 27, 28 IV и 4 V. Акта 3 дивизије: од 3, 4, 6, 7, 8, 9, Оп. број 63 од 9 IV, од 15, 16 и 20 IV — 44, 45, 48, 49 и 53/3а, 12, 15 и 36/3а, К. 9; Акта 7 дивизије: од 16 и 17 IV — 20/3а, и 23/3а, К. 9; од 13 и 17 IV — 14/3а и 16/2а, К. 812. Акта 9 дивизије: од 5 IV — 46/2а, К. 9. Акта 1 прол. бригаде: бр. 423 од 16 IV, бр. 454 од 7 V, од 28 IV — 48/1а, 50/1а, 25/1а, К. 707; бр. 350, 351, 360, 401, 405, 438 — 31, 32, 33, 35, 36 и 51/1б, К. 709; бр. 407 од 5 IV — нерегистровано. Акта 3 кр. бригаде: од 15 IV и 2 V 31/2а, К. 711. Акта 7 кр. бригаде: од 4 IV — 38/1б, К. 709; од 26 IV — нерег. Акта 10 херцеговачке бригаде: од 12 IV — 3/3а, К. 9. Акта 16 бригаде: од 12 IV — 13/3а, К. 812; од 2 IV — 6/13а, К. 815. Акта нем. генерала у Хрватској: бр. 2204 (ГСД, К. 22). Немачки билтени: од 7, 9, 20, 21, 25, 26 и 29 IV — нерегистровани. Акта команде италијанских трупа у Црној Гори (XIV корпус): 2227, 2218, 2293, 2311, 2341, 2359, 2384, 2450, 2470, 2499, 2522, 2550, 2568, 2686, 2709, 2745, 2772, 2843, 2669, 2896, 2926, 2950, 3058, 3087, 3107, 3194, 3252, 3277, 3296, 3386, 3412 — 52 Б/12; 3316 — 52 Б/13. Акта VI корпуса: 4910, 4976, 5040, 5035, 5140, 5205, 5260, 5369, 5445, 5500, 5546, 5611, 5662, 5718, 5800, 5861, 5920, 5965, 6021, 6085, 6131, 6185, 6240, 6305, 6345, 6420, 6460, 6520, 6600 — 20 Ф/4; 4961 и 5837 — 20 Ф/14; 6141 — 52 Б/12. Акта Суперслоде: Промемориа од 3 IV, 5695 — 20 Ф/14. Акта III дом. збор. подручја: 1875 и 2108 — 1/1, К. 23. Акта 6 дом. дивизије: 3245, 3270, 3284, 3274, 3335, 3341, 3253, 3330, 3591, 3502, 3430, 3545, 3393, 3511, 3607, 3623, 3655, 3701, 3754, 3779, 3834, 3861, 3846, 3990 — ГСД, К. 22 и 23. Акта Об. центра Билећа: од 1 (два) и 7 V — 20 Е/14. Акта дом. мисије при Суперслоди: 3229 (ГСД, К. 22). Документи о издајству Д. Михаиловића, I, с. 129.

IV

ЗАКЉУЧАК

Битка на Дрини или, другим речима, продор у Санџак и Црну Гору — била је наредна етапа Главне оперативне групе Врховног штаба на путу за Метохију, Косово и Србију.

Основна концепција Врховног штаба види се из развоја догађаја: две дивизије (1 и 2) прелазе Дрину широким фронтом узводно и низводно од Фоче, чисте југозападни део Санџака између Лима, Дрине и Таре, а једна се дивизија (3) пробија из Невесињског у Гатачко Поље; у другој фази две дивизије (2 и 3) упадају концентрично у Црну Гору — једна са севера преко Таре а друга из Гатачког Поља у Пивску Жупу — а једна избија пред Бијело Поље и Мојковац. После завршене операције главнина је у северној Црној Гори и у Санџаку спремна да настави покрет према југоистоку или истоку. У овим чињеницама се огледа идејна целина Битке на Дрини и њено место у великој операцији која нас је са Уне довела на Лим и Зету, а умало и на Вардар и Мораву.

У Бици на Дрини непријатељ се није много ангажовао. Немци су учествовали само авијацијом тукући правац Калиновик, Фоча и положаје око Фоче. Италијани бацају у борбу слабије снаге но што су могли прикупити — делове дивизије Тауриннензе, Ферара, Марке и Мурђе — а уз то почесно и неодлучно. Одбрану Дрине и прилаза Црној Гори они препуштају углавном четницима, чија је борбена вредност била сасвим пала после претрпљеног пораза у Бици на Неретви.

Непосредна одбрана Дрине је била слабо организована. Крајем марта, када су наше јединице избиле на реку, на десној обали било је нешто четника и свега један италијански батаљон. Било је дакле сасвим оправдано што су наше јединице покушале да

је пређу у налету, без техничких припрема, али је упоредо требало предузети потребне техничке мере, а не тек онда када су се први покушаји изјаловили. Материјалне припреме, предузете под притиском времена, нису могле достићи онај степен који је био потребан да се савлада плаха планинска река у доба када има много воде. Да је проблем прелаза Дрине одмах у почетку схваћен реално, прелаз би се могао извршити раније под повољнијим условима. У сваком случају на правцу Устиколина, Ифсар, било би мање отпора. Али, оно што је пропуштено у техничким припремама, надокнађено је добрим делом чврстом вољом старешина и пожртвовањем јединица. Прелаз 1 пролетерске бригаде код Устиколине и борбе на Крчином Брду и Капку сјајни су примери како се непопустљивом вољом могу савладати велике препреке и јачи непријатељ.

Реке се обично прелазе широким фронтом да би се развукла непријатељска одбранбена средства и да би се што пре створио широки мостобран. Отуда 1 и 2 дивизија прелазе на фронту од око 20 км. Места за прелаз северно и јужно од Фоче су оперативно врло згодно изабрана, јер су омогућавала брзо блокирање овог најјачег непријатељског упоришта на горњој Дрини. Али се не може рећи да су дивизије прешле широким фронтом. Да су на Крчином Брду била сва три италијанска батаљона која су постепено убачена на правац Устиколина, Ифсар, 1 пролетерска бригада би се врло тешко пробила из Устиколинске избочине ка капку и Ифсару. И јужно од Фоче могли су Италијани (батаљон Аоста) и четници (1.000 људи) знатно отежати прелаз 2 дивизије. Имајући у виду овакве непријатељске могућности треба посматрати и рад обеју наших дивизија. Разуме се да су врло оскудне техничке могућности оптерећивале тактичке одлуке (види неуспели покушај 2 пролетерске бригаде на ушћу Бистрице) али да су техничке припреме предузете на време, можда би се могло прећи још на којем месту.

Главне четничке снаге су у то време биле груписане на правцима из Гатачког Поља према Пивској Жупи, Бањанима и Опутној Рудини. Ту су били црногорски четници који су отступили из Херцеговине и који су наново мобилисани у Црној Гори. Северно од Таре они су се слабије ангажовали. Упад 2 дивизије преко Таре био је уствари дубоки обухват њихових снага, оријентисаних углавном према западу.

Фоча у непријатељским рукама, везивала је 2 далматинсу бригаду и знатно је ометала наше покрете. Могла се заузети само живом силом, јер није било довољно муниције, али се од тога морало одустати пошто би то изискивало много жртава.

После прелаза Дрине главне наше снаге упућене су на југоисток ка сливу Пиве и Таре. У ту област упућена је и 3 дивизија из Херцеговине. Други правац водио је директно на Лим преко Пљеваља. Врховни штаб је изабрао прву алтернативу вероватно због тога што је ради одмора јединица требало створити што пре пространу слободну територију. На правцу Пљеваља, Пријепоља, сударили бисмо се фронтално са дивизијом Тауринензе у јаким упориштима, којој би Немци из Источне Босне и из Србије могли брзо притећи у помоћ. Сем тога, први је правац водио у области где су постојали врло повољни политички услови за мобилизацију нових снага.

Италијани су се врло мало ангажовали у одбрану слива Пиве и Таре. Они су то препустили четницима који су се тукли слабо. Италијани су се задовољили држањем упоришта на линији Пљевља, Бијело Поље, Колашин, Никшић. На Јаворку су Италијани стварно бранили Никшић.

Губитак Невесињског и Гатачког Поља при крају априла је природна последица нашег продора у Санџак и Црну Гору, јер се са снагама којима смо располагали, није могла држати сва област од Неретве до Лима.

Крајем априла је главнина Главне оперативне групе Врховног штаба на линији Никшић, Шавник, Бијело Поље (2 и 3 дивизија, 3 санџачка бригада). Она може дејствовати у све стране по унутрашњим правцима, али је за сада оријентисана према југоистоку — према Никшићу и Колашину. Остале снаге су својим распоредом осигуравале слободну територију: 3 крајишка — према Пљевљима, 1 пролетерска, 6 босанска и Мајевичка — према Горажду и Јахорини, 7 банискa — према Трнову, Коњицу и Невесињу, а делови 3 дивизије — према Гацком.

ОПШТИ ЗАКЉУЧАК

У спору између Немаца и Италијана око целисходности офанзиве коју ми називамо „четвртом“, са гледишта интереса Осовине морамо стати на страну Немаца. У тренутку када су фашистичке силе биле бачене у стратегиску дефанзиву, па се дављенички ухватише за појам „европске тврђаве“ да би створиле фикцију о њиховој непобедивости, „Титова држава“ се није могла игнорисати. Усред покорене Европе она је пркосила „новом поретку“ и била сувише речити пример поробљеним народима. С јесени 1942 устанички покрет у Југославији претставља и потенцијалан ослонац савезничкој инвазији Балкана са којом су Немци морали рачунати, јер су и Савезници у то време дискутовали о таквој операцији. Роатина нојева стратегија се није могла прихватити. Нешто је свакако требало предузети. Немци реше да у корену истребе партизански покрет. Италијани се придружише без уверења, не могавши да одбију немачке предлоге.

По свим изгледима била је то лична Хитлерова мисао. Вероватно од њега потиче и план за остварење те амбициозне одлуке: уништити партизане на великој централној слободној територији, затим, уништити или разоружати остале партизанске групе, али у првом реду опустошити слободну територију у толикој мери, да се устанак на њој никад више не разбукта.

Против наше слободне територије у Босанској Крајини и суседним областима непријатељ се природно користио својом кружном оперативном основицом. Али је наша централна слободна територија била ипак сувише велика за снаге које је он могао да одвоји, па је решио да је правцем Сански Мост, Босански Петровац, пресече на двоје, а да јужну половину остави за Вајс II. Да би и северну половину боље савладао, реши да и њу пресече на двоје — правцем Карловац, Бихаћ, Б. Петровац, а тек онда да темељито прочисти земљиште широким фронтом, темпом од 5 км на дан.

Идеја о пресецању слободне територије на мање делове — правилна је. То је зачетак једне нове тактике, коју ће Немци применити после Пете офанзиве. Али је требало да је и овде примене у већој мери. Уместо спорог прочешљавања земљишта за шта није било довољно снага, требало је управо — брзим дејством груписаних снага, што пре овладати свим важним комуникацијама на нашој слободној територији, а онда тек предузети чишћење терена у мањим одељцима. Енергично дејство груписаним дивизијама на главним правцима — било би целисходније. Разуме се, наш ослободилачки покрет се не би могао уништити, за то није било рецепата, али би офанзива дала боље резултате. У сваком случају, снаге упућене правцем Сански мост, Бос. Петровац, биле су преслабе, утолико више што на том правцу Немци нису рачунали на сарадњу Италијана. Они су садејство Италијана сводили само на притисак према Бихаћу да би олакшали рад СС дивизије. Пројектовано али неизведено и неизводљиво концентрично дејство четника у правцу Гламоча, плод је иницијативе Италијана, из бојазни да ће се наше снаге, под притиском Немаца, сручити у њихову окупациону зону; у томе светлу треба посматрати и четничку акцију у долини горње Уне према Србу и Г. Лапцу. Пада у очи да непријатељ нема расположивих резерви. Операција добија тако карактер хајке.

Време почетка офанзиве је стратегиски правилно изабрано. У доба кад је одлука донесена, Англо-Американци су били у пуном надирању према Триполису, Тунису и Бизерти, па се заиста могло очекивати да ће врло брзо бити у могућности да изврше десант и на европско копно. Немци су морали да журе, иначе би месец март боље одговарао циљу и начину извођења.

Постигнути темпо операција био је због нашег отпора знатно спорији од предвиђених пет километара дневно. Да би убрзао операцију, непријатељ је наредио да се напусти спора тактика прочешљавања, али се резултати не виде, јер су трупе биле сувише разбацане.Погрешке у основном груписању се понекад не могу исправити за све време операције.

Све до краја Вајс I Немци су веровали да ћемо отсудно бранити Грмеч. Тај се утисак понавља као рефрен у њиховим извештајима. Па и кад су увидели да главне наше снаге нису на Грмечу, они су много времена и највећи део снага упутили у крстарење кроз планину, а при томе ништа нису предузели у правцу Дрвара и Гламоча, пуштајући да се под заштитом слабих снага организује наша евакуација из Бос. Крајине. Операција је била везана за географски објект и није се могла ослободити њега без обзира на догађаје.

Резултати прве етапе (Вајс I) нису задовољили ни Хитлера ни Мусолинија. Хитлер је сматрао да је за неуспех крив V италијански корпус, који тобож није успео да брзим надирањем ка Босанском Петровцу (!) и Бихаћу затвори обруч око Грмеча и да спречи повлачење партизана према југу. Хитлер то отворено пребацује Мусолинију, али му овај не остаје дужан приписујући неуспех (не без разлога) чињеници што се 717 дивизија није на време пробила до Босанског Петровца.[114])

На нашој страни прва реакција је била одбрана слободне територије. Немајући оперативних резерви у Бос. Крајини и у суседним областима Баније, Кордуна и Лике, Врховни штаб их је морао стварати у току операције да би могао утицати на догађаје. Четврта дивизија, враћена са Козаре, задржала је непријатељско напредовање правцем Сански Мост, Бос. Крупа. Група бригада (5, 7, 8), формирана око 25 јануара, северно од Бихаћа, као резерва Врховног штаба, није стигла да задржи СС дивизију у њеном надирању ка Бихаћу, али је успела да се испречи пред њом јужно од Бихаћа. Био је то врло вешт потез, разуме се омогућен претходним успесима 7 дивизије и Банијског одреда против 369 дивизије.

Одлука о пробоју из обруча донесена је у прави час (27 I), кад је било јасно да се Бос. Крајина не може одбранити снагама са којима се тамо располагало. Таква се једна тешка одлука није могла донети раније, а када је постало јасно да се Бихаћ не може одбранити (26 јануара), није се смела одуговлачити. А сасвим би било погрешно да смо убацили у борбу дивизије у непосредном саставу Врховног штаба, у намери да пошто-пото одбранимо Бос. Крајину; изазвали би смо тада решавајућу битку, која би се најзад морала свршити на нашу штету.

Правац пробоја означен директивом Г. Вакуф, Прозор, Рама, Коњиц, Калиновик, Фоча, није могао бити правилнији. То је несумњиво био правац најмањег отпора, а изводио је у област која је била најслабије поседнута непријатељским трупама, са које се могло дејствовати у више праваца и која је политички била ванредно значајна. У тренутку кад је за фашистичке силе била врло акутна опасност од савезничког искрцавања у Грчкој и кад је стварно ова могућност озбиљно претресана на савезничкој страни, главнина наших снага из Санџака и Црне Горе била би ванредно пласирана за акцију према главним балканским комуникацијама.

Продор у Санџак и Црну Гору није била једина манифестација наше офанзивне активности. Наше трупе су по наређењу

---

[114]) Hitler e Musolini, Lettere e documenti, c. 134, 142.

Врховног штаба прешле у офанзиву у целој Југославији. Била је то контраофанзива великих размера, чији се резултати не огледају само у успесима Главне оперативне групе.

Из неуспеха Вајс I Немци нису извукли све закључке који су се наметали. Они су схватили да су њихове трупе биле бројно и квалитативно слабе за такве задатке, па су одмах у томе смислу предузели радикалне мере, али нису посумњали у правилност основне оперативне концепције. Вајс II ће организовати на истим начелима и са истим циљем као Вајс I — да се прочешља простор Ливна, Б. Грахово, Дрвар, Мркоњић Град. Али је дотле иницијатива била већ у нашем табору, а ми је нећемо испустити из руку све до Лима.

Пробијање Главне оперативне групе Врховног штаба у Санџак и Црну Гору је велика и смела операција, правилно заснована политички и стратегиски, а изведена плански у битним цртама. Била је то дотле највећа операција Народноослободилачког рата, којом је Врховни штаб непосредно и повезано руководио од почетка до краја.

При оцени ове операције никад не треба губити из вида да је била оптерећена хиљадама рањеника и болесника и десетинама хиљада избеглица, које су спутавале слободу одлучивања. Све су се одлуке морале доносити под њиховим притиском. А ова чињеница наводи на мисао: да ли је било могућно да се Главна оперативна група ослободи рањеника и избеглица? При томе је јасно да се ни једни ни други нису смели оставити крвожедном непријатељу, који није поштовао најосновнија начела хуманости. Била би то и крупна политичка грешка. Али је можда било могућно да се већи део рањеника распореди у мањим групама по планинским подручјима Босанске Крајине, Лике и Далмације, под заштитом 1 хрватског и 1 босанског корпуса. При томе решењу било би вероватно много губитака, али можда не више него што их је било од глади, тифуса и авијације током пробијања кроз Херцеговину. Слично се можда могла регулисати и стихија избеглица. У неке крајеве непријатељ није крочио ногом. У сваком случају вреди испитати ову другу алтернативу, ако ништа друго оно да се утврди да је прва била једино могућна.

Неуспех код Коњица, који је имао толико утицаја на даљи ток операција, изазива питање да ли су према постављеним задацима биле одмерене и снаге. Јасно је да се непотпуна 718 дивизија не би могла пробити ка Коњицу да је наша 1 дивизија на томе правцу имала и 3 крајишку бригаду, а у томе случају би 3 дивизија вероватно заузела Коњиц, а сасвим сигурно да је у своме саставу имала и 1 далматинску бригаду. Питање се своди,

дакле, на то да ли су се ове две бригаде морале држати на фронту према Вакуфу. Сасвим је јасно да 7 баниска дивизија не би могла сама издржати непријатељски притисак према Прозору, али се она можда могла појачати неком бригадом 1 босанског корпуса, конкретно из 5 дивизије. Извлачење још које бригаде сем 7 крајишке из Бос. Крајине не би никако убрзало ток операције Вајс II, јер су је Немци плански отпочели тек 25 фебруара, а на главном правцу (Б. Петровац, Гламоч) се наш отпор није осетио: једино би се можда Група Фогл појавила на правцу Бугојно, Г. Вакуф, који дан раније. Али с друге стране треба признати да Врховни штаб није могао претпоставити да ће се Немци одмарати у Бос. Крајини до 25 фебруара и да ће се затим толико задржати западно од Ливна, уместо да крену што пре за нашом Главном оперативном групом.

Неуспех пред Коњицом и брига за рањенике учинише да смо изгубили оно преимућство у времену, стечено брзом концентрацијом 1, 2 и 3 дивизије и њиховим једновременим ударом на непријатељске гарнизоне на средњој Неретви. Наша Главна оперативна група нашла се услед тога у врло тешком положају, из којег се избавила захваљујући сјајним маневрима по унутрашњим правцима, али и крупним грешкама непријатељског командовања, нарочито немачког. Кад је било јасно да су наше главне снаге на Неретви (то се најкасније могло утврдити 18 фебруара), из чега се морао донети закључак да теже ка истоку, а никако ка северу или југу, онда је требало прекинути одмор у Бос. Крајини и одмах кренути на Неретву, како су Италијани предлагали. Дивизије СС и 369 могле су бити на Неретви најмање недељу дана раније, а то би било довољно да се наша ситуација отежа до мере која се не може предвидети. Леров став у тој фази операције је једва схватљив. И Италијани су се могли појавити с југа раније и јачим снагама. Код непријатеља осећа се на сваком кораку недостатак јединства команде.

На левој обали Неретве у акцији су остали Италијани и четници. Управо само су се четници упињали из свих снага да нам пресеку пут у њихов домен. Италијани су се организовали више за одбрану приморског појаса; италијанска активност око Невесиња и северно од овог места не прелази оквир овог циља. Немци су се сасвим дезинтересовали за догађаје на левој обали. За њих је операција Вајс II завршена 10 марта. Они су тада увидели да не могу спречити наш покрет према истоку па су стали. Између Неретве и Дрине дошло је тако до решавајућег судара — између нас и четника. Овом приликом они су не само војнички потучени него, што је за њих било горе, и политички уништени. На Неретви

они су морали изићи из своје дволичне улоге и себи јавно ударити жиг издајника, а жиг који више неће избрисати. Поред уверења о неустрашивости Народноослободилачког покрета, био је то можда највећи резултат Четврте офанзиве. Разуме се, у току ове офанзиве четници нигде нису разоружани, ни од Немаца ни од Италијана.

Са расположивим снагама су Италијани и четници могли много боље да организују одбрану Дрине. Њима је највише недостајало покрета. Они су допустили да буду тучени почесно. Ту статистика стратегија најбоље оличава онај италијански батаљон на Јаворку који тамо чека данима да буде најзад уништен.

Кроз све време офанзиве непријатељ није водио рачуна о вољи свога противника, нашег командовања. Понегде се сумња чак и у његово постојање. Међутим, и из наше оскудне документације, пуне празнина, види се јасно како су сви конци операције у рукама Врховног команданта, од Уне до Лима. То се нарочито осећа у драматичној Бици на Неретви, кад је са највишег места требало руководити бригадама, па чак и батаљонима. Уосталом, постојањем једне воље која сигурно рукује операцијама доказују догађаји и резултати. Резултати су управо натерали Литерса на признање да је партизанско високо вођство врло добро и еластично.

Сасвим је јасно да се ови велики резултати не би могли постићи са просечном трупом. Висока политичка свест и увереност наших бораца и руководилаца у праведност наше борбе, њихово уверење да се руковођени Комунистичком партијом боре за нешто ново, за бољи живот радног народа, дакле за национално и социјално ослобођење, против суровог и неумољивог непријатеља, била је главна покретачка сила која је нашим трупама давала ненадмашиву моралну снагу. Револуционарни дух прожимао је наше трупе ванредном храброшћу, смелошћу, упорношћу и издржљивошћу, спремношћу за највиша напрезања и прегнућа, за највеће жртве. Били су то фактори који су дејствовали за све време Народноослободилачког рата, али су се у тешким часовима ове офанзиве највише испољавали.

САДРЖАЈ

Штампано у Војно-штампарском предузећу МНО — 920/51